ఓమ్.

పరబ్రహ్మణేనమః.

పురుషసూక్తమ్.

అయం

మచిలీబందరు

ఆత్మూరి లక్ష్మీనృసింహసోమయాజినా

విరచితాంధ్ర తాత్పర్య సహితమ్.

తత్పుత్రానుమత్యాబందరు పురవాసినా

చల్లా నాగలింగశాస్త్రి పుత్రేణ

లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రిణా

బాపట్లస్థిత

శ్రీకన్యకాపరమేశ్వరీ ముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రితంచ ప్రకటీకృతమ్.

ద్వితీయముద్రణమ్

1000 ప్రతులు

1913.

ఏతన్మూల్యమ్ రు 0—8—0

ఓమ్.

సగుణబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీ ...కా సంస్కృతభాష్యమటీకాసహిత

పురుషసూక్తమ్

శాన్తిః.

తచ్ఛం యోరావృణీమహే। గాతుం య...

...। దైవీస్వస్తిరస్తు నః। స్వస్తిర్మా...

...శం నో అస్తు ద్విపదే। శం చతుష్పదే। ...

(దీనియర్థము దశశాంతులలో ...)

పురుష... ఋక్

ఋషిః — నారాయణః. ఛందః. అనుష్టుప్.

...॥౧॥ సహస్రశీర్షా పురుషః। సహస్రా...

— ...ం ...ములను ...

... ...గల్యములును ... గలవాడును, సః = ఆ భగవంతుడు = భూమిని, విశ్వతః = అంతటను, వృత్వా = వ్యాపించి, దశాంగులం = నాభి ... పదిఅంగుళములు పరిమితిగల ప్రదేశమును అనగ హృదయప్రదే... అతిష్ఠత్ — ...ంచియున్నాడు॥

... సర్వప్రాణులలో నుండుటచేత భగవంతుడనంత శిరస్సులును, ... నేత్రములును, ... పాదములును గలవాడయి భూమియంతటను వ్యా... ముక్క— హృదయమునందుంచున్నాడు॥

దశాంగులం అనుపదముయొక్క అర్థమునుగూర్చి యీ దిగువవ్రాయంబడిన ... ...ము ...ంచినది")

౧. యజుర్వేద ఆరణ్యక విద్యారణ్య భాష్యము॥ "ఏతైరే
శ్చాతుర్హోత్రీయ చయనమన్త్రైరుక్తైః॥ అథ నారాయణనామ్నా
మ్నా చ వ్యవహ్రియమాణోఽనువాక ఉచ్యతే। తస్య వినియోగం మహా
హ। పురస్తాత్ ప్రతీచీం పురుషాకృతిం చినోతి పురుషశిరోభవతి సహస్రశ
షహితాం పురుషేణ నారాయణేన యజమాన ఉపతిష్ఠేతేతి। బ్రహ్మ
[illegible] జ ఆహ। నారాయణాభ్యాముపస్థానమి
[illegible] సంజ్ఞా నారాయణాఖ్యా న కేనచిత్
[illegible] ఖ్యస్య పురుషస్య ప్రతిపాదకత్వా
[illegible] సమాహ। (౧) "సహస్రశీర్షా - అత్యతిష్ఠ
ఙ్గుళమ్" ఇతి। [illegible] హ్మాండదేహో విరాడాఖ్యో యః పు
[illegible] లక్షణత్వాత్। అనన్తైః శిరోభిర్యు
[illegible] తాని సర్వాణి తద్దేహాన్తః పాతిత్వా
[illegible] దేష్వపి యోజనీయం। 'సః' పురుషః,
[illegible] సర్వతః పరివేష్ట్య, దశాఙ్గులపరిమితం
[illegible] త్యుపలక్షణం। బ్రహ్మాండాద్బహిరపి
[illegible]

[illegible] తేవేదాన్ సాఙ్గోపాఙ్గాన్ ద్విజ [illegible]
గ్విధానే చ శౌనకః - అద్యయావాహయేద్దేవం ఋచా తం పురుష
యాసనం దద్యాత్పాద్యం చైవ తృతీయయా। అర్ఘ్యం చతుర్థ్యా దా
చమనీయకం। షష్ఠ్యా స్నానం ప్రకుర్వీత సప్తమ్యా వస్త్రమేవచ॥
మ్యా నవమ్యా గన్ధమేవచ। దశమ్యా పుష్పదానంచ ఏకాదశ్యా చ ధ
శ్యా చ తథా దీపం త్రయోదశ్యా చరుం తథా। నీరాజనం చతుర్దశ్యా పంచ
షోడశ్యోద్వాసనం కుర్యాద్ దేవమారాధయేద్ధరిమితి॥ దద్యాత్పు
పుష్పాణి సమర్పయేత్॥ అర్చితం స్యాజ్జగదిదం తేన సర్వం చ రాచర
సూక్తార్థం ప్రసన్నశ్శ్రియా యాత్సకృత్॥ తతో విరక్తస్స మునిస్సర్వభు
జుహుయాత్పౌరుషేణైవ సూక్తేనాజ్యం శుచిర్భవేత్॥ ఇహైవ పుణ్యా

భ్యాం ముచ్యతేభయాత్ । తతోహృదంబుజాతస్థం పరమాత్మానమచ్యుతం॥ దిగ్దేశకాలావస్థాద్యైరనవచ్ఛేద్యలక్షణం। సృష్టిక్షయవిహీనంతత్ జ్ఞానరూపం సునిర్మలం॥ పరమాణోరణీయ్యాం సమచ్ఛస్ఫటికసన్నిభం । సర్వాధార మనాద్యంతంసు సూక్ష్మమజమవ్యయమ్॥ సర్వాధ్యక్షం సర్వగతంనిత్యంవ్యాపకమక్షయం॥ తస్యధ్యానె నభక్త్యాచతత్తుల్యోభవతి ధ్రువం॥ ఇత్యాదిక మనుసంధేయం భగవాన్. శ్రియఃపతిరఖిలహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానః శ్రీవైకుంఠ శ్రీభూమి నీళాదిదివ్యమహిషీభిః అనంతగరుడ విష్వక్సేనాది నిత్యసూరిభిర్ముక్తైశ్చానవరత పరిచరిత చరణ నలినయుగళోపి-ఆశ్రితరక్షణార్థం లీలావిభూతౌ క్షీరాబ్ధావనంత గరుడవిష్వక్సేనాది భిస్సహానిరుద్ధరూపేణావతీర్ణం ఆనిరుద్ధనారాయణం పఞ్చభిః ప్రభావైస్తోతు కామాసతీ-తత్ర ఆదౌభగవతః అనిరుద్ధనారాయణస్య సర్వదేశవ్యాప్తిరూపాం విభూతిం ప్రథమయా ఋచాప్రతిపాదయతి శ్రుతిః।సహస్ర శీర్షపురుష ఇతి-సహస్రాణి అనంతాని సిరాంసియస్యసః-సహస్ర శీర్షః-శీర్షన్ ఛందసీతి శిరశ్శబ్దస్య శీర్షన్నాదేశః । సహస్ర శీర్షందేవమితి. అనేక వక్త్రనయన మిత్యుపబృంహితం। పురుషః-భగవానితి శబ్దోయంతథాపురుష ఇత్యపి నిరుపాధీచ వర్తేతె।వాసుదేవె సనాతన ఇతి-పాద్మోక్తేః సఏవ వాసుదేవో సౌసాక్షాత్పురుష ఉచ్యతె॥ స్త్రీప్రాయమితరత్సర్వం జగద్బ్రహ్మపురస్సర మిత్యుక్తం । పురుషసంజ్ఞె, శరీరెస్మిన్ శయనాత్పురుషో హరిరిత్యుక్తం-పురుబహుస నోతీతిపురుషః । సకారస్య షకారాదేశః। సర్వపరిపూర్ణత్వాత్పురుషః పుండరీకాక్ష ఇతిచోక్తం-సహస్రాక్షః సహస్రాణి అక్షీణి నేత్రాణియస్యసః । సహస్రాక్షః అనేకవక్త్రనయనమిత్యాదికముక్తం. సహస్రపాత్. సహస్రాణి పాదాయస్యసః॥ అనంతశీర్షానంత నేత్రానంతపాదవాన్ శ్రీమన్నారాయణ ఇత్యర్థఃసభూమిం విశ్వతోవృత్వాఅత్య తిష్ఠద్దశాఙ్గులమితిభూమిం-భూలోకంసః నారాయణః విశ్వతః సర్వతోవృత్వా వ్యాప్యభూమెరుపర్యధోవిద్య మానచతుర్దశలోకాన్ వ్యాప్యస్థిత ఇత్యర్థః । అత్యతిష్ఠద్దశాంగులం-పంచాశత్కోటి యోజనపరిమిత బ్రహ్మాండం అత్యతిష్ఠత్ । అతిక్రమితవాన్ । ఏతత్సర్వం ప్రపంచంతస్యనారాయణస్య దశాఙ్గుళి పరిమితమిత్యర్థః॥ అతిక్రమ్యస్థిత వానిత్యర్థః-పాద్మె-భువనకోశాధ్యాయె॥ భూమెశ్చ బ్రహ్మలోకస్య చాంతరాళంకిమద్భుత। యోజనానామనంతత్వా ద్దశాఙ్గుళమిదం విదురితి॥సహస్రశీర్షత్వ సహస్రాక్షత్వ సహస్రచరణత్వాది విశిష్టోభగవాన్నారయణః పంచాశత్కోటి యోజనపరిమితబ్రహ్మాండం సర్వమతి క్రమ్యస్థిత ఇతిగమ్యతే"॥ (పు. ౨౭౫.)

3. ఋగ్వేదవిద్యారణ్యభాష్యము॥ "సహస్ర శీర్షాతిషాడశపదాం షష్ఠం

సూక్తం॥నారాయణో నామర్షిః గంత్యా త్రిష్టుప్ శిష్టా అనుష్టుభః । అత్యర్థం మహాదాది విలక్షణశ్చేతనో యః పురుషః । వె. సూ-౧-౮-౧ । పురుషేణన్నహం కిం విత్ కా-ఉ. 3-౧౧ । ఇత్యాది శ్రుతిషు ప్రసిద్ధః । స దేవతా గాథా చానుక్రాంతం । సహస్ర [illegible] షోడశ నారాయణః పాదుకమానుష్టుభం త్రిష్టుబంతం త్విత్తి । గల్లో [illegible] వినియోగః॥ సర్వప్రాణిసమష్టిరూపో బ్రహ్మాండదేహో విరాడాఖ్యో యః పురుషః సోఽయం సహస్రశీర్షా । సహస్రశబ్దస్యోప లక్షణత్వాదనంతైః శిరోభిర్యుక్త ఇత్యర్థః । యాని సర్వ ప్రాణినాం శిరాంసి తాని సర్వాణి తద్దేహాంతః పాతిత్వా త్తదీయాన్యేవేతి సహస్ర శీర్షత్వం । ఏవం సహస్రాక్షత్వం సహస్రపాదత్వం చ। స పురుషో భూమిం బ్రహ్మాండ గోలకరూపాం సర్వతః॥ స్పృత్వో వృత్వా గతి [illegible] దశాంగులపరిమితం దేశమ త్యతిష్ఠత్ । అతిక్రమ్య [illegible] । దశాంగుల మిత్యుపలక్షణం బ్రహ్మాండాద్బహిరపి సర్వతో వ్యాప్యావస్థిత ఇత్యర్థః॥”

౬. ఋగ్వేద [illegible] భాష్యము॥ [illegible] స్తోత్రాత్ [illegible] అఖండిత [illegible] దేహ [illegible] ప్రసిద్ధ [illegible] సూక్తం । త త్ర బ్రహ్మ [illegible] జ్ఞానకర్మ యజ్ఞాభ్యాం కృత [illegible] పూజా [illegible] త్యేతత్సర్వం ప్రతిపాద్యతే। పురుషః పూర్ణత్వాత్ । నారాయణః [illegible] అవ్య వయవత్వాత్సహస్రపాదః । సః । అనంతశిర ఆదిమత్త్వేన ప్రసిద్ధః పురుషః । భూ మిం భూమ్యుపలక్షిత బ్రహ్మాండం తత్పరిత [illegible] । [illegible] । ప ర్యాకాలేషు । [illegible] । [illegible] అత్యతిష్ఠత్ [illegible]”

౫. శుక్లయజుర్వేద మహీధర భాష్యము॥ [illegible] వ్యం [illegible] । ఏకత్రింశోఽధ్యాయో [illegible] [illegible] బ్రహ్మభిస్తౌతి [illegible] సహస్ర [illegible] । [illegible] । [illegible] బ్రహ్మణ ఇత్యాది సహస్ర [illegible] । [illegible] ప్రథమాం త్రిష్టుప్ [illegible] । తైత్తిరీయ [illegible] సమారోహ [illegible] సూర్య [illegible] [illegible] కేన నానపేక్షమాణో అరణ్యాంగత్వేన [illegible] । త్రైత్తిరీయ [illegible] ఉపనిషద [illegible] అయాస్య [illegible] [illegible] ప్రవేశాద్యర్థః [illegible] । [illegible] పశ్చా [illegible] నంగత్వా [illegible] । [illegible] । [illegible]

ౘ్రామమేవైనమిచ్ఛేత్ అరణ్యోరగ్నిం సమారోప్యాశ్వాన్ పత్నీనామనన్తరం గ్రామమేత్య యజ్ఞానుష్ఠానం కుర్యాదితి సూత్రార్థః॥ అథ మన్త్రార్థః। నారాయణపురుషదృష్టా జగద్బీజపురుషదేవత్యాః షోడశర్చః పఞ్చదశానుష్టుభః షోడశీ త్రిష్టుప్। బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణమిత్యాద్యాః పురుషమేధరూపస్య పరమాత్మనో అవయవాః పూర్వాధ్యాయేऽత్ర ప్రోక్తాస్తేషామవయవీ పురుషోऽత్ర స్తూయతే। అవ్యక్తమహదాదివిలక్షణశ్చేతనో యః పురుషః పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్యాది శ్రుతిషు ప్రసిద్ధః। సర్వప్రాణిసమష్టిరూపో బ్రహ్మాండదేహో విరాడాఖ్యోऽస్తి। కీదృశః సహస్రశీర్షా సహస్రశబ్దో బహుత్వవాచీ। సంఖ్యావాచకత్వే సహస్రాక్ష ఇతి విరోధస్స్యాత్ నేత్రద్విసహస్రేణ భావ్యం। తతః సహస్రమసంఖ్యాని శీర్షాణి శిరాంసి యస్య సః శీర్షం ఛన్దసీతి శిరః శబ్దస్య శీర్షన్నాదేశః శిరోగ్రహణం సర్వావయవోపలక్షణం। యాని సర్వప్రాణినాం శిరాంసి తాని సర్వాణి తద్దేహాన్తఃపాతిత్వాత్తస్యైవేతి సహస్రశీర్షత్వం। ఏవమగ్రేऽపి। సహస్రాక్షః సహస్రమక్షీణియస్య సః అక్షిగ్రహణం సర్వజ్ఞానేన్ద్రియోపలక్షణమ్। సహస్రపాత్ సహస్రంపాదాయస్య సంఖ్యాసుపూర్వస్యేతి పాదస్యాన్త్యలోపః పాదగ్రహణం కర్మేన్ద్రియోపలక్షణం। సః పురుషో భూమిం బ్రహ్మాండలోకరూపాం సర్వతః తిర్యక్ ఊర్ధ్వమధశ్చస్పృత్వా వ్యాప్య స్పృణోతిర్వ్యాప్తికర్మా యద్వా భూమిశబ్దో భూతోపలక్షకః పఞ్చభూతాని వ్యాప్యదశాఙ్గుల పరిమితం దేశమత్యతిష్ఠత్ అతిక్రమ్యావస్థితః। దశాఙ్గులమిత్యుపలక్షణమ్ బ్రహ్మాండాద్బహిరపి సర్వతో వ్యాప్యావస్థిత ఇత్యర్థః। యద్వా నాభేః సకాశాద్దశాఙ్గులమతిక్రమ్య హృది స్థితః నాభిత ఇతిపఞ్చమ్యర్థే తసిః ఆత్మత్వోపక్రమ్య సోऽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిరితి శ్రుతేః విజ్ఞానాత్మనో హృద్యవస్థానం కర్మఫలోపభోగాయ అన్తర్యామిణో నియన్తృత్వేన తదుక్తం ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోऽభిచాకశీతీతి॥ సపురుషోऽత్ర దేవతా తథాచశ్రుతిః ఇమాన్వై లోకాః పూరయమేవపూరుషోయోऽయం పవతేసోऽస్యాంపురిశేతే తస్మాత్పురుష ఇతి"॥ (౩౧, ౧)

౭. శుక్లయజుర్వేద దయానందభాష్యము॥ "(సహస్రశీర్షా) అత్రమన్త్రే పురుష ఇతి పదం విశేష్యమస్తి సహస్రశీర్షేత్యాదీని విశేషణానిచ అత్రపురుషశబ్దార్థే ప్రమాణాని॥ పురుషంపురిశయ ఇత్యాచక్షీరన్। ని. అ. ౧ ఖం. ౧౩॥ (పుర) పురి సంసారే శేతే సర్వమభివ్యాప్య వర్తతే స పురుషః పరమేశ్వరః పురుషః పురుషాదః పురిశయః పూరయతేర్వా పూరయత్యన్తరిత్యన్తర పురుషమభిప్రేత్య యస్మాత్పరం నాపర

మస్తి కించిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కించిత్ । వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమిత్యపి నిగమో భవతి । ని. (అ. ౨. ఖం ౩.) (పురుషః) పురి సర్వస్మిన్ సంసారేఽభివ్యాప్య సీదతి వర్తత ఇతి (పూరయతేర్వా) యః స్వయం పరమేశ్వర ఇదం సర్వం జగత్స్వస్వరూపేణ పూరయతి వ్యాప్నోతి తస్మాత్స పురుషః, యో జీవస్యాప్యన్తర్మధ్యేఽభివ్యాప్య పూరయతి తిష్ఠతి స పురుషః తమన్తర పురుషమన్తర్యామిణం పరమేశ్వరమభిప్రేత్యేయమృక్ప్రవృత్తాస్తి (యస్మాత్పరం) యస్మాత్పూర్ణాత్పరమేశ్వరాత్పురుషాఖ్యాత్పరం ప్రకృష్టముత్తమం కించిదపి వస్తు నాస్త్యేవ పూర్వం వా (నాపరమస్తి) యస్మాదపరమర్వాచీనం తత్తుల్యముత్తమం వా కించిదపి వస్తు నాస్త్యేవ । తథా యస్మాదణీయః సూక్ష్మం జ్యాయః స్థూలం మహద్వా కించిదపి ద్రవ్యం నాభూత్ నభవతి నైవ చ భవిష్యతీత్యవధేయం । యః స్తబ్ధో నిష్కమ్పః సర్వస్యాస్థిరతాం కుర్వన్ సన్ స్థిరోఽస్తి । క ఇవ (వృక్ష ఇవ) యథా వృక్షః శాఖాపత్ర పుష్ప ఫలాదికం ధారయన్ తిష్ఠతి । తథైవ పృథివీ సూర్యాదికం సర్వం జగద్ధారయన్పరమేశ్వరోఽభివ్యాప్య స్థితోఽస్తీతి యస్త్వేకోఽద్వితీయోఽస్తి నాస్య కశ్చిత్సజాతీయో విజాతీయో వా ద్వితీయ ఈశ్వరోఽస్తీతి । తేన పురుషేణ పరమాత్మనా యత ఇదం సర్వం జగత్ పూర్ణం కృతమస్తి తస్మాత్పురుషః పరమేశ్వర ఏవోచ్యతే । ఇత్యయం మన్త్రో నిగమో నిగమనం పరం ప్రమాణం భవతీతి వేదితవ్యం । సర్వం వై సహస్రం సర్వస్య దాతాసీత్యాది. శ. కాం. ౭. అ. ౫॥ (సర్వం) సర్వమిదం జగత్సహస్రనామకమస్తీతి విజ్ఞేయం । (సహస్రశీర్షా) సహస్రాణ్యసంఖ్యాతాన్యస్మదాదీనాం శిరాంసి యస్మిన్పూర్ణే పురుషే పరమాత్మని స సహస్రశీర్షా పురుషః (సహస్రాక్షః స.) అస్మదాదీనాం సహస్రాణ్యక్షీణ్యస్మిన్ ఏవమేవ సహస్రాణ్యసంఖ్యాతాః పాదాశ్చాయస్మిన్వర్తన్తే స సహస్రాక్షః సహస్రపాచ్చ (భూమిగ్ం సర్వతస్స్పృత్వా) స పురుషః పరమేశ్వరః సర్వతః సర్వేభ్యో బాహ్యాన్తర్దేశేభ్యో భూమిరితి) భూతానాముపలక్షణం భూమిమారభ్య ప్రకృతిపర్యన్తం సర్వం జగత్స్పృత్వాభివ్యాప్యాతిష్ఠతే। (అత్య) దశాఙ్గులమితి బ్రహ్మాణ్డహృదయయోరుపలక్షణం । అఙ్గులమిత్యవయవోపలక్షణేన మితస్య జగతో గ్రహణం భవతి పఞ్చస్థూలభూతాని పఞ్చసూక్ష్మాణి చైతదుభయం మిలిత్వా దశావయవాఖ్యం సకలం జగదస్తి । అన్యచ్చ । పఞ్చ ప్రాణాః సేన్ద్రియం చతుష్టయమన్తఃకరణం దశమో జీవశ్చ ఏవమేతాన్యదపి జీవస్య హృదయం దశాఙ్గులపరిమితం చ తృతీయం గృహ్యతే । ఏతత్త్రయం స్పృత్వా వ్యాప్యాత్యతిష్ఠత్ ఏతస్మాత్త్రయాద్బహిరపి వ్యాప్తః సన్నవస్థితః । అర్థాద్బహిరన్తశ్చ పూర్ణో భూత్వా పరమేశ్వరోఽవతిష్ఠత ఇతి వేద్యం'' ॥

ద్వితీయాఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం ॥౨॥ పురుషఏవేదగ్ంసర్వమ్ । యద్భూతంయచ్చభవ్యమ్।
ఉతామృతత్వస్యేశానః । యదన్నేనాతిరోహతి॥

అ॥ యత్ = ఏకారణమువలన. అన్నేన = అన్నహేతుకమగు జగత్తుతో (అనగా అన్నముచేజీవించెడిజగత్తుకంటె) అతి+రోహతి = అతిక్రమించుచున్నాడో (ఆకారణమువలన) భూతం = అతీతమయిన, యత్ = ఏజగత్తు (కలదో) చ = వర్తమానకాలీనమగు, (ఏజగత్తుగలదో) ఇదం+సర్వం = ఈ సమస్తమయిన జగత్తును, పురుషఏవ = భగవంతుడె (నిర్మించుచున్నాడు) ఉత = మరియు, అమృతత్వస్య = మోక్షమునకు, ఈశానః = స్వామి (యగుచున్నాడు)॥

తా॥ ఏహేతువచే భగవంతుడు జగదతీతుడయ్యెయున్నాడో అహేతువచే నా భగవంతుడేసర్వజగత్స్రష్టయును, మోక్షస్వామియునని దెలియందగును॥

౧. య॥ఆ॥విద్యా॥భా॥ "అథద్వితీయామాహ,, పురుషఏవేదగ్ం-యదన్నేనాతి రోహతి. ఇతి । 'యద్భూతం అతీతంజగత్, 'యచ్చభవ్యం, భవిష్యజ్జగత్. యదపి ఇదం,వర్తమానంజగత్, తత్ 'సర్వం, పురుషఏవ' యథాఽస్మిన్-కల్పేవర్తమానాః ప్రాణిదేహాః సర్వేఽపి విరాట్పురుషస్యావయవాః, తథాఏవాతీతాగామినోరపి కల్పయోర్ద్రష్టవ్యం । 'ఉత, అపి,చ'అమృతత్వస్య, దేవత్వస్య అయం 'ఈశానః' స్వామీ యస్మాత్ కారణాత్' 'అన్నేన, ప్రాణినాం భోగ్యేనాన్నేన నిమిత్తభూతేన, 'అతిరోహతి, 'స్వకీయకారణావస్థామతిక్రమ్య పరిదృశ్యమానం జగదవస్థాం ప్రాప్నోతి తస్మాత్ప్రాణినాం కర్మఫలభోగాయ జగదవస్థాస్వీకారాత్ నేదన్తస్య స్తత్త్వమి త్యర్థః,,॥ (పు. 3-౨)

౨. య॥ రామా॥భా॥ "ఏవంసర్వదేశవ్యాప్తస్య మభిధాయకాలతోవ్యాప్తిం ద్వితీయాఋగ్వదతి-పురుషఏవేదమితి-యదిదంవర్తమానం కార్యజాతమస్తి తత్సర్వం పురుషఏవ- సర్వస్యాపికార్య వర్గస్య శ్రీమన్నారాయణ శరీరత్వాత్ శరీరశరీరిణోరభేదాధ్యవసాయః కృశోదేవోమనుష్య ఇత్యాదివత్॥ యద్భూతం యచ్చభవ్యం । భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలేషు విద్యమానం సర్వమిదంజగత్ -పురుషఏవ-నారాయణ ఏవశిశుపాలవధే॥యదేవదేవకీపుత్రః పురస్తాదవతిష్ఠతే । సర్వఃభూతంభవ్యంచ

భవచ్చాపియద్గిష్ఠే రేతి॥ ఉత-కించ-అమృతత్వస్య-ఆశ్రితజన ప్రదేయమోక్షస్య-ఈశానః-దాతేత్యర్థః-అమృతంమోక్షదేవాన్నౌ ఇతినిఘంటుః-యత్ చిదచిత్కార్యజాతమస్తి-తద్-అన్నేన ఆత్మమహిమ్నాన్నేన అతిరోహతి-తిరోహితంనభవతి యథాతథా కరోతి-రక్షతీత్యర్థః,,॥

3. ఋ॥ విద్యా॥భా॥ "యదిదంవర్తమానం జగత్తత్సర్వం పురుష ఏవ। యచ్చభూతమతీతం జగద్యచ్చభవ్యంభవిష్యజ్జగత్ తదపి పురుష ఏవ। యథాస్మిన్కల్పేవర్తమానాః ప్రాణిదేహాఃసర్వేఽపి విరాట్ పురుషస్యావయవాస్తథైవాతీతాగామినోరపి కల్పయోర్ద్రష్టవ్య మిత్యభిప్రాయః। ఉతాపిచ। అమృతత్వస్య దేవత్వస్యాయమీశానఃస్వామి।యద్యస్మాత్కారణాదన్నేనప్రాణినాంభోగ్యేనాన్నేననిమిత్తభూతేనా తిరోహతిస్వకీయాంకారణావస్థామతిక్రమ్య పరిదృశ్యమానాం జగదవస్థాం ప్రాప్నోతి తస్మాత్ప్రాణినాం కర్మఫలభోగాయజగదవస్థాస్వీకారాన్నేదం తస్యవస్తుతత్త్వ మిత్యర్థః,,॥

౪, ఋ॥ మధ్వ॥భా॥"భూతమతీతంయత్ -భవ్యంభావియత్ -వర్తమానంయత్।తదిదంసర్వంజగత్। పురుష ఏవ-పురుషేశాపకం-నకేవలంసంసారిశాపకంకింత్వమృతత్వస్యోత ముక్తవర్గస్యాపిఈశానః।ముక్తవర్గంవిశినష్టియదితి-యన్ముక్తజాతం అన్నేనఅన్నంమరణాదిధర్మోపపన్నం సంసారిజాతం-అతిరోహతి-అతివర్తతే"॥

౫. శుక్లయ॥మహీ॥భా॥"యత్ ఇదంవర్తమానంజగత్ తత్సర్వంపురుష ఏవయత్ భూతమతీతం జగత్ యచ్చభావ్యం భవిష్యంజగత్ తదపిపురుషఏవ యథాస్మిన్కల్పే వర్తమానాః ప్రాణిదేహాః సర్వేఽపి విరాట్ పురుషస్యావయవాః తథైవాతీతాగామినోరపి కల్పయోర్ద్రష్టవ్యమితిభావః।ఉతాపిచ అమృతత్వస్య దేవత్వస్య ఈశానః స్వామీసపురుషః యత్ యస్మాత్ అన్నేన ప్రాణినాం భోగ్యేనాన్నేన ఫలేననిమిత్తభూతేనాతిరోహతి స్వయంకారణావస్థా మతిక్రమ్య పరిదృశ్యమానాంజగదవస్థాం ప్రాప్నోతి తస్మాత్పురుష ఏవ। ప్రాణినాం కర్మఫలభోగాయ జగదవస్థా స్వీకారాన్నేదం తస్య వస్తుతత్త్వమిత్యర్థః యద్వా సర్వం పురుషశ్చేత్తర్హి పరిణామిత్వాశంక్యాహ అమృతత్వస్యామరణధర్మత్వస్యేశానః ముక్తేరీశః యోఽపి మోక్షస్యేశ్వరో నాసౌ మ్రియత ఇత్యర్థః।కించ యత్ జీవజాతమన్నేనాతిరోహతి ఉత్పద్యతే తస్యాపస్య చేశానః బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తో భూతగ్రామ ఉక్తః తస్యాన్నేనైవస్థితేః ఇతఃప్రదానార్థిదేవా ఉపజీవన్తీతి శ్రుతేః,,॥ (3౧. ౨)

౭. పక్లయా॥దయా॥భా॥ "(పురుషఏవ) ఏతద్విశేషణయుక్తః పురుషః పరమేశ్వరః (యద్భూతం) యజ్జగదుత్పన్నమభూత్ యద్భావ్యముత్పత్స్యమానంచ కాలాద్వర్తమానంచ తత్త్రికాలస్థం సర్వవిశ్వం పురుషఏవ కృతవానస్తి నాన్యః । నైవాతోఽపిపరః కశ్చిజ్జగద్రచయితాస్తీతి నిశ్చేతవ్యం । ఉతాపిసఏవేశాన ఈషణశీలఃసర్వస్యేశ్వరోఽమృతత్వస్య మోక్షభావస్య స్వామీ దాతాస్తి । నైవైతద్దానేకస్యాప్యన్యస్య సామర్థ్యమస్తీతి । పురుషోయద్యస్మాదన్నేన పృథివ్యాదినాజగతా సహాతిరోహతి వ్యతిరిక్తస్సన్ జన్మాదిరహితోఽస్తి । తస్మాత్స్వయమజః సన్ సర్వం జనయతి స్వసామర్థ్యాదికారణాత్కార్యం జగదుత్పాదయతి । నాస్యాదికారణం కించిదప్యస్తికించ సర్వస్యాది నిమిత్తకారణం పురుషఏవాస్తీతి వేద్యమ్,,॥

తృతీయాఋుక్

ఋుషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్,

మ ॥౩॥ ఏతావానస్యమహిమా । అతోజ్యాయాగ్ంశ్చపూరుషః ।
పాదోఽస్యవిశ్వాభూతాని । త్రిపాదస్యామృతన్దివి॥

అ॥ అస్య = ఈభగవంతునియొక్క, మహిమా = సామర్థ్యము, ఏతావాన్ = ఈపూర్వోక్తప్రకారమయినది.చ = మఱియు, పురుషః = భగవంతుడు, అతః = ఈపూర్వోక్తప్రకారముకంటె, జ్యాయాన్ = అధికుడు,విశ్వా = సమస్తమయిన, భూతాని = ప్రాణులు, అస్య = ఈభగవంతునియొక్క, పాదః = తురీయాంశము ఆధారముగాఁగలవి; అస్య = ఈభగవంతునియొక్క, త్రిపాత్ = అంశత్రయము, అమృతం = నాశనరహితమయినదియు, దివి = స్వప్రకాశమునందుండున్నది॥

తా॥ ఈసర్వజగత్తు భగవంతునిలో నేకదేశమునందుండున్నది । భగవంతునియొక్క మూఁడుభాగములు జగదతీతములయి ప్రకాశించుచున్నవి॥

య॥ అ॥ విద్యా॥భా॥ "అథతృతీయామహ । 'ఏతావానస్య' త్రిపాదస్యామృతందివి. ఇతి ! అతీతానాగత వర్తమానరూపం జగద్యావదస్తి; 'ఏతావాన్, సర్వోఽపి, 'అస్య, పురుషస్య, 'మహిమా, । స్వకీయసామర్థ్యవిశేషః, నతుతస్యవాస్తవం స్వరూపం వాస్తవ స్తుపురుషః 'అతః, మహిమ్నోఽపి: జ్యాయాన్, అతిశయేనాధికః, 'ఏతచ్చస్పష్టీక్రియతే।'విశ్వాభూతాని' కాలత్రయవర్తీనిప్రాణిజాతాని, 'అస్య, పురుషస్య, 'పాదః, చతుర్థోఽంశః । 'అస్య, అవశిష్టం 'త్రిపాత్ స్వరూపం, 'అమృతమ్, వినాశరహితం సత్, 'దివి, ద్యోతనాత్మకే స్వప్రకాశరూపే, అవతిష్టతే । యద్యపి సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేత్యామ్నాతస్య పరబ్రహ్మణఇయత్తాయా అభావాత్ అంశ

శపచతుష్టయంననిరూపయితుం శక్యంతథాపి జగదిదం బ్రహ్మస్వరూపాపేక్షయాఽత్యల్పమితి వివక్షితత్వాత్ పాదత్వోపన్యాసః,,॥ (పు, ౩-౨౭)

య॥ రామా॥ భా॥ “పూర్వోక్తఋగ్ద్వయోక్తమర్థం తృతీయాఋగాహ॥ ఏతావానస్యేతి. అస్యక్షీరాబ్ధి స్థితాని రుద్ధనారాయణస్య మహిమాపరిభావః-ఏతావాన్-పూర్వఋగ్ద్వయోక్తఏవ. అత. అయం పరమపురుషః జ్యాయాన్-సర్వాధిక ఇత్యర్థః । అస్యజ్యాయస్త్వమేవాహపాదోస్యేతి. విశ్వాభూతాని అనంతకోటి బ్రహ్మాండ ప్రపంచః అస్య నారాయణస్యపాదః. ఏకాంశః పాదశబ్దో అంశార్థకః. అతఏవ ఏతత్సర్వ చేతనాచేతన ప్రపంచ ఏకపాద్విభూతిరితి శ్రీవైష్ణవలోక ప్రసిద్ధిః దివిస్వప్రకాశే పరమపదేత్రిపాత్. అమృతం-అమృతపదోభ్యగ్యం అంశత్రియమస్తి-నిత్యవిభూతావితి శేషః. అతఏవ ఏనాంత్రిపాద్విభూతిమితి శ్రీవైష్ణవాఃవదంతి॥ ద్యుశబ్దః పరమేవ్యోమ్ని స్వర్గేవియతికథ్యత ఇతినిఘంటుః॥ విష్ణోః కలామాత్రిమ భూజ్జగదేతచ్చరాచరం । మహానంశోస్య దేవస్య పరమవ్యోమ్ని భాసత ఇతి,,॥

ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ “అతీతానాగతవర్తమానరూపం జగద్యావదస్తి ఏతావాన్సర్వోఽప్యస్య పురుషస్య మహిమా । స్వకీయసామర్థ్య విశేషః-నతుతస్య వాస్తవస్వరూపం । వాస్తవస్తుపురుషోఽతోమహిమ్నోపిజ్యాయాన్ । అతిశయేనాధికః । ఏతచ్చోభయం స్పష్టీక్రియతే । అస్య పురుషస్య విశ్వాసర్వాణి భూతాని కాలత్రయవర్తీనిప్రాణిజాతానిపాదః। చతుర్థోఽంశః। అస్య పురుషస్యావ శిష్టం త్రిపాత్స్వరూపమమృతం వినాశరహితం సద్దివిద్యోతనాత్మకే స్వప్రకాశ స్వరూపే వ్యవతిష్ఠత ఇతి శేషః । యద్యపి సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యామ్నాతస్య పరబ్రహ్మణఇయత్తాభావాత్పాదచతుష్టయం నిరూపయితుం మశక్యం తథాపి జగదిదం బ్రహ్మస్వరూపాపేక్షయాల్పమితి వివక్షితత్వాత్పాదత్వోపన్యాసః,,॥

ఋ। మన్వ॥ భా॥ “ అస్యపురుషస్య మహిమా । ఏతావానుక్తః । అతఉక్తాత్ జ్యాయాంశ్చ అధిమహిమోపేతశ్చపురుషః । తమధికమహిమానమహపాదఇతి । విశ్వాభూతానిసర్వే బ్రహ్మాదయోజీవాః । అస్య పురుషస్య పాదః ప్రతిబింబాస్సంతోభిన్నాంశాః । అస్య పురుషస్య అమృతం నిత్యముక్తంత్రిపాత్ స్వరూపాంశత్రయం దివి శ్వేత ద్వీపానంతాసన వైకుంఠస్థానేషు వర్తత ఇతి శేషః ॥

శుక్లయ॥ మహీ॥భా॥ “అతీతానాగత వర్తమానకాలసంబద్ధం జగద్యావదస్తి ఏతావాన్సర్వోపి అస్య పురుషస్య మహిమా।స్వకీయ సామర్థ్య విశేషోవిభూతిః । నతువాస్తవం స్వరూపం వాస్తవ పురుషస్తు అతః అస్మాన్ మహిమ్నోజగజ్జాలాత్ జ్యాయాన్చ । అతిశయేనాధికః । ఏతదుభయం స్పష్టీక్రియతే । అస్య పురుషస్య విశ్వాసర్వాణి భూతాని కాలత్రయవర్తీని ప్రాణిజాతాని పాదః చతుర్థాంశః । అస్య

పురుషస్య అవశిష్టం త్రిపాత్ స్వరూపం అమృతం వినాశరహితం తద్దివిద్యోతనాత్మకె స్వప్రకాశె స్వరూపెఽవతిష్ఠత ఇతి శేషః । యద్యపి సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యామ్నాతస్యపరబ్రహ్మణ ఇయత్తాయా అభావాత్ పాదచతుష్టయం నిరూపయితుమశక్యం । తథాపిజగదిదం బ్రహ్మస్వరూపాపెక్షయా అల్పమితి వివక్షితత్వాత్ పాదత్వోపన్యాసః,,॥ (౩౧, 3.)

శుక్ల య॥దయా॥భా॥ (ఏతావానస్య) "అస్యపురుషస్యభూతభవిష్యద్వర్తమానస్థోయావాన్సం సారోస్తి తావాన్ మహిమావెదితవ్యః । ఏతావానస్యమహిమాస్తి చెత్తర్హి-తస్యమహిమ్నః పరిచ్ఛేదఇయత్తాజాతేతిగమ్యతె। అత్రభూతెఅతోజ్యాయాంశ్చ పురుషః। నైతావన్మాత్రఏవమహిమేతి కింతర్హి-అతోప్యధికతమోమహిమానంతస్తస్యాస్తీతిగమ్యతె। అతాహ(పాదోస్య) అస్యఅనంతసామర్థ్యస్యఈశ్వరస్యవిశ్వావిశ్వానిప్రకృత్యాది పృథివీ పర్యన్తాని సర్వాణి భూతాన్యేకః పాదోఅస్తి । ఏకస్మిన్నంశె సర్వం విశ్వంవర్తతె। (త్రిపాదస్య) అస్యదివిద్యోతనాత్మకె స్వస్వరూపె అమృతం మోక్షసుఖమస్తి తథా అస్యదివిద్యోతకె సంసారె త్రిపాజ్జగదస్తి।ప్రకాశ్యమానం జగదెకగుణమస్తి।ప్రకాసకంచ తస్మాత్త్రిగుణమితి స్వయంచ మోక్షస్వరూపః సర్వాధిష్ఠాతా సర్వోపాస్య స్సర్వానందః సర్వప్రకాశకో అస్తి,,॥

చతుర్థీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః-ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం ॥ ౪ ॥ త్రిపాదూర్ధ్వ ఉదైత్పురుషః । పాదోస్యేహాభవాత్పునః।
తతో విష్వఙ్వ్యక్రామత్ । సాశనానశనెఅభి॥

అ॥ త్రిపాత్ =అంశత్రయవిశిష్టుడగు, పురుషః =భగవంతుడు,ఊర్ధ్వః =జగదతిరిక్తుడయి, ఉదైత్ =వ్యాపించుచున్నాడు । అస్య =ఈ భగవంతునియొక్క, పాదః =నాలుగవఅంశము, ఇహ =ఈజగత్తు విషయమయి,భవాత్ =ప్రవర్తించెను, పునః =తిరిగి, తతః =అనంతరము, విష్వఙ్ =అనేక ప్రకారములుగలవాడై, సాశనానశనె+అభి =చేతనాచేతనముల నుద్దేశించి, వి+అక్రామత్ =వ్యాపించెను॥

తా॥ భగవత్సంబంధమగు స్వల్పాంశము సర్వజగత్తు కాధారమయి ప్రవర్తించి యింతకంటె త్రిగుణాధికమగు, అంశము స్వప్రకాశాత్మక మయ్యుంచున్నది. గావున అగమ్య మహిమగలవాడని గ్రహించందగును॥

య॥అ॥ విద్యా॥భా॥ "అథచతుర్థీమాహ॥ త్రిపాదూర్ధ్వఉదైత్ పురుషః-సాశనానశనెఅభి,, ఇతి । యోయం 'త్రిపాత్' పురుషః, సంసార స్పర్శరహిత బహులస్వ

రూపః । సోఽయం 'ఊర్ధ్వ ఉదైత్' అస్మాదజ్ఞానకార్యాత్ సంసారాద్బహిర్భూతస్సన్ అత్ర త్యైగుణ్యదోషైరస్పృష్టః ఉత్కర్షేణ స్థితవాన్ । తస్యాయమంశః, పాదః, లేశః, సోఽయం 'ఇహ' మాయాయాం, 'పునరాభవత్' సృష్టిసంహారాభ్యాం పునః పునరాగచ్ఛతి । అస్య సర్వస్య జగతః, పరమాత్మాంశత్వం భగవతాప్యుక్తం విష్టభ్యాహ మిదంకృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి । 'తతః, మాయయా ఆగత్యానన్తరం, 'విశ్వఙ్', దేవతిర్యగాదిరూపో వివిధస్సన్, 'వ్యక్రామత్', వ్యాప్తవాన్ । కిం కృత్వా । 'సాశనానశనే, 'అభి,, లక్ష్య సాశనం భోజనాదివ్యవహారోపేతం చేతనం ప్రాణిజాతం అనశనం తద్రహితమచేతనం గిరినద్యాదికం తదుభయం యథా స్యాత్ తథా స్వయమేవంవిధో భూత్వా వ్యాప్తవానిత్యర్థః॥,, (పు. ౩౨౭.)

య॥ రామా॥ భా॥ ‹‹ త్రిపాదితి-పురుషః త్రిపాద్విభూతిలోకస్థ పరవాసుదేవః పరమపురుషః-త్రిపాత్ -సంకర్షణానిరుద్ధ ప్రద్యుమ్నరూపః. ప్రకృతిమండలాదు పరిభాగస్థస్సన్-ఉదైత్ ఇణ్ గతావితిధాతుః యే గత్యర్థకాస్తే జ్ఞానార్థకాః-సర్వప్రపంచ సృష్ట్యాది విషయకజ్ఞానవాన్ సన్ స్థిత ఇత్యర్థః-అనంతకోటి బ్రహ్మాండరక్షణాది విషయక సంకల్పమకరోదితి యావత్ ॥ అస్య పరవాసుదేవస్య పాదః ఏకాంశభూతః-అనిరుద్ధ స్వామీ-ఇహలీలావిభూతౌ వైకుంఠక్షీరాబ్ధి శ్వేతద్వీపాదిషు అయోధ్యాద్వారకాది నగరేషు చ ఆభవాత్ -అభవత్ -దీర్ఘశ్ఛాందసః-ఆశ్రితరక్షణార్థమవతీర్ణ ఇత్యర్థః-తతః అనంతరం. అవతీర్య విష్వఙ్వ్యక్రామత్. సమంతాదాశ్రిత రక్షణాది విషయక వ్యాపారమకరోత్-క్రియాపదవిశేషణమేతత్-సాశనానశనే అభి-సాశనః చేతనవర్గః అనశనమచేతనజాతం సర్వమభి ఉద్దిశ్య-వ్యాపారమకరోదితి యావత్ ॥,,

ఋ॥ విద్యా ॥ భా। ‹‹యోఽయం త్రిపాత్పురుషః సంసారరహితో బ్రహ్మస్వరూపః । సోఽయమూర్ధ్వ ఉదైత్ -అస్మాత్ అజ్ఞానకార్యాత్ సంసారాద్బహిర్భూతోఽత్ర త్రైగుణ్య దోషైరస్పృష్ట ఉత్కర్షేణ స్థితవాన్ । తస్యాస్య సోఽయం పాదో లేశః సోఽయమిహ మాయాయాం పునరభవత్ । సృష్టిసంహారాభ్యాం పునః పునరాగచ్ఛతి । అస్య సర్వస్య జగతః పరమాత్మలేశత్వం భగవతాప్యుక్తం । ‹‹విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్,,। (భ. గీ - ౧౦ - ౪౨) ఇతి. తతో మాయయా ఆగత్యానన్తరం విష్వఙ్ దేవమనుష్య తిర్యగాదిరూపేణ వివిధస్సన్ వ్యక్రామత్ । వ్యాప్తవాన్ । కింకృత్వా । సాశనానశనే అభిలక్ష్య సాశనం భోజనాది వ్యవహారోపేతం చేతనం ప్రాణిజాతం అనశనం తద్రహితమచేతనం । గిరినద్యాదికం । తదుభయం యథాస్యాత్తథా స్వయమేవ వివిధో భూత్వా వ్యాప్తవానిత్యర్థః,,॥

ఋ॥ మధ్వ ॥ భా॥ ‹‹ఊర్ధ్వస్సర్వోత్తమః త్రిపాత్ స్వరూపాంశత్రయవాన్ పరమాత్మా పురుషః ఉదైత్ । మహత్త్వోపలక్షిత్వేన సర్వదేహే దేహస్థితత్వేన

ప్రాదుర్బభూవ। అస్య పునః ఏకః పాదః వైశ్వానరాఖ్యః పరశురామః గృహాశ్రమిజ్యత్వేన ఇహాతద్గృహేషు అభవత్ అతిష్ఠత్। తతః అతిమహిమోపేతత్వాత్ పురుషః సాశనానశనే ముక్తాముక్తజాతే విష్వఙ్ అన్తర్బహిశ్చ అభి అన్తర్యామిత్వా ధారకత్వాభ్యాం వ్యక్రామత్ ఆక్రాన్తవాన్,,॥

శుక్లయ ॥ మ.హీ॥ భా॥ "యోఽయం త్రిపాత్పురుషః సంసారస్పర్శరహిత బ్రహ్మరూపః అయమూర్ధ్వః-ఉదైత్-అస్మాదజ్ఞాన కార్యాత్సంసారాద్బహిర్భూతోఽత్రత్యైర్గుణదోషైరస్పృష్టః ఉత్కర్షేణ స్థితవాన్। తస్యాస్య పాదో లేశో జగద్రూపః ఇహ మాయాయాం పునః అభవత్ సృష్టిసంహారాభ్యాం పునఃపునరాగచ్ఛతి। సర్వస్య జగతః పరమాత్మలేశత్వం భగవతాప్యుక్తం। విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి। తతో మాయాయామాగత్యానన్తరం విష్వఙ్ విషు సర్వత్రాఞ్చతీతి విష్వఙ్ దేవతిర్యగాదిరూపేణ వివిధస్సన్ వ్యక్రామత్ వ్యాప్తవాన్ కింకృత్వా సాశనానశనే అభి అభిలక్ష్య అశనేన సహవర్తమానం సాశనమ్ అశనాదివ్యవహారోపేతం చేతనప్రాణిజాతం అనశనం తద్రహితమచేతనం గిరినద్యాదికం తే అభిలక్ష్య స్వయమేవ వివిధో భూత్వా వ్యాప్తవానిత్యర్థః,,॥ (౩౧, ౪)

శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ " (త్రిపాత్) అయంపురుషః పరమేశ్వరః పూర్వోక్తస్య త్రిపాదోప లక్షితస్య సకాశాదూర్ధ్వము పరిభాగేఽథాత్పృథగ్భూతోఽస్త్యేవేత్యర్థః। ఏకపాదోపలక్షితం యత్పూర్వోక్తం జగదస్తి తస్మాదప్యస్మిన్సంసారే సపురుషః పృథగభవత్। వ్యతిరిక్త ఏవాస్తి-సచ త్రిపాత్సంసారఏకపాచ్చమిలిత్వా సర్వశ్చతుష్పాద్భవతి। అయంసర్వః సంసార ఇహాస్మిన్పరమాత్మన్యేవ వర్తతే పునర్లయ సమయే తస్మాత్సామర్థ్యకారణే ప్రలీనశ్చభవతి। తతోఽపి సపురుషోఽవిద్యాన్ధకారాజ్ఞాన జన్మమరణజ్వరాది దుఃఖాదూర్ధ్వః పరః (ఉదైత్) ఉదితః ప్రకాశితో వర్తతే (తతో వి) తతస్తస్మాత్సామర్థ్యాత్సర్వమిదం విశ్వముత్పద్యతే। కించతత్ (సాశనానశనే) యదేకమశనేన భోజనకరణేన సహవర్తమానం జఙ్గమం జీవచేతనాది సహితంజగత్। ద్వితీయమనశనము విద్యమానమశనం భోజనం యస్మింస్తత్పృథివ్యాదికం చ యజ్జడం జీవసంబంధరహితం జగద్వర్తతే-తదుభయం తస్మాత్పురుషస్య సామర్థ్యాత్ కారణాదవజాయతే। యతః సపురుషఏతద్ద్వివిధం జగత్ వివిధతయా సుష్ఠురీత్యా సర్వాత్మతయాఽఽచ్ఛతి తస్మాత్ సర్వంద్వివిధం జగదుత్పాద్య (అభివ్యక్రామత్) సర్వతో వ్యాప్తవానస్తి,,॥

పంచమీఋక్.

ఋషిః. నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౫॥ తస్మాద్విరాడజాయత । విరాజో అధిపూరుషః ।

సజాతో అత్యరిచ్యత । పశ్చాద్భూమి మథో పురః॥ (ఋ ౫)

అ॥ తస్మాత్ = ఆపరమేశ్వరునివలన, విరాట్ = బ్రహ్మాండదేహము (అనగా ప్రకృతి), అజాయత = కలిగెను, విరాజః + అధి = విరాడ్దేహముకలిగినతరువాత, పురుషః = దేహాభిమానియాయిన జీవుడు, (పుట్టెను), జాతః = పుట్టినటువంటి, సః = ఆజీవుడు, భూమిం = భూసంబంధమగు, పశ్చాత్ = పార్శ్వభాగమును, అధో = క్రిందుభాగమును, పురః = ఉపరిభాగమును, అతి + అరిచ్యత = ఆక్రమించెను॥

తా॥ ఆపరమాత్మవలన విరాడ్దేహముదయించె. తరువాత దేహాభిమానియయిన జీవాత్మ ఉదయించి భూమియొక్క అన్ని పార్శ్వములయందు అనేక జీవులయివ్యాపించెను. ప్రథమజీవుడు బ్రహ్మయని పితామహుడని ధాతయని ఇత్యాది నామములచే విలసిల్లె॥

౧ య॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ పఞ్చమీమాహ । "తస్మాద్విరాడజాయత-పశ్చాద్భూమి మథో పురః" ఇతి । విశ్వగ్వ్యక్రామదితి యదుక్తం తదేవప్రపఞ్చ్యతే । 'తస్మాత్' ఆదిపురుషాత్, 'విరాట్ అజాయత' బ్రహ్మాణ్డదేహ ఉత్పన్నః, వివిధం రాజన్తే వస్తూన్యత్రేతి విరాట్, 'విరాజో అధి' విరాడ్దేహస్యోపరి స ఏవ దేహమధికరణం కృత్వా, 'పురుషః' తద్దేహాభిమానీ కశ్చిత్పుమాన్ 'అజాయత' । యోఽయం సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మా స ఏవ స్వకీయయా మాయయా విరాడ్దేహం బ్రహ్మాణ్డం సృష్ట్వా తత్ర జీవః అభవత్ । ఏతచ్చాథర్వణికా ఉత్తరతాపనీయే సమామనన్తి । స వా ఏష భూతానీన్ద్రియాణి విరాజం దేవతాః కోశాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రవిశ్యామూఢో మూఢ ఇవ వ్యవహరన్నాస్తే మాయయైవేతి । 'స జాతః' విరాట్ పురుషః, 'అత్యరిచ్యత' అతిరిక్తోఽభూత్, విరాడ్వ్యతిరిక్తో దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది రూపోఽభూత్, । 'పశ్చాత్' దేవాది జీవభావాదూర్ధ్వం, 'భూమిం' ససర్జేతి శేషః । 'అథో' భూమిసృష్టేరనన్తరం' తేషాం జీవానాం 'పురః' 'ససర్జ,' పూర్యన్తే సప్తభిర్ధాతుభిరితి పురః శరీరాణి"॥

౨. య॥ రామా॥ భా॥ "చతుర్థ్యా సామాన్య సృష్టిమభిధాయ పఞ్చమ్యా విశేషసృష్టిమాహ॥ తస్మాద్విరాడజాయతేతి. తస్మాదనిరుద్ధనారాయణనాభికమలాత్ విరాట్-విశేషేణ రాజతీతి విరాట్-ప్రకాశమానం హిరణ్మయాకారం బ్రహ్మాణ్డం

జాయత ఉత్పన్నమాసీత్-విరాజో అధిపురుషః-తంవిరాజమధి బ్రహ్మాణ్డమధి శ్రిత్య పురుషః చతుర్ముఖ బ్రహ్మనామకః పురుషః స్థితః తస్మిన్ జాతఇత్యర్థః-సజాతో త్యరిచ్యతఇత్యాదినః చతుర్ముఖః జాతః బ్రహ్మాణ్డశరీరకాని రుద్రనారాయణ నాభికమలాజ్జాతః పశ్చాద్భూమి మథో పురః భూమేః పశ్చాత్పశ్చాద్భాగం-అథో-అధోభాగం-పురః ఉపరిభాగంచ-అత్యరిచ్యత అతిరిక్తవాన్-అతిరేక అతిసృష్టిః అతిప్రవృద్ధదేహవాన్ సన్ సర్వమాక్రమితవా నిత్యర్థః''॥

3. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ ''విష్వఙ్ వ్యక్రామదితి యదుక్తం తదేవాత్ర ప్రపంచ్యతే। తస్మాదాదిపురుషాద్విరాడ్బ్రహ్మాణ్డదేహో జాయత। ఉత్పన్నః। వివిధానిరాజన్తేవస్తూన్యత్రేతి విరాట్। విరాజో ఽధివిరాడ్దేహస్యోపరితమేవ దేహమధికరణం కృత్వా పురుషస్తద్దేహాభిమానీకశ్చిత్పుమానజాయత। సోఽయం సర్వవేదాంతవేద్యః పరమాత్మా స్వయమేవ స్వకీయయామాయయా విరాడ్దేహం బ్రహ్మాణ్డరూపం సృష్ట్వా తత్రజీవరూపేణ ప్రవిశ్య బ్రహ్మాణ్డాభిమానీ దేవతాత్మా జీవోఽభవత్। ఏతచ్చాథర్వణికా ఉత్తరతాపనీయే. విస్పష్టమామనంతి। సవాఏషభూతానీన్ద్రియాణి విరాజం దేవతాః కోశాంశ్చసృష్ట్వా ప్రవిశ్యామూఢో మూఢఇవ వ్యవహరన్నాస్తే మాయయైతి। సజాతో విరాట్పురుషోఽత్యరిచ్యత। అతిరిక్తోఽభూత్। విరాడ్వ్యతిరిక్తో దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిరూపోఽభూత్। పశ్చాద్దేవాది జీవభావాదూర్ధ్వం భూమింససర్జేతి శేషః - అనో భూమిసృష్టేరనంతరం తేషాంజీవానాం పురఃససర్జ। పూర్యన్తే సప్తభిర్ధాతుభిరితిపురః శరీరాణి''॥

4. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ ''తస్మాత్పురుషాత్ విశేషేణరాజతీతి విరాట్ బ్రహ్మాణ్డం అజాయత। విరాజోఽధి విరాడభిమానిత్వేన పురుషః విరించ పురుషః అజాయత। తదంతర్నియామకత్వేన పరమపురుషః ప్రాదుర్బభూవ। అథో ఉత్పత్త్యనంతరం స్వోత్పత్త్యనన్తరం పురః సద్రాదేస్సకాశాత్పూర్వం జాతః ఉత్పన్నః సబ్రహ్మా పశ్చాద్భూమిం భూమ్యుపలక్షితం సర్వాన్లోకపాల రుద్రాది జగత్ అత్యరిచ్యత। అతిక్రమ్యాతిష్ఠత్.

5. శుక్ల॥ ముకు॥ భా॥ ''విష్వఙ్ వ్యక్రామదితి యదుక్తం తదేవ ప్రపంచ్యతే। తతః తస్మాదాదిపురుషాత్ విరాట్ బ్రహ్మాణ్డదేహోఽజాయత జాతః వివిధంరాజన్తేవస్తూన్యత్రేతి విరాట్। విరాజః అధివిరాడ్దేహస్యోపరితమేవ దేహమధికరణం కృత్వాపురుషః తద్దేహాభిమానీ ఏకఏవపుమానజాయత సర్వవేదాంతవేద్యః పరమాత్మా స్వమాయయా విరాడ్దేహం బ్రహ్మాణ్డరూపం సృష్ట్వాతత్రజీవరూపేణప్రవిశ్య బ్రహ్మాణ్డాభిమానీ దేవతాత్మాజీవోఽభవదిత్యర్థః। ఏతచ్చాథర్వణోత్తర తాపనీయే స్పష్టముక్తం

సవాఏష భూతానీన్ద్రియాణి విరాజం దేవతాః కోశాంశ్చ సృష్ట్వాప్రవిష్ట ఇవ విహరతీతి । కిఞ్చసజాతో విరాట్పురుషోత్యరిచ్యత అతిరిక్తోదేవ తిర్యఙ్మనుష్యాది రూపోభూత్ । పశ్చాద్దేవాది జీవభావాదూర్ధ్వంభూమింససర్జేతి శేషః అథోభూమిసృష్టేరనన్తరం తేషాం జీవానాం పురః ససర్జ పూర్యన్తే సప్తభిర్ధాతుభిరితి పురఃశరీరాణి॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ "(తతోవిరాడజాయత) తతస్తస్మాద్బ్రహ్మాండశరీరః సూర్యచన్ద్రనేత్రో వాయుప్రాణః పృథివీపాద ఇత్యాద్యలంకార లక్షణలక్షితోహి సర్వశరీరాణాం సమష్టిదేహో । వివిధైఃపదార్థై రాజమానస్సన్ । విరాట్ అజాయతోత్పన్నోస్తి (విరాజో అధిపురుషః) తస్మాద్విరాజోధి ఉపరిపశ్చాద్బ్రహ్మాండత త్వావయవైఃపురుషః సర్వప్రాణినాం జీవాధికరణోదేహఃపృథక్ । అజాయతోత్పన్నోభూత్ (సజాతో అ.) సదేహో బ్రహ్మాండావయవైరేవవర్ధతేనష్టః సంస్తస్మిన్నేవ ప్రలీయత ఇతిపరమేశ్వరస్తు సర్వేభ్యో భూతేభ్యోఽత్యరిచ్యతా తిరిక్తః । పృథగ్భూతోస్తి । (పశ్చాద్భూమిమధోపురః) పురఃపూర్వం భూమిముత్పాద్యధారితవాం స్తతః పురుషస్య సామర్థ్యాత్స జీవోపి దేహంధారితవానస్తి । సచపురుషః పరమాత్మా తతస్తస్మాత్ జీవాదప్యత్యరిచ్యత పృథగ్భూతోఽస్తి"॥

షష్ఠీఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం౧॥ ౬॥ యత్పురుషేణహవిషా । దేవాయజ్ఞమతన్వత । వసన్తోఅస్యాసీదాజ్యమ్ । గ్రీష్మఇధ్మశ్శరద్ధవిః॥ (ఋ. ౬)

అ॥ యత్ = ఎప్పుడు, దేవాః = విబుధులు, పురుషేణ = జీవునివలన, హవిషా = హవిస్సుచేత, యజ్ఞం = మానసయజ్ఞమును, అతన్వత = చేసిరో (అప్పుడు) అస్య = ఈ యజ్ఞమునకు, వసంతః = వసంతఋతువు, ఆజ్యం = ఆజ్యము, ఆసీత్ = ఆయెను, గ్రీష్మః = గ్రీష్మఋతువు, ఇధ్మః = ఇధ్మము, (ఆయెను,) శరత్ = శరదృతువు, హవిః = పురోడాశాది హవిస్సు, (ఆయెను)॥

తా॥ విబుధులు మానస యజ్ఞమును జేయునెడ జీవుడును వసంతాద్యృతువులును యజ్ఞసాధనములయి పరిణమించినవి॥

౧ య॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "షష్ఠీమాహ॥ యత్పురుషేణ-గ్రీష్మఇధ్మశ్శరద్ధవిః, ఇతి । పూర్వోక్తక్రమేణ దేవశరీరేషూత్పన్నేషుతే 'దేవాః, ఉత్తరసృష్టి సిద్ధ్యర్థం తత్సాధనత్వేన 'యజ్ఞమతన్వత కఞ్చిద్యజ్ఞమన్వతిష్ఠన్ । బాహ్యద్రవ్యస్యా ప్యనుత్పన్నత్వేన హవిరన్తరాసమ్భవాత్ పురుష స్వరూపమేవ మనసాహవిష్ట్వేన సఙ్క-

ల్ప్యతేన 'పురుషాఖ్యేన' 'హవిషా,' 'యత్', యదా, మానసం 'యజ్ఞం' అకుర్వతతదానీం 'అస్య' యజ్ఞస్య, వసన్తఋతు రేవ 'ఆజ్యం, అభూత్ ,తమేవాజ్యత్వేన సఙ్కల్పితవన్తః! ఏవం: గ్రీష్మః 'ఇధ్మత్వేన, సంకల్పితః। 'శరత్', పురోడాశాది హవిష్ట్వేన సఙ్కల్పితా। పూర్వం పురుషస్య హవిః సామాన్యరూపత్వేన సఙ్కల్పః! వసంతాదీనాం త్వాజ్యాది విశేషరూపత్వేనేతి ద్రష్టవ్యమ్'॥

౨ య॥ రామా॥ భా॥ "చతుర్ముఖ బ్రహ్మసృష్ట్యనన్తరం శ్రీవైకుంఠవాసి నస్సాధ్యా దేవాః నిత్యసూరిణః ఇన్ద్రియాణివా-యజ్ఞంధ్యాన యజ్ఞం అతన్వత- అకుర్వన్నిత్యర్థః। తథా అస్య యజ్ఞస్య వసంతః వసంతకాలః ఆజ్యమ్- ఆజ్యత్వేనధ్యాతః ఆసీత్ శరత్ - శరదృతుః- హవిః-పురోడాశాఖ్యహవిరాసీత్।గ్రీష్మః గ్రీష్మకాలః ఇధ్మ ఆసీత్ -పలాశసమిధః ఆసన్ ,,॥

3. ఋ॥విద్యా॥ భా॥ "యద్యదాపూర్వోక్త క్రమేణైవ శరీరేషూత్పన్నేషు సత్సుదేవా ఉత్తరసృష్టి సిధ్యర్థం బాహ్యద్రవ్యస్యానుత్పన్నత్వేన హవిరంతరాసంభవాత్పురుష స్వరూపమేవ మనసాహవిష్ట్వేన సంకల్ప్య పురుషేణ పురుషాఖ్యేన హవిషా మానసంయజ్ఞ మతన్వతాన్వతిష్ఠన్ తదానీమస్య యజ్ఞస్య వసంతోవసంతఋతురేవాజ్యమాసీత్ । అభూత్ । తమేవాజ్యత్వేన సఙ్కల్పితవంత ఇత్యర్థః । ఎవంగ్రీష్మ ఇధ్మఆసీత్ తమేవేధ్మత్వేన సంకల్పితవన్త ఇత్యర్థః। తథాశరద్ధవిరాసీత్ । తామేవ పురోడాశాదిహవిష్ట్వేన సఙ్కల్పితవంత ఇత్యర్థః। పూర్వం పురుషస్యహవిః సామాన్యరూపత్వేన సఙ్కల్పః । అనన్తరం వసంతాదీనా మాజ్యాది విశేషరూపత్వేన సంకల్పఇతి ద్రష్టవ్యమ్"॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "బ్రహ్మపదయోగ్య ఋషయో నారాయణం ప్రతి యజ్ఞంచక్రురితి వక్తుమాదౌ తదర్థం వసంతాది కాలసృష్టిం యజ్ఞసాధన భూతసమిధాద్యాది సృష్టించ నిరూపయతి। యత్పురుషేణేతి। దేవాః।బ్రహ్మపదయోగ్యాః జ్ఞానప్రధానాః జీవాః పురుషేణ పురుషనామక నారాయణాధీనేనచతుర్దశభువనాత్మకహవిషా । రుద్రాఖ్యపురుష పశునావా ।యత్ యం నారాయణంప్రతి। యజ్ఞం ప్రసిద్ధపురుషమేధ యజ్ఞం అతన్వత అకుర్వన్ । అస్యపరమాత్మనః సకాశాత్ । వసంతకాలః ఆజ్యం। గ్రీష్మః ఇధ్మః। శరత్కాలః హవిరాసీత్ । వసన్తెబ్రాహ్మణ అగ్నీనాదధీతగ్రీష్మే రాజన్యశ్శరదివైశ్యః। ఇత్యనుసారేణ బ్రాహ్మణాదీనాం వసన్తాదికాలాః యజ్ఞోచితా ఇతిద్యోతనాయవసన్తాది కాలసృష్టికథనం" ॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "యత్ యదా పూర్వోక్తక్రమేణ దేవశరీరేషు సత్సు దేవాః ఉత్తరసృష్టిసిద్ధ్యర్థం బాహ్యద్రవ్యస్యానుత్పన్నత్వేన పురుషస్వరూపమేవ మనసా హవిష్ట్వేన సఙ్కల్ప్య పురుషేణ పురుషాఖ్యేన హవిషా మానసంయజ్ఞమతన్వతా తనిషత తదానీమస్య యజ్ఞస్య వసన్తః ఋతురేవాజ్యమాసీత్ ఆజ్యత్వేన సఙ్కల్పితవన్తః ఇత్యర్థః । ఏవం గ్రీష్మః ఇధ్మః అసీత్ గ్రీష్మమేవేధ్మత్వేన సఙ్కల్పితవన్తః తథా శరత్ హవిః ఆసీత్ శరదమేవ పురోడాశాది హవిష్ట్వేన సఙ్కల్పితవన్తః । పూర్వం పురుషస్య హవిః సామాన్యరూపత్వేన సఙ్కల్పః । అనన్తరం వసన్తాదీనామాజ్యాది విశేషరూపత్వేన సఙ్కల్ప ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥ అత్రైకర్చికావ్యుత్క్రమోస్తి అస్యానన్తరం తం యజ్ఞం బర్హిషి తస్మాద్యజ్ఞాదితి త్రయః క్రమేణైతతః సప్తాస్యాసన్నితి క్రమోఽపేక్షితః,,॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ "(యత్పురుషేణ) దేవావిద్వాంసః పూర్వోక్తేన పురుషేణ హవిషా గృహీతేన దత్తేన చాగ్నిహోత్రాద్యశ్వమేధాన్తం శిల్పవిద్యామయం చ యత్ ఇమం యజ్ఞం ప్రకాశితమతన్వత విస్తృతం కృతవన్తః కుర్వన్తి కరిష్యన్తి చ । ఇదానీం జగదుత్పత్తౌ కాలస్యావయవాఖ్యా సామగ్ర్యుచ్యతే । (వసన్తో) అస్య యజ్ఞస్య పురుషాదుత్పన్నస్య బ్రహ్మాణ్డమయస్య వసన్త ఆజ్యం ఘృతమస్తి । (గ్రీష్మ ఇధ్మః) గ్రీష్మర్తురిధ్మ ఇన్ధనాద్యగ్నిర్వాస్తి । (శరద్ధవిః) శరదృతుః పురోడాశాదివద్ధవిర్హవనీయమస్తి."॥

సప్తమీ ఋక్

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౭ ॥ సప్తాస్యాసన్పరిధయః । త్రిస్సప్త సమిధః కృతాః ।
దేవా యద్యజ్ఞం తన్వానాః । అబధ్నన్పురుషం పశుమ్॥ (ఋ. ౧౫.)

అ॥ దేవాః = విబుధులు, యత్ = ఏ, యజ్ఞం = మానసయజ్ఞమును, తన్వానాః = జేయుచున్నవారయి, పురుషం = జీవుని, పశుం = పశువుగాను, అబధ్నన్ = నియమించిరో (అనగ చిరకాలము ఇతరవిషయములలో ప్రవేశింపకయుండునట్లు చేయునట్టి అభ్యాసముచేత) స్వాధీనపరచుకొనిరో; అస్య = ఈయజ్ఞమునకు, సప్త = ప్రాణపఞ్చకము అహంకారబుద్ధులనెడు ఏడును, పరిధయః = పరిధులు ఆసన్ = ఆయినవి, త్రిఃసప్త = భూతపఞ్చకము తన్మాత్రపఞ్చకము జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకము కర్మేన్ద్రియపఞ్చకము మనస్సు అనెడియిరువది యొకటియు, సమిధః = సమిధలుగా, కృతాః = చేయంబడినవి॥

తా॥ దేవతులచే జెయ్యంబడిన మానస యజ్ఞమునందు పఞ్చభూతాదులు సాధనములయి ప్రవర్తించినవి॥

౧. య॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "సప్తమీమాహ॥ 'సప్తాస్యాసన్ పరిధయః అబధ్నన్ పురుషం పశుమ్' ఇతి 'అస్య' సాఙ్కల్పికయజ్ఞస్య, గాయత్ర్యాదీని 'సప్త,' ఛన్దాంసి 'పరిధయః,' 'ఆసన్,' ఐష్టికస్యాహవనీయస్య, త్రయః పరిధయః ఔత్తరవేదికాస్త్రియః, ఆదిత్యశ్చ సప్తమః పరిధి ప్రతినిధిరూపః । అతఏవామ్నాయతే । నపురస్తాత్పరిదధాత్యాదిత్యో హ్యేవోద్యన్ పురస్తాద్రక్షాంస్యపహన్తీతి । తఏతఆదిత్యసహితాః సప్తపరిధయోఽత్ర సప్తచ్ఛన్దోరూపాః । తథా 'సమిధః,' 'త్రిఃసప్త' త్రిగుణిత సప్తసఙ్ఖ్యాకాః ఏకవింశతిః 'కృతాః,' ద్వాదశమాసాః, పఞ్చర్తవః, త్రయఇమేలోకాః, అసావాదిత్య ఏకవింశ ఇతిశ్రుతాః పదార్థా ఏకవింశతిదారుయుక్తేధ్మత్వేనభావితాః । యః పురుషోవైరాజోఽస్తితం 'పురుషం,' దేవాః, ప్రజాపతిప్రాణేన్ద్రియరూపాః, యజ్ఞంతన్వానాః మానసయజ్ఞం కుర్వాణాః,' పశుమబధ్నన్ విరాట్పురుషమేవ పశుత్వేనభావితవన్తః । ఏతదేవాభిప్రేత్యపూర్వత్ర పురుషేణ హవిషేత్యుక్తమ్,॥

౨. య॥ రామా॥ భా॥ "సాధ్యదేవకర్తృకస్యాధ్యాత్మరూపయజ్ఞస్యసప్తపరిధయః ఆసన్ అస్యపశోః - పరితః సర్వతః ధీయంతఇతిపరిధయః । పఞ్చభూతాని అహంకారబుద్ధీచద్వే - సప్తప్రసిద్ధ యజ్ఞస్య పరిధయః అభూవన్ - త్రిస్సప్తసమిధఃకృతాః - భూతపఞ్చకం తన్మాత్రపఞ్చకం జ్ఞానేన్ద్రియ పఞ్చకం కర్మేన్ద్రియపఞ్చకం మనః ఏకవింశతిః - ఏతే సమిధస్థానీయా అభూవన్ । ఏనముపకరణానికృత్వా - దేవాః సాధ్యా దేవాః యజ్ఞంతన్వానాః కుర్వాణాస్సంతః పురుషం చతుర్ముఖరూపం పశుం అబధ్నన్ యూపేబబంధురిత్యర్థః"॥

3. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "అస్యసాఙ్కల్పికయజ్ఞస్య గాయత్ర్యాదీని సప్తఛందాంసి పరిధయాఆసన్ । ఐష్టికస్యాహవనీయస్యత్రయః పరిధయ ఉత్తరవేదికాస్త్రయ ఆదిత్యశ్చ సప్తమః పరిధప్రతి నిధిరూపః । అతఏవ ఆమ్నాయతే । నపురస్తాత్పిరిదధ్యాది త్యాదిత్యోహ్యేవోద్యన్పురస్తాద్రక్షాంస్య పహంతీతి ! తతఏవ ఆదిత్యసహితాః సప్తపరిధయోఽత్ర సప్తఛందోరూపాః । తథాసమిధస్త్రిఃసప్తత్రిగుణీకృతసప్తసంఖ్యాకా ఏకవింశతిః కృతాః । ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవస్త్రయ ఇమే లోకా అసావాదిత్య ఏకవింశ ఇతి శ్రుతాః పదార్థా ఏకవింశతి దారుయుక్తం ధనత్వేనభావితాః । యద్వా పురుషోవైరాజోఽస్తితం పురుషం దేవాః ప్రజాపతి ప్రాణేన్ద్రియరూపా యజ్ఞంతన్వానా మానసంయజ్ఞం తన్వానాః కుర్వాణాః పశుమబధ్నన్ । విరాట్పురుషమేవ పశుత్వేనభావితవంతః । ఏతదేవాభిప్రేత్య పూర్వత్రయత్పురుషేణ హవిషేత్యుక్తమ్.

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ ‘ అస్యహరేస్సకాశాత్ పరిధయః సమిధః ఆసప్తేతి
వీప్సాభిప్రాయవాచా హతిరితి । కృతాః యజ్ఞోపకృతాః సమిధః త్రిస్సప్త । ఏక
వింశతి సంఖ్యాకా అనురిత్యర్థః । దేవాః జ్ఞానప్రధానాః అతీతానాగతవర్తమానబ్ర
హ్మాణః యత్ పురుషనామక పరమాత్మానం ప్రతి । యజ్ఞం తన్వానాఃకుర్వన్తఃస్వ
జ్యేష్ఠపుత్రం । రుద్రం। నారాయణాఖ్యదేవతాం ప్రతిపశుత్వేనఅబధ్నన్ భావయిత్వా
సమపూజయామాసురితిభావః । భగవద్ధ్యానేనముక్తిభాజో దేవాజ్ఞఃఅభూవన్నిత్యాహ॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ “యత్ యదా దేవాః ప్రజాపతి ప్రాణేన్ద్రియ
రూపాః యజ్ఞంతన్వానాః మానసంయజ్ఞం కుర్వాణాః పురుషంపశుమబధ్నన్ ఃరా
ట్పురుషమేవపశుత్వేన భావితవంతః । ఏతదేవాభిప్రేత్యపూర్వం పురుషేణ హవిషే
త్యుక్తం తదా అస్యసఙ్కల్పితస్య యజ్ఞస్యసప్తగాయత్ర్యాదీని ఛన్దాంసిపరిధయః
ఆసన్ఐష్టికస్యాహవనీయస్యత్రయ పరిధయః ఔత్తరవేదికాః త్రయః ఆదిత్యః సప్త
మః పరధిః ప్రతినిధిరూపః తథాచశ్రుతిః గుప్త్యైవా అభితః పరిధయోభవన్త్యథైత
త్సూర్యమేవ పురస్తాద్గోప్తారంకరోతీతి తతఏతే ఆదిత్యసహితాః సప్తపరిధయోఽత్ర
సప్తఛన్దోరూపాః ।త్రిసప్తత్రిగుణాః సప్తఏకవింశతి సఙ్ఖ్యాకాః సమిధః కృతాః ద్వా
దశమాసాః పఞ్చర్తవః త్రయఇమేలోకాః అసావాదిత్యః ఏతేఏకవింశతి రేకవింశ
తిదారుయుక్తైధ్మత్వేనభావితాః యద్వాసప్తసముద్రాఃక్షీరోదాదయోఽస్య యజ్ఞ
స్య పరిధయః ఆసన్-భారతఖండద్వీపాగాభవంతి సముద్రాణాం పరిధిత్వంత్రిః త్రి
గుణాః సప్తఛన్దోవగాః సమిధకృతాః గాయత్ర్యాదీనిసప్త అతిజగత్యాదీనిస
ప్తకృత్యాదీని సప్తేతి॥ ”

౬. శుక్లయ॥దయా॥భా॥ “(సప్తాస్యా)అస్యబ్రహ్మణ్డస్య సప్తపరిధయఃసన్తి,
పరిధిర్హి గోలస్యోపరిభాగస్య యావతాసూత్రేణ పరివేష్టనంభవతి సపరిధిర్జ్ఞే
యః । అస్యబ్రహ్మణ్డస్య బ్రహ్మాండాంతర్గతలోకానాం వాసప్త పరిధయోభవ
న్తి । సముద్రఏక స్తదుపరిత్రసరేణు సహితోవాయుర్ద్వితీయః । మేఘమణ్డలం త
త్రస్థోవాయు స్తృతీయః।వృష్టిజలంచతుర్థస్తదుపరివాయుః పఞ్చమః । అత్యన్తసూ
క్ష్మోధనంజయష్షష్ఠః సూత్రాత్మా సర్వత్రవ్యాప్తఃసప్తమశ్చ। ఏవమేకైకమస్యోప
రిసప్తసప్తావరణానిస్థితానిసన్తి తస్మాత్తే పరిధయోవిజ్ఞేయాః । (త్రిస్సప్తసమిధః కృ
తాః) ఏకవింశతిః పదార్థాః సామగ్ర్యస్యచాస్తి ప్రకృతిర్మహత్ । బుద్ధ్యాద్య
న్తఃకరణం జీవస్త్వేషైకాసామగ్రీ పరమసూక్ష్మత్వాత్ । దశేన్ద్రియాణిశ్రోత్రం,
త్వక్, చక్షుః, జిహ్వా, నాసికా, వాక్, పాదౌ, హస్తౌ, పాయుః ఉపస్థంచేతి,
శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః పఞ్చతన్మాత్రాః పృథివ్యాపస్తేజోవాయురాకాశమి

తిపంచభూతాని చమిలిత్వాదశభవన్తి । ఏవంసర్వామిలిత్వైకవింశతిర్భేదా వస్తుస్య బ్రహ్మాణ్డరచనస్యసమిధః కారణానివిజ్ఞేయాని ఏతేషామవయవరూపాణి తు తత్త్వాని బహూనిసన్తీతిబోధ్యమ్ । (దేవాయ) తదిదం యేనపురుషేణ రచితం యజ్ఞపురుషం పశుంసర్వద్రష్టారం సర్వైః పూజనీయందేవావిద్వాంసః । (అబధ్నన్) ధ్యానేన బధ్నంతితంవిహాయేశ్వరత్వేన కస్యాపిధ్యానంనైవబధ్నన్తి నైవకుర్వన్తీత్యర్థః॥,,

అష్టమీఋక్

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౮॥ తంయజ్ఞమ్బర్హిషిప్రౌక్షన్ । పురుషఞ్జాతమగ్రతః।
తేనదేవాఅయజన్త । సాధ్యాఋషయశ్చయే॥ (ఋ. ౮.)

అ॥ తం=ఆ, యజ్ఞం=యాగసాధనమయినట్టియు, అగ్రతః=ఆరంభమందు జాతం=ఉత్పన్నమయినట్టియు పురుషం=జీవుని, బర్హిషి=మానసయజ్ఞమునందు ప్రౌక్షన్=సంస్కరించిరి అనగ లీనము చేసిరి. సాధ్యాః=జ్ఞానులును యే=ఏ ఋషయశ్చ=ఋషులును (గలరో) దేవాః=(ఆ) విబుధులు, తేన=ఆజీవునిచే అయజన్త=(భగవంతుని) బూజించిరి. అనగ పరమాత్మకు జీవాత్మనుసమర్పించిరి.

తా॥ సర్వవిబుధులు మానసయజ్ఞమునందు ముందుగనుదయించి తమతమ దేహములలోనుండెడి జీవాత్మనుసమర్పించి భగవంతుని బూజించిరి।

౧. య॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ "అష్టమీమాహ॥ 'తంయజ్ఞం బర్హిప్రౌక్షన్-సాధ్యాఋషయశ్చయే, ఇతి 'యజ్ఞం, యజ్ఞసాధనభూతం, 'తం, పురుషం, పశుత్వభావనయాయూపేబద్ధం 'బర్హిషి, మానసేయజ్ఞే, ప్రౌక్షన్ ప్రోక్షితవన్తః । కీదృశం అగ్రతః సర్వసృష్టేః పూర్వం పురుషంజాతం, పురుషత్వేనోత్పన్నమ్ । ఏతచ్చపూర్వమేవోక్తం-తస్మాద్విరాడజాయతవిరాజో అధిపూరుషఇతి । 'తేన, పురుషరూపేణ పశునా, 'దేవాః, అయజన్త, మానసయాగం నిష్పాదితవన్తః । కేతేదేవాః ఇతితదేవోచ్యన్తే । 'సాధ్యాః,సృష్టిసాధనయోగ్యాః ప్రజాపతిప్రాణరూపాః తదనుకూలాః 'ఋషయః, మన్త్రద్రష్టారశ్చ, 'యే,' సన్తి తేసర్వేపి 'అయజన్త,"

౨. య॥ రామా॥ భా॥ "అత్రత్యయజ్ఞశబ్దేన యజనీయహవిర్లక్ష్యతే బహిశ్శబ్దేన పరిష్కృతిరుచ్యతే- ప్రధానం పరిష్కృతౌ బహిర్విరాడితి పరిష్కృతినామాని అగ్రతోజాతం ఉత్పన్నం యజనీయ హవిర్భూతం చతుర్ముఖం పురుషంబర్హిషి-పరిష్కృతౌసంయోజ్యేతిశేషః-దేవాః-సాధ్యా దేవాః ప్రౌక్షన్ ప్రోక్షణాదిసం

స్కారంకుర్వన్ తేనదేవా అయజంతేతి- తేనప్రోక్షిత చతుర్ముఖరూపహవిషా- దేవాః సాధ్యాదేవాః అయజన్త-యాగమకుర్వన్ యాగోనామదేవతోద్దేశ్యక ద్రవ్యత్యాగః యాగఇత్యుక్తం-యేచఋషయః మోక్షేచ్ఛుకాః ఋషయః జ్ఞానినశ్చ-యేవర్తంతే- తేచయథాపూర్వం ఆత్మరూపహవీంషి పరబ్రహ్మరూపాగ్నౌ సమర్పితవంతః- తథాశ్రీవైకుంఠవాసి నస్సాధ్యాః దేవాః అనిరుద్ధపరమాత్మాగ్నౌ పశురూప చతుర్ముఖ హవిస్సమర్పణ రూపయజ్ఞ మకుర్వన్నిత్యర్థః॥ ప్రాజాపత్యోహారుణి స్సుపర్ణేయః ఇత్యనువాకే బ్రహ్మణేత్వామహస ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతేతి శ్రుతౌ అయమర్థః । ప్రపంచితః,,॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "యజ్ఞం యజ్ఞసాధనభూతం తంపురుషం పశుత్వభావనయా యూపేబద్ధం బర్హిషిమానసే యజ్ఞేప్రౌక్షన్ । ప్రోక్షితవంతః । కీదృశమిత్యత్రాహ । అగ్రితః సర్వసృష్టేః పూర్వం పురుషంజాతం పురుషత్వేనోత్పన్నం । ఏతచ్చప్రాగేవోక్తం తస్మాద్విరాడజాయత విరాజో అధిపూరుష ఇతి । తేన పురుషరూపేణ పశునా దేవా అయజంత । మానసయాగం నిష్పాదితవంత ఇత్యర్థః । కేతేదేవా ఇత్యత్రాహ । సాధ్యాః సృష్టిసాధనయోగ్యాః ప్రజాపతి ప్రభృతయః । తదనుకూలా ఋషయోమన్త్రద్రష్టారశ్చ యేసంతి తేసర్వేఽప్యయజంతేత్యర్థః,,॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "తంయజ్ఞనామకపరమాత్మాన ముద్దిశ్య । అగ్రిస్త్వ ఇన్ద్రాగ్నిదైరగ్రితః ఇన్ద్రాదిస్వకాశాదగ్రెజాతంపురుషం రుద్రమ్ । బర్హిషి మానసయజ్ఞే ప్రౌక్షన్ ప్రోక్షణాది సంస్కారయుక్త మకుర్వన్ । దేవాః సాధ్యాఋషయః యే । తేసర్వే తేన పరమాత్మనా ప్రేరితాస్సంతో యజంత । శ్రీహరిముద్దిశ్య స్వస్వయోగ్యతాను సారేణమానసయజ్ఞం చక్రురిత్యర్థః,,॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ " యజ్ఞసాధనే యజ్ఞశబ్దః యజ్ఞంయజ్ఞసాధనభూతంపురుషం పశుత్వమాభావ్య యూపేబద్ధం బర్హిషిమానసే యజ్ఞేప్రౌక్షన్ ప్రోక్షితవన్తః ప్రోక్షణాదిభిః సంస్కారైః సంస్కృతవన్తః । కీదృశం అగ్రితః సృష్టేః పూర్వం జాతం పురుషత్వేనోత్పన్నంఏతచ్చప్రాగేవోక్తం తస్మాత్ విరాడజాయత విరాజో అధిపూరుషఇతి । పురుషరూపేణపశునాదేవా అయజన్తమానసయాగం నిష్పాదితవంతః కేతేదేవాఇత్యత్రాహ యేసాధ్యాః సృష్టిసాధన యోగ్యాః ప్రజాపతి ప్రభృతయః యేచతదనుకూలా ఋషయః మన్త్రద్రష్టారః తేసర్వేఽప్యయజన్త"॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ ("తంయజ్ఞంబ.) యమగ్రితో జాతం ప్రాదుర్భూతం జగత్కర్తారం పురుషంపూర్ణం యజ్ఞం సర్వపూజ్యం పరమేశ్వరం బర్హిషిహృదయాన్తరిక్షే ప్రౌక్షన్ప్రకృష్టతయా యజ్ఞాభిషేకం కృతవన్తః కుర్వన్తి కరిష్యన్తి చ

త్యుపదిశ్యతే ఈశ్వరేణ (తేనదేవా) తేనపరమేశ్వరేణ పురుషేణ వేదద్వారోప దిష్టాస్తే సర్వేదేవావిద్వాంసః సాధ్యాజ్ఞానిన ఋషయోమన్త్ర ద్రష్టారశ్చ యేచాన్యే మనుష్యాస్తం పరమేశ్వర మయజన్తపూజయన్త । అనేన కింసిద్ధం సర్వేమనుష్యాః పరమేశ్వరస్య స్తుతిప్రార్థనోపాసనా పురస్సరమేవ సర్వకర్మానుష్ఠానం కుర్యురిత్యర్థః॥

నవమీఋక్.

ఋషిః నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్

మం॥౯॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః । సమ్భృతమ్ పృషదాజ్యమ్।
పశూగ్ంస్తాగ్ంశ్చక్రే వాయవ్యాన్ । ఆరణ్యాన్గ్రామ్యాశ్చయే (ఋ.౮)

అ॥ సర్వహుతః=సర్వము హోమము చేయంబడుచుండెడి, తస్మాత్=ఆ యజ్ఞాత్=మానసయజ్ఞమువలన పృషదాజ్యం=జగత్కారణమగువీర్యముసంభృతం=సంపాదించబడినది. తాన్=ఆ ఆరణ్యాన్=అరణ్యమునందు సంచరించునట్టియు వాయవ్యాన్=అన్తరిక్షమునందు సంచరించునట్టియు పశూన్=ప్రాణులను చక్రే=చేసెను. యే=ఏ గ్రామ్యాశ్చ=గ్రామములయందు సంచరించెడి గవాశ్వాదులు;(గలవో వానినిగూడ సృజించెను.

తా॥ సర్వము హోమము చేయంబడుచుండెడి ఆమానస యజ్ఞమువలన ప్రీతుడయిన భగవంతుడు గవాశ్వాద్యనేకపశ్వాది సృష్టిని బ్రవర్తింపజేసెను॥

౧. య॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "నవమీమాహ॥ 'తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః - గ్రామ్యాశ్చయే'॥ ఇతి । 'సర్వహుతః, సర్వాత్మకః పురుషోయస్మిన్ యజ్ఞేహూయతే సోఽయంసర్వహుతః తాదృశాత్, పూర్వోక్తాత్ మానసాత్, 'యజ్ఞాత్,' 'పృషదాజ్యం,' 'సమ్భృతం, సమ్పాదితం, దధిచాజ్యంచేత్యేవమాది భోగ్యజాతం సమ్పాదితమిత్యర్థః । తథా 'వాయవ్యాన్, వాయుదేవతాకాన్, లోకప్రసిద్ధాన్, 'ఆరణ్యాన్,' 'పశూన్,' 'చక్రే, ఉత్పాదితవాన్, ఆరణ్యాః హరిణాదయః తథాయే గ్రామ్యాః, గవాశ్వాదయః, తానప్యుత్పాదితవాన్ । పశూనామన్తరిక్షద్వారా వాయుదేవత్యత్వం మన్త్రాన్తరవ్యాఖ్యానే సమామ్నాతం । వాయవస్థేత్యాహ వాయుర్వా అన్తరిక్షస్యాధ్యక్షాః । అన్తరిక్షదేవత్యాః ఖలు వై పశవః। వాయవఏవైనాన్ పరిదదాతీతి'॥

౨. య॥ రామా॥ భా॥ "తస్మాదితి-సర్వహుతః -సర్వంశరీరం భగవత్యనిరుద్ధనారాయణాగ్నౌ హుతః పరిణామానుసంధానేన హోమంకుర్వాంతః - సమ

ర్పితవన్తః- యజ్ఞాత్ - యజ్ఞీయపశురూపాత్, తస్మాచ్చతుర్ముఖబ్రహ్మణః పృష
దాజ్యం దధిమిశ్రితాజ్యం పృషదాజ్యమితి యాజ్ఞికాః వదన్తి - జగత్కారణభూ
తం శుక్లశోణితస్థానం వీర్యంసంభృతం సంజాతం - అతఃమహదహంకారాది జనన
హేతుక ప్రకృతి సంయోజనాయ జగత్కారణ భూతం వీర్యం పృషదాజ్యమిత్యు
చ్యతే-సః చతుర్ముఖః తాన్ యజ్ఞహవిషః ఉత్పాదకాన్ పశూన్ గవాదీన్ చక్రేస
సర్జ -తతః వాయవ్యాన్ వాయుమార్గగామినఃపక్షిసంఘాన్ ఆరణ్యాన్ వ్యాఘ్రా
దీన్ చక్రేససర్జ- గ్రామ్యాశ్చ యేగ్రామసంచారిణః మార్జాలాదయస్సంతి - తా
న్ చక్రేససర్జ - భగవత్కృపాలబ్ధః చతుర్ముఖః పృషదాజ్యాది సూక్ష్మస్సృష్టించ
కృతవానితిభావః" ॥

3. ఋ॥ విద్యా ॥ భా ॥ "సర్వహుతః సర్వాత్మకః పురుషోయస్మిన్యజ్ఞే
హూయతేసోఽయం సర్వహుత్। తాదృశాత్తస్మాత్పూర్వోక్తాన్మానసాద్యజ్ఞాత్పృ
షదాజ్యం దధిమిశ్రమాజ్యం సంభృతం । సంపాదితం । దధిచాజ్యంచేత్యేవమాది భో
గ్యజాతం సర్వం సంపాదితమిత్యర్థః। తథా వాయవ్యాన్వాయు దేవతాకాంల్లోక
ప్రసిద్ధానారణ్యాన్పశూంశ్చక్రే। ఉత్పాదితవాన్ । అరణ్యా హరిణాదయః తథా
యేచగ్రామ్యాగవాశ్వాదయస్తానపిచక్రే। పశూనామన్తరిక్షద్వారా వాయుదేవత్య
త్వం యజుర్బ్రాహ్మణేసమామ్నాయతే। వాయవఃస్థేత్యాహ వాయుర్వా అన్తరి
క్షస్యాధ్యక్షాః। అన్తరిక్షదేవత్యాః ఖలువై పశవః । వాయవఏవైనాన్పరిదదాతి । తై
త్తిరీయ బ్రాహ్మణం॥ (3.౨.౧.3.)ఇతి॥

౪. ఋ॥మధ్వ॥భా॥ "తస్మాద్యజ్ఞాత్ యజ్ఞనామక పరమాత్మనస్స కాశా
త్ - సర్వహుతః సర్వప్రాయణీయోదయనీయాద్యంగ హోమః । సంభృతం। య
జ్ఞసంభారజాతం। యజ్ఞశాలకృతసర్వాదికం । పృషదాజ్యం । దధిమిశ్రాజ్యం చేత్య
తత్సర్వం జాతం। సంహరిః స్వేతర సర్వదేవానుద్దిశ్య తాన్ సర్వాన్ ప్రసిద్ధాన్
వాయవ్యాన్ వాయుదేవతాకాన్ ఆరణ్యాన్ అరణ్యేభవాన్ వరాహాదీన్ యేగ్రా
మ్యాః గ్రామేభవాః। అజాదయః తాంశ్చచక్రేజనయామాస"॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "సర్వంహూయతేయస్మిన్ససర్వహుత్ । తస్మా
త్పురుషమేధాఖ్యాత్ యజ్ఞాత్ పృషదాజ్యం దధిమిశ్రమాజ్యం సంభృతంసమ్పాది
తం దధ్యాజ్యాది భోగ్యజాతం సమ్పాదితమిత్యర్థః పురుషేణేతి శేషః। తథాసపురు
షఃవాయువ్యాన్వాయు దేవతాకాన్ తాన్ ప్రసిద్ధాన్ పశూన్చక్రే ఉత్పాదిత
వాన్ । అన్తరిక్షదేవత్యాః ఖలువైపశవఇతిశ్రుతేః। అన్తరిక్షస్యచ వాయు దేవత్య త్వా
త్పశూనాంవాయుదేవత్వమ్ । తాన్ కాన్ యేచారణ్యాః। అరణ్యేభవాః హరిణా
దయః యేచగ్రామభవాగవాశ్వాదయస్తాన్ పశూన్ చక్రే॥

౬॥ శుక్లయ దరయా॥ భా॥ "(తస్మాద్య) అస్యార్థో వేదోత్పత్తి ప్రకరణే కశ్చిదుక్తః ("తస్మాద్యజ్ఞాత్సచ్చిదానన్దాది లక్షణాత్పూర్ణాత్ పురుషాత్ సర్వహుతాత్సర్వ పూజ్యాత్సర్వోపాస్యా త్సర్వశక్తిమతః పరబ్రహ్మణః పు. ౯) తస్మాత్ పరమేశ్వ రాత్ (సంభృతః పృషదాజ్యం) పృషు సెచసెధాతుః పషన్తిసఞ్చన్తిక్షున్నివృత్త్యా దికారకమన్నాది వస్తుయస్మిగ్ స్తత్పృషత్। ఆజ్యంఘృతం మధుదుగ్ధాదికంచ పృష దితి భక్ష్యాన్నోపలక్షణమ్। ఆజ్యమితివ్యం జనోపలక్షణం, యావద్వస్తు జగతివర్త తె తావత్సర్వం పురుషాత్పరమేశ్వర సామర్థ్యా దేవజాతమితిబోధ్యం। తత్సర్వమీ శ్వరేణస్వల్పం ॥౨॥ జీవైశ్చ సమ్యగ్ధారితమస్తి। అతః సర్వైర నన్యచిత్తైనాయం పర మేశ్వర ఏవోపాస్యో నాన్యశ్చేతి। (పశూగ్ంస్తాంశ్చక్రే) య ఆరణ్యా వనస్థాః ప శవోయేచ గ్రామ్యాస్తాన్సర్వాన్స ఏవచక్రేకృతవానస్తి। సచపరమేశ్వరో వాయ వ్యాన్ వాయుసహచరితా న్పక్షిణశ్చక్రే చకారాదన్యా న్సూక్ష్మదేహధారిణః కీటప తంగాదీనపి కృతవానస్తి"॥

దశమీఋక్:

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౦॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః। ఋచస్సామానిజజ్ఞిరే।

ఛన్దాగ్ంసిజజ్ఞిరేతస్మాత్। యజుస్తస్మాదజాయత॥ (ఋ.౯.)

అ॥ సర్వహుతః=సర్వముహోమము జేయబడుచుండెడి, తస్మాత్=ఆ,య జ్ఞాత్=యజ్ఞమువలన, ఋచః=ఋక్కులును, సామాని=సామములున్ను, జజ్ఞిరే=అ యినవి। తస్మాత్=ఆయజ్ఞమువలన, ఛన్దాంసి=గాయత్ర్యాది ఛందస్సులు, జజ్ఞి రే=అయినవి,తస్మాత్=ఆయజ్ఞమువలన, యజుః=యజుస్సు, అజాయత=అయినది॥

తా॥ మానసయజ్ఞముచే ప్రీతుడయిన భగవంతునిచే ఋగ్యజుస్సామ వేదము లును గాయత్ర్యాది ఛందస్సులును ఉపదేశింపంబడినవి॥

౧. య॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ "దశమీమాహ॥ 'తస్మాత్ యజ్ఞాత్ - యజు స్తస్మాదజాయత' ఇతి॥ 'ఛన్దాంసి' గాయత్ర్యాదీని స్పష్టమన్యత్"॥

౨. య॥ రామా॥ భా॥ "తస్మాదితి। సర్వహుతః సర్వం అనిరుద్ధాగ్నౌ హోమంకుర్వతః యజ్ఞైకపశురూపం ప్రాప్తవతః తస్మాచ్చతుర్ముఖరూపబ్రహ్మణః ఋ చః - ఋగ్వేదాః సామాని - సామవేదాశ్చ జజ్ఞిరే - యోబ్రహ్మాణం విదధాతిపూ ర్వం యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై ఇతి భగవతా ఉపదిష్టాః వేదాః త్రిష్టు

బన్సుష్టు బాది ఛన్దాంసిచ జజ్ఞిరే - ఏతస్మాత్ బ్రిష్టాం జాతా ఇత్యర్థః । యజుస్త స్మాత్ద జాయత తస్మాద్బ్రిహ్మణః యజుః అపాదబద్ధః యజుః యజుర్వేదశ్చ పాదబ ద్ధశ్చ యజుర్వేదశ్చా జాయత - భగవత్కృపాలబ్ధ చతుర్ముఖ బ్రిహ్మాం తదాసర్వే వేదానిగతా ఇత్యర్థః పూర్వం విద్యమానా ఏవఅనేనభగవత్సన్నిధా లబ్ధా ఇత్యర్థః"

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "సర్వహుతస్తస్మాత్ త్పౌర్వోక్తాద్యజ్ఞాదృచః స మానిజజ్ఞిరే । ఉత్పన్నాః । తస్మాద్యజ్ఞాచ్ఛందాంసి గాయత్ర్యాదీని జజ్ఞిరె । తస్మా ద్యజ్ఞాద్యజురస్య జాయత"॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "కించసర్వహుతః హోమితాత్ । యజ్ఞాత్ సర్వ యజ్ఞభోక్తుః । తస్మాద్ధరేః ఋచః ఋగ్వేదాభి మానిదేవాః దేవాశ్చ జజ్ఞిరె ఉత్ప న్నాః । ప్రాదుర్భూతాశ్చేతి సర్వత్రార్థః । ఏవంసామాని గాయత్ర్యాదీని ఛ దాంసి యజుర్వేదాభిమాని దేవతా సమూహః అజాయత"॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "సర్వహుతః తస్మాత్ యజ్ఞాత్ ఋచః సామ నిచ జజ్ఞిరే ఉత్పన్నాని । ఛందాంసి గాయత్ర్యాదీని జజ్ఞిరే । తస్మాద్య జురస్యాజ యతః ఋగ్యజుస్సామభిశ్ఛన్దోభిశ్చ వినాయజ్ఞాన సిద్ధ్యన్తి"॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ "అస్యార్థ ఉక్తోవేదోత్పత్తి ప్రకరణే"॥

ఏకాదశీఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం ॥౧౧॥ తస్మాదశ్వా అజాయన్త । యేకేచోభయాదతః।
గావోహజజ్ఞిరెతస్మాత్ । తస్మాజ్జాతా అజావయః॥ఋ. ౧౦

అ॥ తస్మాత్ = ఆమానసయజ్ఞమువలన, అశ్వాః = అశ్వములు, అజాయన్త = పుట్టినవి, ఉభయాదతః = ఊర్ధ్వాధో భాగములయందు దన్తములుగల, యేకేచ = ఏప్రా ణులుగలవో, (అవియును పుట్టినవి) తస్మాత్ = ఆమానసయజ్ఞ మువలన, గావః = గో వులు, జజ్ఞిరె = అయినవి, తస్మాత్ = ఆమానసయజ్ఞమువలన, అజావయః = మేకలు ను, గొఱ్ఱెలును, జాతాః = పుట్టినవి.

తా॥ భగవత్ప్రీతికరమగు ఆమానసయజ్ఞమువలన గవాశ్వాది సృష్టి ప్రవర్తిం చినది॥

౧. య॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ "అథైకాదశీమాహ॥ 'తస్మాదశ్వా అజాయంత-తస్మాజ్జాతా అజావయః' । ఇతి । 'అశ్వవ్యతిరిక్తా గర్ధభా అశ్వతరాశ్చయే కేచిదూర్ధ్వాఽధోభాగ యోరుభయోర్దంతయుక్తాః సన్తితేప్యశ్వవత్ అజాయన్త । తథా గావః అజాశ్చావయశ్చతే సర్వేప్యుత్పన్నాః"॥

౨. య॥ రామా॥ భా॥ "తస్మాచ్చతుర్ముఖ బ్రహ్మణః అశ్వాః మహావేగశాలిన్య స్తురంగజాతాః॥ చకారోకించె త్యర్థబోధకః । కించప్రశ. ఏకభాగదంతాః-పశ్వావయః ఉభయాదతః ఉభయతోదంతాః గర్దభాదయః గావః- యజ్ఞియాజ్యాది హవిః ప్రదాః ।ఏతస్మాచ్చతుర్ముఖ బ్రహ్మణః అజాశ్చావయశ్చజాతాః"॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "తస్మాద్పూర్వోక్తాద్యజ్ఞాదశ్వా అజాయన్త ఉత్పన్నాః- తథాయేకేచాశ్వ వ్యతిరిక్తాగర్దభా అశ్వతరాశ్చో భయాదత ఊర్ధ్వాఽధోభాగయోరుభ యోర్దంతయుక్తాః సంతితేప్య జాయన్త । తథా తస్మాద్యజ్ఞాద్గావశ్చ జజ్ఞిరె । కించతస్మాద్యజ్ఞాద జావయశ్చ జాతాః"॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "తస్మాత్ పురుషాత్ అశ్వాః అజాయంత । యేకే చ । ఉభయాదతః । ఉపర్యధోదంతాః మనుష్యాద్యాః । గావోహ ధేనవోపి తస్మాదెవ జజ్ఞిరెఅజాయంత । అజాః ఛాగాః అవయఃకంబళ్యుపయుక్తపశవః ।తస్మాజ్జాతాః"॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ తస్మాత్ యజ్ఞాత్ అశ్వాః అజాయన్త ఉత్పనా తథా యేకేచా శ్వాతిరిక్తా గర్దభాదయోఽశ్వతరాశ్చ ఉభయాదతః ఉభయోభాగయోర్దంతా యేషాంతే ఉభయదతః ఛాన్దసమ్ దీర్ఘత్వమ్ ఊర్ధ్వాధోభాగయోర్దన్తయుక్తాః సన్తితేప్య జాయన్త । తథాహస్పుటం తస్మాత్ యజ్ఞాత్ గావశ్చజజ్ఞిరె । కించతస్మా ద్యజ్ఞాత్ అజావయః అజాః అవయశ్చజాతాః । నహిపశుభిర్వినాయజ్ఞసిద్ధ్యేత్"॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ "(తస్మాదశ్వా) తస్మాత్పరమేశ్వర సామర్థ్యా దెవాశ్వాస్తురంగా అజాయన్త గ్రామ్యారణ్యపశూనాం మధ్యేఽశ్వాదినా మన్తర్భావాదెషా ముత్తమగుణ వత్త్వా ప్రకాశనార్థోయమారభ్యః (యెకెచోభయాదతః) ఉభయతోదన్తా ఏషాన్త ఉభయాపతో యెకెచిదుభయా దతఉష్ట్రగర్దభాద యస్తేఽప్యజాయన్త- (గావోహాజ) తథాతస్మాత్పురుష సామర్థ్యా దెవగావోధేనవః కిరణాశ్చెన్ద్రియాణిచ జజ్ఞిరె జాతాని (తస్మాత్తాతాఅజా,) ఏవమెవచాజాశ్చాగా అవయశ్చ జాతాఉత్పన్నాఇతి విజ్ఞేయమ్"॥

ద్వాదశీఋక్.

ఋషిఃనారాయణః- ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౧౨॥ యత్పురుషంవ్యదధుః । కతిధావ్యకల్పయన్ ।
ముఖంకిమస్యకౌబాహూ - కావూరూపాదావుచ్యేతే॥ (ఋ. ౧౧.)

అర్థము. యత్ =ఎప్పుడు, పురుషం=పురుషుని వ్యదధుః= భావించిరో (అప్పుడు), కతిధా=ఎన్నిప్రకారములచేత, వి+అకల్పయన్ =భావించిరి, అస్య= ఈపురుషునికి, ముఖం=ముఖము, కిం=ఏది, బాహూ=బాహువులు, కౌ=ఏవి, ఊరూ=ఊరువులు, కౌ=ఏవి, పాదౌ=పాదములు, ఉచ్యేతే=(భావింపంబడిన టులు) చెప్పంబడుచున్నవి.

తా॥ మానసయజ్ఞమునందు భావింపంబడిన పురుషుని కెయ్యవి ఏయే యవయవములుగ భావింపంబడినవని ప్రశ్న చేయుబడుచున్నది.

ఈఋక్కు మొదలగు నాలుగుఋక్కులును సృష్టివిషయకములగు ప్రశ్నోత్తరములుగ దిగువను వ్రాయంబడిన భాష్యకర్తలు వ్యాఖ్యానమును జేసియున్నారు. మూడు నాలుగు ఋక్కులు వారి వ్యాఖ్యానమునకు సరిగానున్నట్లు గనుపించినను ఒకటి రెండు ఋక్కులలో క్లేశమున్నయది. ఎట్లనిన - భగవంతుని ధ్యానించిన సమయమునందు ఏయే ప్రకారముగ ధ్యానించిరి- ఏది ఏయే అవయవమయినదో అని ప్రశ్నార్థకమగు ఈ ఋక్కు తాత్పర్యమయి యున్నది. ఉత్తరార్థకమగు రెండవ ఋక్కు తాత్పర్యముగూడ ఇందుకనుగుణముగ నుండవలయును. మిగిలిన రెండు ఋక్కులయందుండు పంచమ్యన్త బలముచే నీరెండుఋక్కులును సృష్టివిషయముగ యోజించువారిపక్షముగనున్నను ప్రశ్నార్థకమగు మొదటిఋక్కు యొక్కయు, అందుకుత్తరార్థకమగు రెండవఋక్కుయొక్కయు, తాత్పర్యమునను సరించి మూడు నాలుగు ఋక్కులయొక్క తాత్పర్యముగూడ అవయవత్వభావనయని మాచే వ్రాయంబడినది. ఇట్టితాత్పర్యమునె గుంటూరుపురమునందు శ్రీమత్పరమహంస బాలసుబ్రహ్మణ్యబ్రహ్మస్వాములవారు ప్రకటించియున్నారు. ఈపక్షమందును మూడునాలుగు ఋక్కులయందలి పంచమ్యన్తములకు ప్రథమార్థయోజన మొకటియు ఈయుదాహరింపంబడిన భాష్యషట్కములో నీయభిప్రాయము లేదనునదియొకటియు క్లేశమని ఎంచవచ్చును. ఇందునుగూర్చి పీఠికయందు వ్రాయబడు అంశములనాలోచించి యదార్థము మాన్యులచే గ్రహింపదగును.

౧॥ య॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ అథద్వాదశీమాహ “యత్పురుషం-కావూరూపా దాఉచ్యేతే”ఇతి । ప్రశ్నోత్తరరూపేణ బ్రాహ్మణాదిసృష్టిం వక్తుమతి బ్రహ్మవాదినాం ప్రశ్నా ఉచ్యన్తే। ప్రజాపతేః ప్రాణరూపాదేవాః ‘యత్’ యదా, ‘పురుషం విరాడ్రూపం, ‘వ్యదధుః’ సఙ్కల్పేనోత్పాదితవన్తః । తదానీం ‘కతిధా’ కతిభిః ప్రకారైః ‘వ్యకల్పయన్’ వివిధంకల్పితవన్తః । ఏషసామాన్యరూపః ప్రశ్నః । ముఖం కిమిత్యాదయోవిశేష ప్రశ్నాః”

౨। య॥ రామా॥ భా॥ “అథయజ్ఞాది కర్మానుష్ఠాతృభూత బ్రాహ్మణాదిసృష్టిమాహ। యత్పురుషం వ్యదధురితి - యత్ - యదాసాధ్యాదేవాః పురుషం చతురుఖంవ్యదధుః - పశుత్వేనకల్పితవన్తః - కతిధావ్యకల్పయన్ - తస్య అవయవాః కతిధా కతిప్రకారాః అకల్పయన్ - కల్పితవన్తః - అస్యబ్రాహ్మణః ముఖంకిం బాహూకౌ - ఊరూకౌపాదౌ కావితి ప్రశ్నఃకృతః”॥

౩। ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ “ప్రశ్నోత్తరరూపేణ బ్రాహ్మణాద సృష్టింవక్తుం బ్రహ్మవాదినాం ప్రశ్నా ఉచ్యన్తే। ప్రజాపతేః ప్రాణరూపాదేవా యద్యదాపురుషంవిరాడ్ రూపంవ్యదధుః సంకల్పేనోత్పాదితవన్తస్త దానీంకతిధాకతిభిః ప్రకారైర్వ్యకల్పయన్ । వివిధంకల్పితవన్తః । అస్యపురుషస్య ముఖంకిమాసీత్ । కౌ బాహూ అభూతామ్ । కావూరూ । కౌచపాదావుచ్యేతే । ప్రథమంసామాన్యరూపః ప్రశ్నః పశ్చాన్ముఖం కిమిత్యాదినా విశేషవిషయాః ప్రశ్నాః॥”

౪। ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ “యత్పురుషం యంపురుషం వ్యదధుః । ఇజ్యత్వేస్థాపితవన్తః తంకతిధాయత్సంఖ్యాక బ్రాహ్మణాద్యుత్పాదకీయ దవయవత్వేనవ్యకల్పయన్ వ్యచింతయన్ । తదేవప్రస్తౌవ్య విస్పృణోతి । ముఖమితి । అస్య శ్రీ నారాయణస్య ముఖంకింకస్యోత్పాదక మిత్యుచ్యతే । ఇత్యాది ప్రష్టవ్యమ్ । ఉత్తరత్ర శిష్యం సమాధత్తే బ్రాహ్మణఇతి॥”

౫॥ శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ “ ప్రశ్నోత్తరరూపేణ బ్రాహ్మణాదిసృష్టింకర్తుంబ్రహ్మవాదినాం ప్రశ్నా ఉచ్యన్తె। ప్రజాపతేః । ప్రాణరూపాదేవాయత్ యదాపురుషంవ్యదధుఃతాలేనోదపాదయన్ తదాకతిధాకతిభిః ప్రకారైర్వ్యకల్పయన్ వివిధంకల్పితవన్తః అస్య పురుషస్య ముఖంకిమాసీత్ కింబాహూ ఊరూచాస్తామ్ కిఞ్చపాదౌ ఉచ్యతెపాదావపి కిమాస్తామిత్యర్థః॥”

౬॥ శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ “ (యత్పురుషంవ్య) యద్యస్మాద్దేతొః ప్రశ్నో

క్తలక్షణం పురుషం పరమేశ్వరం కతిధా కియత్ప్రకారైః (వ్యకల్పయన్) తస్య సామర్థ్యగుణకల్పనం కుర్వన్తీత్యర్థః। (వ్యదధుః) తం సర్వశక్తిమన్తమీశ్వరం వివిధసామర్థ్య కథనేనాదధుః రర్థాదనేకవిధం తస్యవ్యాఖ్యానం కృతవన్తః కుర్వన్తి కరిష్యన్తి చ। (ముఖంకిం) అస్య పురుషస్య ముఖ్యం ముఖ్యగుణేభ్యః కిముత్పన్నమాసీత్ (కింబాహూ) బలవీర్యాది గుణేభ్యః కిముత్పన్నమాసీత్ (కిమూరూ) వ్యాపారాదిమధ్యమైర్గుణైః కిముత్పన్నమాసీత్ (పాదావుచ్యేతే) పాదానధారణ్యమూర్ఖత్వాదినీచగుణైః కిముత్పన్నం వర్తతే॥ అస్యోత్తరమాహ"

త్రయోదశీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౧౩॥ బ్రాహ్మణోఽస్యముఖమాసీత్ । బాహూరాజన్యః కృతః।
ఊరూతదస్యయద్వైశ్యః। పద్భ్యాగ్ంశూద్రోఅజాయత॥(ఋ-౧-౨.)

అ॥ అస్య=ఈ, పురుషునకు బ్రాహ్మణః=విద్యాదిగుణము, ముఖం=ముఖముగ, ఆసీత్=(భావింపంబడినది) ఆయెను, రాజన్యః=వీర్యాదిగుణము. బాహూ=బాహువులుగ, కృతః=(భావింపంబడినవిగా) జేయంబడెను. వైశ్యః యత్=వ్యాపారాది ధర్మము ఏది (గలదో) తత్=అది, అస్య=ఈపురుషునకు, ఊరూ=ఊరువులుగ, (భావింపబడినవి ఆయెను) శూద్రః=సేవాదిగుణము, పద్భ్యాం=పాదములుగ, అజాయత=(భావింపంబడినది) ఆయెను.

తా॥ మానసయజ్ఞమునందు భావింపబడిన ఈపురుషునకు విద్యాదిగుణము ముఖముగను, వీర్యాదిగుణము బాహువులుగను, వ్యాపారాది ధర్మము ఊరువులుగను, సేవాదిగుణము పాదములుగను, భావింపంబడినవని పూర్వప్రశ్నకు ఉత్తరము ఈఋక్కుయొక్క భావము.

ఈయంశమునుగూర్చి కౌషీతకీబ్రాహ్మణోపనిషత్తునందు జెప్పంబడినయంశము ఆలోచించదగినది. (కౌషీతక్యుపనిషత్తు. ౨, ౯) 'అథపౌర్ణమాస్యాం పురస్తాచ్చన్ద్రమసందృశ్యమానముపతిష్ఠేతైతయైవావృతా సోమోరాజాసి విచక్షణః పఞ్చముఖోఽసి ప్రజాపతిర్బ్రాహ్మణస్త ఏకంముఖం తేనముఖేన రాజ్ఞోఽత్సి తేన ముఖేనమామన్నాదంకురు రాజాత ఏకం ముఖంతేన ముఖేన విశోఽత్సి తేన ముఖేనమామన్నాదంకురు శ్యేనస్త ఏతం ముఖమ్ &c.,,॥ (పు. ౨౮.)

౧. య॥ అ॥ విద్యా॥ భా। "అథత్రియోందశీమహ॥ 'బ్రాహ్మణోఽస్య-అజాయత, ఇతి॥ యోఽయంబ్రాహ్మణజాతి విశిష్టః పురుషః సోఽయం 'అస్య, ప్రజాపతేః, 'ముఖమాసీత్, ముఖాదుత్పన్న ఇత్యర్థః యోఽయం 'రాజన్యః, క్షత్రియజాతిః సబాహుత్వేన నిష్పాదితః, బాహుభ్యాముత్పాదిత ఇత్యర్థః । 'తత్, తదానీం, యాప్రజాపతేః 'ఊరూ, తమాభ్యాం 'వైశ్యః' సమ్పన్నః ఊరుభ్యాముత్పన్న ఇత్యర్థః తథా । 'పద్భ్యాంశూద్రః, ఉత్పన్నః। ఇయంచముఖాదిభ్యో బ్రాహ్మణాదీనా ముత్పత్తిః సప్తమకాండే సముఖతస్త్రివృతం నిరమమీతేత్యాదౌ విస్పష్టమామ్నాతా । అతః ప్రశ్నోత్తరె ఉభేఽపి తత్పరత్వేనైవ యోజనీయే,,॥

౨. య॥ రామా॥ భా॥ "అస్య చతుర్ముఖబ్రహ్మణఃబ్రాహ్మణఃముఖమాసీత్ ముఖస్థానీయోభవత్ బ్రాహ్మణః అస్యముఖాజ్జాత ఇత్యర్థః - బాహూరాజన్యః కృతః అస్యబాహుస్థానీయః రాజన్యః క్షత్రియః కృతః-అస్య బాహ్వోః క్షత్రియోజాత ఇత్యర్థః । ఊరూతదస్య యద్వైశ్యః-తత్ తథా అస్య ఊరూస్థానీయోవైశ్యః అర్యః కృతః-అస్య ఊర్వోః వైశ్యోజాత ఇత్యర్థః-పద్భ్యాగ్ంశూద్రోఅజాయత-అస్య పాదాభ్యాం శూద్రోఅజాయత ఉత్పన్నః చతుర్ముఖ శరీరకాని రుద్ధనారాయణ ముఖబాహూరుపాదేభ్యః యజ్ఞనిర్వర్తకాః చత్వారోవర్ణాః ఉత్పన్నా ఇత్యర్థః"॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "ఇదానీంపూర్వోక్తానాం ప్రశ్నానాముత్తరాణి దర్శయతి । అస్యప్రజాపతేః బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణత్వజాతి విశిష్టః పురుషోముఖమాసీత్ । ముఖాదుత్పన్న ఇత్యర్థః । యోఽయంరాజన్యః క్షత్రియత్వజాతిమాన్పురుషః సబాహూకృతః। బాహుత్వేన నిష్పాదితః।బాహుభ్యాముత్పాదిత ఇత్యర్థః తత్తదానీమస్య ప్రజాపతేర్యదూరూ తద్రూపో వైశ్యః సంపన్నః । ఊరుభ్యాముత్పన్న ఇత్యర్థః। తథాస్య పద్భ్యాం పాదాభ్యాం శూద్రః శూద్రత్వ జాతిమాన్పురుషోఽజాయత । ఇయంచముఖాదిభ్యో బ్రాహ్మణాదీనాముత్పత్తిర్యజుః సంహితాయాంసప్తమకాండే సముఖ స్త్రివృతంనిరమమీతే త్యాదౌ విస్పష్టమామ్నాతా। అతః ప్రశ్నోత్తరె ఉభేఅపితత్పరతయైవ యోజనీయే,,॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "అస్య పురుషనామ్నోహరేర్ముఖం ముఖాత్ ముఖమిత్యాదిప్రథమాపదిచమ్యర్థే।బ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణజాత్యుత్తమాభిమానీబ్రహ్మాబ్రాహ్మణజాతిశ్చ ఆసీత్ -బాహూబాహుభ్యాంరాజన్యఃక్షత్రియః క్షత్రియ జాత్యుత్తమాభిమానీ వాయంరుద్రాదీ।అవాంతరాభిమాని స్వాయంభువమనుః।క్షత్రియజాతిశ్చకృతఃజాతః।ఊరూఊరుభ్యాం వైశ్యః వైశ్యజాత్యుత్తమాభిమానీవసుః అవాంతరాభిమానీ వాస్తుదేవతా। వైశ్యజాతిశ్చ అజాయతఃపద్భ్యాంశూద్రః శూద్రజాత్యుత్తమాభిమానీ

అశ్వినీదేవతా సమూహశ్చ । అవాన్తరాభిమానినీ కృత్యాఖ్యదేవతా శూద్రజాతిశ్చ। అజాయత॥

౫॥ శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ “పూర్వోక్త ప్రశ్నోత్తరమాహ । బ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణత్వజాతి విశిష్టః పురుషోఽస్య ప్రజాపతేర్ముఖమాసీత్ ముఖాదుత్పన్న ఇత్యర్థః । రాజన్యః క్షత్రియత్వజాతి విశిష్టో బాహూకృతః బాహుత్వేన నిష్పాదితః, తత్తదానీమస్య ప్రజాపతేః యత్ యావూరూ తద్రూపో వైశ్యః । సమ్పన్నః ఊరూభ్యాముత్పాదిత ఇత్యర్థః తథాస్య పద్భ్యాం శూద్రత్వజాతిమాన్ పురుషోజాయత ఉత్పన్నః”॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ “(బ్రాహ్మణోఽస్య.) అస్య పురుషస్య ముఖం యే విద్యాదయో ముఖ్యగుణాః సత్య భాషణోపదేశాదీని కర్మాణి చ సన్తి తేభ్యో బ్రాహ్మణ ఆసీదుత్పన్నో భవతీతి । (బాహూ రాజన్యః కృతః.) బలవీర్యాది లక్షణాన్వితో రాజన్యః క్షత్రియస్తేన కృత ఆజ్ఞప్త ఆసీదుత్పన్నో భవతి। (ఊరూ తదస్య.) కృషివ్యాపారాదయో గుణా మధ్యమాస్తేభ్యో వైశ్యో వణిగ్జనోఽస్య పురుషస్య ప్రదేశాదుత్పన్నో భవతీతి వేద్యమ్ । (పద్భ్యాగ్ం శూద్రో) పద్భ్యాం పాదేన్ద్రియ నీచత్వమర్థాజ్జడబుద్ధిత్వాదిగుణేభ్యః శూద్రః సేవాగుణవిశిష్టః పరాధీనతయా ప్రవర్తమానోఽజాయత జాత ఇతి వేద్యమ్ । అస్యోపరి ప్రమాణాని వర్ణాశ్రమ ప్రకరణే వక్ష్యన్తే । ఛన్దసి లుఙ్ లఙ్ లిటః ౧ । అష్టాధ్యా-అ-౩-పా-౪-ఇతి సూత్రేణ సామాన్యకాలే త్రియో లకారా విధీయన్తే”॥

చతుర్దశీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౪॥ చన్ద్రమా మనసో జాతః । చక్షోః సూర్యో అజాయత।
ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ । ప్రాణాద్వాయురజాయత॥ (ఋ-౧౩.)

అ॥ చన్ద్రమాః = చన్ద్రుడు, మనసః = మనస్సుగా, జాతః = ఆయెను. సూర్యః = సూర్యుడు, చక్షోః = చక్షుస్సుగా, అజాయత = ఆయెను. ఇన్ద్రశ్చ = ఇన్ద్రుడున్ను, అగ్నిశ్చ = అగ్నియు. ముఖాత్ = ముఖముగా, (ఆయెను) వాయుః వాయువు, ప్రాణాత్ = ప్రాణముగా, అజాయత = ఆయెను,

తా॥ ఈ మానసయజ్ఞమునందు భావింపంబడిన పురుషునకు చన్ద్రుడు మనస్సుగా

సూర్యుడు చక్షుస్సుగా ఇన్ద్రాగ్నులు ముఖముగా, వాయువు ప్రాణముగా భావింపంబడినవి॥

౧। య॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ “అథచతుర్దశీమాహ॥ ‘చన్ద్రమా మనసో జాతః ప్రాణాద్వాయురజాయత’ ఇతి। యథాదధ్యాదిద్రవ్యాణిగవాదిపశవః ఋగాదివేదాః బ్రాహ్మణాది మనుష్యాశ్చతస్మాదుత్పన్నాః, ఏవంచన్ద్రాదయో దేవా అపితస్మాదేవోత్పన్నాః। చక్షోఃచక్షుషః”॥

౨। య॥ రామా॥ భా॥ అథసర్వలోకోపకార సృష్టిమాహ। చన్ద్రమామనసోజాతఇతి। అస్యచతుర్ముఖబ్రహ్మణః మనసః చన్ద్రమాః సర్వజనాహ్లాదకశ్చన్ద్రః। జాతః-చక్షోరితిరూపంఛాందసం- చక్షుషః నేత్రయోః- సూర్యః సర్వవస్తుప్రకాశక ఆదిత్యః- జాతః-ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చజాతః స్పష్టోర్థః-ప్రాణాద్వాయురజాయత- సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుర్వాయురుత్పన్నః”॥

౩। ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ “యథాదధ్యాజ్యాదిద్రవ్యాణిగవాదయః పశవఋగాదివేదా బ్రాహ్మణాదయో మనుష్యాశ్చతస్మాదుత్పన్నా ఏవంచన్ద్రాదయో దేవా అపితస్మాదేవోత్పన్నా ఇత్యాహ। ప్రజాపతేర్మనసస్సకాశాచ్చన్ద్రమాజాతః। చక్షోశ్చచక్షుషః సూర్యోఽప్యజాయత। అస్యముఖాత్ ఇన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ దేవావుత్పన్నౌ అస్యప్రాణాద్వాయురజాయత”॥

౪। ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ “చన్ద్రమాః మనసః సకాశాజ్జాతః। చక్షోచక్షుషః వివస్వాన్నామక సూర్యః। అగ్నిః వైశ్వానరాఖ్యాగ్నిశ్చ। వాయుః ప్రధానవాయుశ్చ అజాయతేతి సర్వత్రసంబంధః। కించలోకా అప్యనేన సృష్టా ఇత్యాహ”॥

౫। శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ యథాదధ్యాది ద్రవ్యాణిగవాదయః పశవః ఋగాది వేదాః బ్రాహ్మణాదయో మనుష్యాశ్చతస్మా దుత్పన్నాః। ఏవంచన్ద్రాదయోదేవా అపితస్మాదేవోత్పన్నా ఇత్యాహ। మనస్సకాశాచ్చన్ద్రమాః జాతః చక్షోః చక్షుషః సకాశాత్సూర్యః అజాయత వాయుః ప్రాణశ్చశ్రోత్రాత్కర్ణాద జాయత ముఖాదగ్నిరజాయత”॥

౬। శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ “(చన్ద్రమామనసో.) తస్యాస్యపురుషస్య మనసో మననశీలాత్సామర్థ్యాచ్చన్ద్రమాజాత ఉత్పన్నోఽస్తి। తథాచక్షో జ్యోతిర్మయాత్సూర్యో అజాయత। ఉత్పన్నోఽస్తి। (శ్రోత్రాద్వా.) శ్రోత్రాకాశమయా

దాకాశో నభ ఉత్పన్నమస్తి । వాయుమయాద్వాయురుత్పన్నోస్తి । ప్రాణాశ్చసర్వే న్ద్రియాణి చోత్పన్నానిసన్తి । ముఖాన్ముఖాజ్జ్యోతిర్మయా దగ్నిర జాయతోత్ప న్నోస్తి"

పఞ్చదశీఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౪॥ నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షమ్। శీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తత। పద్భ్యాం భూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాత్ । తథాలోకాగ్ంఅకల్పయన్॥ (ఋ.౧౪.)

అ॥ అన్తరిక్షం=అన్తరిక్షలోకము, నాభ్యాః=నాభిగా, ఆసీత్=ఆయెను। ద్యౌః=ద్యులోకము, శీర్ష్ణః=శిరస్సుగా, సమ్+అవర్తత=ప్రవర్తించెను, భూమిః=భూలోకము, పద్భ్యాం=పాదములుగా, (ప్రవర్తించెను,) దిశః=దిక్కులు, శ్రోత్రాత్=కర్ణములుగా (ప్రవర్తించెను), తథా=ఆప్రకారముగ, లోకాన్= లోకములను, అకల్పయన్=భావించిరి॥

తా॥ ఈమానసయజ్ఞమునందు పురుషుని కాయాలోకములాయా అవయవములుగ భావింపబడినవి॥

౧. య॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "అథపఞ్చదశీమాహ॥ 'నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం అకల్పయన్' । ఇతి।యథాదివాస్తస్మాదుత్పన్నాః । తథాలోకానప్యన్తరిక్షాదీన్ ప్రజాపతేః నాభ్యాద్యవయవాత్ 'అకల్పయన్' ఉత్పాదితవన్తః"॥

౨.య॥రామా॥భా॥ "అనిరుద్ధనారాయణ శరీరభూతచతుర్ముఖ బ్రహ్మణః భూమ్యన్తరిక్ష చతుర్దశలోకాః కల్పితాః - ఇత్యాదినాభ్యా ఆసీదితి -భగవచ్ఛరీర భూత చతుర్ముఖ బ్రహ్మణః నాభ్యాః నాభేరంతరిక్షం ఆకాశం ఉత్పన్నమాసీత్. శీర్ష్ణః శిరోభ్య ఇత్యర్థః ద్యౌః స్వర్గం ఊర్ధ్వభాగస్థ సప్తలోకాః సమవర్తత. ఉత్పన్నా అభూవన్ - పద్భ్యాంభూమిః భూరాద్యధోభాగస్థ సప్తలోకాః జాతాః శ్రోత్రాత్ శ్రోత్రేభ్యః - దిశః అష్టదిశః విదిశశ్చజాతాః ॥ తథాలోకాగ్ం అకల్పయన్ సప్తద్వీపాదివిభక్తలోకాన్ కల్పితవానిత్యర్థః ॥ పప్తావరణయుక్తానంతకోటి బ్రహ్మాండసృష్టిః పరవాసుదేవాజ్జాతాఅండాంత పతితా సర్వసృష్టిస్తు అనిరుద్ధనారాయణ శరీరచతుర్ముఖాజ్జాతా, ఇతిభావః"॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "యథాచన్ద్రాదీన్ప్రజాపతేర్మనః ప్రభృతిభ్యో ఽకల్పయం స్తథాంతరిక్షాదీన్ లోకాన్ప్రజాపతేర్నాభ్యాదిభ్యో దేవా అకల్పయన్ ఉత్పాదితవంతః ఏతదేవదర్శయతి। నాభ్యాః ప్రజాపతేర్నాభేరంతరిక్షమాసీత్ శీర్ష్ణః శిరసోద్యౌః సమవర్తత। ఉత్పన్నా। అస్యపద్భ్యాంపాదాభ్యాం భూమిరుత్పన్నా। అస్యశ్రోత్రాద్దిశ ఉత్పన్నాః",॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "నాభేస్సకాశాదంతరిక్షం। శీర్ష్ణః శిరసః త్రిలోకవివక్షయాలోకాన్ భగవదంగసృష్టత్వముక్తం చతుర్దశలోకవివక్షయా।లోకానాం భగవదంగసృష్టత్వ మాహతథేతి। పద్భ్యాంభూమిరిత్యాదిలోకాన్ పాతాళాది చతుర్దశలోకాన్ భగవత్పాద మూలాద్యంగజాతత్వేన అకల్పయన్ వ్యాచింతయన్",॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "యథాప్రజాపతేర్మనః ప్రభృతయశ్చన్ద్రాదీన కల్పయన్-తథాన్తరిక్షాదిలోకా నిత్యాహనాభ్యేతి ప్రజాపతేః నాభేః సకాశాత్ అన్తరిక్షమాసీత్। శీర్ష్ణః శిరసః ద్యౌః స్వర్గః సమవర్తతోత్పన్నా అస్య పద్భ్యాం పాదాభ్యాం భూమిరుత్పన్నా శ్రోత్రాద్దిశః ఉత్పన్నా తథాతేనోక్తేన విధినాలోకాన్ భూరాదీన్ ప్రజాపతేః సకాశాదకల్పయన్ కల్పితవంతః ఫలదాత్సకాః కాలాఇతి శేషః"॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ "(నాభ్యా) అస్యపురుషస్యనాభ్యా అవకాశమయాత్సామర్థ్యా దన్తరిక్షముత్పన్నమాసీత్। ఏవంశీర్ష్ణః శిరోవదుత్తమ సామర్థ్యాత్ప్రకాశమయాత్ (ద్యౌః) సూర్యాదిలోకః ప్రకాశాత్మకః సమవర్తతసమ్యక్ ఉత్పన్నస్సన్ వర్తతే। (పద్భ్యాంభూమిః) పృథివీకారణమయాత్సామర్థ్యాత్పరమేశ్వరేణ భూమిర్ధరణిరుత్పాదితాస్తి జలంచ। (దిశఃశ్రో.) శబ్దాకాశ కారణమయాచ్ఛ్రోత్రేణదిశ ఉత్పాదితాఃసన్తి। (తథాలోకాం. అ. అకల్పయన్) తథాతేనైవ ప్రకారేణ సర్వలోకకారణమయాత్సామర్థ్యాదన్యాన్సర్వాన్ లోకాంస్తత్రస్థాన్ చరాచరజఙ్గమాన్పదార్థాన్ కల్పయత్పరమేశ్వర ఉత్పాదితవానస్తి"॥

షోడశీఋక్.

ఋషిః. నారాయణః. ఛన్దః. అనుష్టుప్.

మం॥ ౧౬॥ వేదాహమేతమ్పురుషమ్మహాన్తమ్ । ఆదిత్యవర్ణన్తమసస్తుపారే। సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరః। నామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే॥

అ॥ సర్వాణి=సమస్తమున్నయినటువంటి, రూపాణి=రూపములను, విచిత్య=

రచించి, నామాని = నామములను, కృత్వా = చేసి, అభివదన్ = ప్రకటనజేయుచు, ధీరః = స్థిరుడయి, యత్ = ఏపరమేశ్వరుడు, ఆస్తే = ఉంచున్నాడో, మహాంతం = సర్వోత్కృష్టుడయినట్టియు, ఆదిత్యవర్ణం = ఆదిత్యునియొక్క కాంతివంటికాంతి గలిగినట్టియు, తమసః = ప్రకృతిమండలముకంటె, పారే = అంతమందున్నటువంటి, ఏతంపురుషం = ఈపరమేశ్వరుని, అహం = నేను, వేద = (ధ్యానముచే) తెలుసుకొనుచున్నాను॥

తా॥ ఏపరమేశ్వరుడు నామరూపములను సృజించి స్థిరుడయియుంచున్నాడో అట్టిసర్వోత్కృష్టుడును జ్ఞానగోచరుడునగునీ పరమేశ్వరుని ధ్యానముచే దెలిసికొనుచున్నాను॥

౧. య॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ "అథషోడశీమాహ । వేదాహమేతం-యదాస్తే,, ఇతి। యథోక్తవిరాడ్పురుషధ్యానమత్ర ప్రతిపాద్యతే । తత్రమన్త్రద్రష్టాస్వకీయం ధ్యానానుభవం ప్రకటయతి 'యత్' యఃపురుషః 'సర్వాణిరూపాణి' దేవమనుష్య శరీరాణి, 'విచిన్త్య' విశేషేణనిష్పాద్య, 'నామాని' చ దేవోఽయం పశురయమిత్యాదీని, 'కృత్వా' 'అభివదన్' తైర్నామభిరభితో వ్యవహరన్, 'ఆస్తే' ఏతం, 'పురుషం' విరాజం, 'మహాన్తం' సర్వగుణైరధికం, 'ఆదిత్యవర్ణం' ఆదిత్యవత్ ప్రకాశమానం, 'వేద' 'అహం, జానామిధ్యానేన సర్వదా అనుభవామీత్యర్థః । సచ పురుషః 'తమసః పారే, అజ్ఞానాత్పరస్తాద్వర్తతే ! అతోగురుశాస్త్రోపదేశ రహితైమూఢైరనుభవితుమశక్య ఇత్యర్థః,"॥

౨. య॥ రామా॥ భా॥ "అహంఅహంశబ్దవాచ్యః ప్రత్యగాత్మాయః-ఏతంయఆత్మనితిష్ఠన్-యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ ఇత్యాద్యన్తర్యామి బ్రాహ్మణాదిషు ప్రసిద్ధం-మహాంతం అధికం సర్వదేవేభ్యో అధికంపురుషం పరమపురుషం శ్రియఃపతిమ్. తమసస్తుపారేప్రకృతిమణ్డలస్య పారభూతే అవధిభూతే । పరమపదే విద్యమానం ఆదిత్యవర్ణం ఆదిత్యస్య సూర్యస్య వర్ణః - కాంతిరివకాంతిర్యస్య అదిత్యవర్ణం - దివిసూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా । యదిభాస దృశీసాస్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మన । ఇతియుగపదుదిత సహస్రసూర్యకాంతి తుల్య దివ్యమంగళ విగ్రహయుక్తం పరమపదస్వామినం - ధీరః ధియాజ్ఞానేన పరమాత్మనిగమతీతి ధీరః ప్రత్యగాత్మ శబ్దవాచ్యః - యఃజ్ఞానీకరణకళేబరై ర్ఘటయితుం దయమానమనా ఇతి- యత్-యస్మాత్ సృష్టభూత విషయకదయాహేతోః సర్వాణిరూపాణి, సృష్టేరుపకార భూతసర్వభూతానాం రూపాణివిచిత్య తత్తత్కర్మానుగుణేన దేవమనుష్యాదిరూపైస్సంయోజ్యనామానికృత్వా-ధాతాయథా పూర్వమకల్పయద్దివంచ పృథివీం

చాంతరిక్షమథోసువః- ఇతి పూర్వబ్రహ్మకల్పానుసారేణ- నామరూపంచ భూతానాం కృతానాంచ ప్రపంచనం। వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ దేవాదీనాంచ కారస ఇతి॥ తాదృశాధికార యోగ్యాఇన్ద్రాదిజీవాన్ దృష్ట్వాఇన్ద్రచన్ద్రాది నామన్యకరోత్ - పూర్వకల్పానుసారేణ సర్వభూతానాం నామరూపకరణాదికం కృత్వా అభినదన్ - యత్ - యస్మాత్ - లోకవ్యవహారార్థం తత్తన్నామభి స్తాంస్తాన్పదార్థాన్ స్వయముచ్చరన్యః పరమాత్మా ఆస్తేతం పూర్వోక్తయుగపదుదిత సహస్రాదిత్యకాంతి విశిష్ట శ్రియః పతింయోజీనః - వేదజానాతి సాక్షాత్కరోతి - సఃసాధనానుష్ఠానకాల ఏ నమోక్షయోగ్యోభవతీత్యుత్తరేణాన్వయః"॥

ఈమంత్రము ఋగ్వేదములోను శుక్లయజుర్వేదములోను లేదు.

సప్తదశీఋక్.

ఋషిః నారాయణః. ఛన్దః. అనుష్టుప్.

మం॥౧౮॥ ధాతాపురస్తాద్యముదాజహార। శక్రఃప్రవిద్వాన్ప్రదిశశ్చతస్రః
తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి। నాన్యః పన్థాఅయనాయవిద్యతే॥

అ॥ పురస్తాత్ = పూర్వకాలమునందు, ధాతా = ప్రథమపురుషుడు, యం = ఏపరమేశ్వరుని, ఉదాజహార = ప్రకటించెనో. చతస్రః = నాలుగయినటువంటి, ప్రదిశః = దిక్కులయందుండెడి ప్రాణులను, ప్రవిద్వాన్ = లెస్సగదెలిసినటువంటి, శక్రః = ఇన్ద్రుడు, (ఏపరమేశ్వరుని బ్రకాశింపజేసెనో), తం = ఆపరమేశ్వరుని, ఏవం = ఈప్రకారముగ, విద్వాన్ = తెలిసికొనినవాడు, ఇహ = ఈజన్మమందు, అమృతః = మరణరహితుడు, భవతి = అగుచున్నాడు, అయనాయ = మోక్షప్రాప్తికొరకు, అన్యః = ఇతరమయినటువంటి, పన్థాః = మార్గము, నవిద్యతే = లేదు॥

తా॥ ప్రథమపురుషుడగుధాత ఇన్ద్రుడుమొదలగు జ్ఞానులు పూర్వకాలమునందు ఏపరమేశ్వరుని ధ్యానముచే దెలిసికొనిరో ఆపరమేశ్వరుని దెలిసికొనిన పురుషుడు మోక్షమునుబొందుననియు మోక్షప్రాప్తికిపరమేశ్వరునిధ్యానముకంటె ఇతర సాధనములేదనియు భావము॥

౧. య॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ "అథస్తపసేమాహ। 'ధాతా'. అయనాయవి

ద్యతే' ఇతి॥ 'ధాతా' ప్రజాపతిః, 'యం' విరాడ్పురుషం, 'ఉదాజహార' ధ్యాతౄణాముపకారార్థం ప్రఖ్యాపితవాన్ - 'చతస్రః ప్రదిశః' చతుర్దిక్షువర్తినః సర్వాన్ప్రాణినః, ప్రవిద్వాన్' ప్రకర్షేణజానన్, 'శక్రః' ఇన్ద్రః, తదనుగ్రహార్థం ప్రఖ్యాపితవాన్ । ధాతురిన్ద్రస్యోపదేశాత్ । 'తం' విరాట్పురుషం, 'ఏవం' ఉక్తప్రకారేణ, 'విద్వాన్' సాక్షాత్కుర్వన్ 'ఇహ' అస్మిన్నేవజన్మని, 'అమృతః' మరణరహితః, భవతి యదా విరాట్పురుషోహమితి సాక్షాత్ కరోతి తదానీంవర్తమానదేహస్య తత్స్వరూపత్వాభావాత్ తన్మరణేన అయముపాసకోనమ్రియతే 'అయనాయ' అమృతత్వప్రాప్తయే, 'అన్యః పన్థాః' యథోక్తవిరాట్పురుష సాక్షాత్కార మన్తరేణాన్యోమార్గః, 'నవిద్యతే', । నహికర్మసహస్రైరప్యమృతత్వం సమ్పాదయితుంశక్యతే । న కర్మణాన ప్రజయాధనేనేత్యాది శాస్త్రాత్,,॥

౨. య॥ రామా॥భా॥ "ఏతాదృశపరిభాషః పరమపురుషః ఇతః పూర్వం కేషా ముపాస్యో భూదితి జిజ్ఞాసాయాం ఆహ ధాతాపురస్తాదితి । పురస్తాత్ - సృష్టేః పూర్వం ఆదౌప్రథమం ధాతాచతుర్ముఖః యంశ్రీమన్నారాయణం ఉదాజహార - ఉదాహృతవాన్-ధ్యానంకృతవానిత్యర్థః-శక్రః।శకశ్రీతుయుక్తం-ప్రవిద్వాన్ ప్రకర్షేణ పరబ్రహ్మవిషయక జ్ఞానవానిన్ద్రః స్వర్గాధిపతిః-యంశ్రియఃపతిం పరబ్రహ్మత్వేనారాధ్యభవిష్యత్కాలేంద్రత్వ ప్రాప్తియోగ్యః బలిచక్రవర్తినాపత్ -ఇన్ద్రత్వం ప్రాప్తః ఉదాజహార వర్తమానకాలేప్యాద్రిధి కారీపురందరః యంశ్రియఃపతిముదాజహార-పరబ్రహ్మత్వేన ధ్యానం కృతవాన్-ప్రదిశశ్చతస్రః ప్రాచ్యాది చతస్రోదిశః ప్రదిశః ఆగ్నేయాదివిదిశశ్చ-లక్షణయా అతత్ర్యాదిగధిపాః ఋషయో లక్ష్యంతే-దిగధిపా ఇన్ద్రాగ్న్యాదయః తత్రస్థాః భృగుమరీచి కర్దమదక్షవసిష్ఠనారద వాల్మీకి పరాశరపారాశర్య శుకశౌనకయాజ్ఞవల్క్యవత్సప్రభృతయః ఋషయ తేషాంతేతేయం శ్రియఃపతిం పరమాత్మతయా ఉదాజహార-ఉపాసితవంతః-తంపరమాత్మానం య ఏవంవిద్వాన్ పూర్వోక్తాన వధికాతిశయా సంఖ్యేయ కల్యాణగుణయుక్తః శ్రియఃపతిరితివిద్వాన్ జానాతిసః- సాధనాసంస్థానదశాయామేవ యద్వా లీలావిభూతావేవ అమృతోభవతి-జననమరణాదిరహిత ముక్తి తుల్యోభవతీత్యర్థః॥ నాన్యః పన్థాఅయనాయ విద్యతే-అయనాయమోక్షాయ- అయనంచాశ్రయేమార్గే ముక్తౌచాపి పరికథ్యతే ఇతి నిఘంటుః. అన్యః పన్థాః మార్గః శ్రియఃపతి రేవరక్షక ఇతిజ్ఞానాదన్యః పన్థాః నిర్విశేష చిన్మాత్రంబ్రహ్మేతి- యద్వాపయజ్ఞానాత్సోహమస్మీత్యైక్యభావరూపమార్గోనాస్తీత్యర్థోగమ్యతే.'॥

ఈ మంత్రము ఋగ్వేదమునందును శుక్ల యజుర్వేదమునందును లేదు.

అష్టాదశీఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౮॥ యజ్ఞేనయజ్ఞమయజన్తదేవాః। తానిధర్మాణిప్రథమాన్యాసన్
తేహనాకమ్మహిమానస్సచన్తే। యత్రపూర్వేసాధ్యాస్సన్తిదేవాః॥ ఋ౧౬

అ॥ దేవాః=విబుధులు, యజ్ఞేన=మానసయజ్ఞముచేత, యజ్ఞం=పరమేశ్వరుని, అయజన్త=పూజించిరి, తాని=ఆ, ధర్మాణి=జగద్ధారకములగు ధర్మములు, ప్రథమాని=ముఖ్యములు, ఆసన్=అయినవి యత్ర=ఏస్వర్గలోకమునందు, పూర్వే=ప్రాచీనులగు, సాధ్యాః=జ్ఞానులయిన, దేవాః=విబుధులు, సన్తి=ఉంచున్నారో, నాకం=(ఆ) స్వర్గమును, తే=(ఆ) భగవదుపాసకులగు, మహిమానః=మహాత్ములు, సచంతే=పొందుచున్నారు.

తా॥ విబుధులు మానసయజ్ఞముచే భగవంతుని ప్రీతినొందించిరి. ఆభగవంతుని ఉపాసనజేయుజనులును ఆవిబుధులచే నొందంబడిన స్వర్గమునొందెదరని భావము॥

౧ య॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ “అథాష్టాదశీమాహ । ‘యజ్ఞేన-సన్తిదేవాః’ ఇతి అతిక్రాన్తానువాకతాత్పర్యం సంక్షిప్యోపన్యస్యతి । ‘దేవాః, ప్రజాపతిప్రాణరూపాః, ‘యజ్ఞేన’ యథోక్తేనమానసేనసంకల్పేన, ‘యజ్ఞం’ యథోక్తయజ్ఞస్వరూపం ప్రజాపతిం, ‘అయజన్త’ పూజితవన్తః, తస్మాత్ పూజనాత్ ‘తాని’ ప్రసిద్ధాని, ‘ధర్మాణి’ జగద్రూప వికారాణాంధారకాణి, ‘ప్రథమాని’ ముఖ్యానిభూతాని, ఆసన్; ఏతావతాసృష్టి ప్రతిపాదకోనువాకభాగార్థః సఙ్గృహీతః । అథోపాసనతత్ఫలరూపోనువాకభాగార్థః సఙ్గృహ్యతే, ‘యత్ర’ యస్మిన్ విరాట్ప్రాప్తిరూపే, నాకే, ‘పూర్వేసాధ్యాః’ పురాతనావిరాడుపాస్తిసాధకాః ‘దేవాః’ ‘సన్తి’, తిష్ఠన్తి। తం ‘నాకం’ విరాట్ప్రాప్తిరూపం స్వర్గం ‘తేమహిమానః’ తదుపాసకామహాత్మనః, ‘సచన్తే’ సమయన్తిప్రాప్నువన్తి॥ ఇతిసాయనాచార్య విరచితే మాధవీయె వేదార్థ ప్రకాశే యజురారణ్యకే తృతీయప్రపాఠకేద్వాదశో ఽనువాకః”॥

౨ య॥ రామా॥ భా॥ “సాధ్యదేవతానామక నిత్యసూరికర్తృక సృష్టివిషయకయజ్ఞం నిగమయతిశ్రుతిః॥ యజ్ఞేనేతి-దేవాః-సాధ్యాఖ్యాదేవాః - యజ్ఞేన-పశుభూ

తచతుర్ముఖేనహవిషాయజ్ఞం-సృష్టియజ్ఞం-అయజన్త కృతవంతః-అభూవన్ -తానిధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్-సాధ్యదేవకృతాని పూర్వోక్తాని యజ్ఞాది కర్మాణీత్యర్థః ప్రథమాన్యాసన్-సర్వేషాంప్రధానాన్యాసన్ మోక్షస్యాపి కారణభూతత్వాదిత్యర్థః- తేహేతి-తేహేతి ప్రసిద్ధౌ-ఏతద్యజ్ఞకర్తారః మహిమానః-విశేషమహిమాయుక్తాస్సంతః నాకంసచంతే-నవిద్యతే అకందుఃఖంయస్మిన్నితినాకంపరమపదం నాకోఽంబరే వాస్వర్గే పరమవ్యోమ్నిహస్తిని। జగత్స్వామినివిష్ణౌచేతి నిఘంటుః । సచంతే ప్రాప్నువంతి- యత్రపూర్వేసాధ్యాస్సంతిదేవాఇతి. యత్రయస్మిన్పరమపదేసాధ్యాః దేవాస్సంతి- శ్రీ అనంతగరుడవిష్వక్సేనాది నిత్యసూరయస్సంతి-తంలోకంసచంతే. షచసమవాయ ఇతిధాతుః-తంలోకం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః"॥

౩. ఋ॥విద్యా॥భా॥ "పూర్వంప్రపంచేనోక్తమర్థం సంక్షిప్యాత్రదర్శయతి।దేవాః ప్రజాపతి ప్రాణరూపాయజ్ఞేన యథోక్తేనమానసేనసంకల్పేన యజ్ఞంయథోక్త యజ్ఞస్వరూపం ప్రజాపతిమయజంత । పూజితవంతః ।తస్మాత్పూజనాత్తాని ప్రసిద్ధానిధర్మాణి జగద్రూప వికారాణాం ధారకాణిప్రథమాని ముఖ్యాన్యాసన్ । ఏతావతాసృష్టిప్రతిపాదకసూక్తభాగార్థః సంగృహీతః। అథోపాసన తత్ఫలానువాదకభాగార్థఃసంగృహ్యాతే।యత్రయస్మిన్విరాట్ప్రాప్తిరూపేనాకేపూర్వేసాధ్యాఃపురాతనావిరాడుపాస్తిసాధకాదేవాః సన్తితిష్ఠంతి తన్నాకం విరాట్ప్రాప్తిరూపం స్వర్గంతే మహిమానస్తదుపాసకామహాత్మనః సచంత సమవయంతి।ప్రాప్నువంతి ॥ ఇత్యష్టమస్య చతుర్థ ఏకోనవింశోవర్గః॥ ఇతి దశమే మండలే సప్తమోఽనువాకః॥ (సూ. ౯౦)

౪. ఋ॥ మధ్వ॥భా॥"యజ్ఞేన భగవత్పూజాత్మకేన పూర్వోక్తయాగేన యజ్ఞం భగవంతం అయజంత। తేన భగవద్యజనకారణేనతానిదేవాః ప్రథమానిధర్మాణి ముఖ్యజగద్ధారకాః ఆసన్ తేదేవాః మహిమానః మహాసన్మానోపేతాః నాకంసుఖైకానుభవాత్మకం।మోక్షం సచంత ప్రాపుః యత్రవైకుంఠాదౌలోకేపూర్వేసాధ్యాః పూర్వకల్పేషుముక్తాః దేవాః సంతి తత్రేత్యర్థః హఇత్యనేన బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాది శ్రుత్యుక్తసమ్మతిః సూచితా.॥"

౫. శుక్లయ॥మహీ॥భా॥"పూర్వప్రపఞ్చేనోక్తమర్థం సంక్షిప్యాహ । దేవాః ప్రజాపతి ప్రాణరూపా యజ్ఞేన యథోక్తేనమానసేన సంకల్పేనయజ్ఞేనయజ్ఞం యజ్ఞస్వరూపం ప్రజాపతిమయజన్త పూజితవన్తః । తస్మాత్ పూజనాత్ తానిప్రసిద్ధానిధర్మాణి జగద్రూపవికారాణాంధారకాణి ప్రథమాని ముఖ్యాని భూతాని ఆసన్

ఏతావతా సృష్టి ప్రతిపాదక సూక్తభాగార్థః ఉక్తః అథోపాసన తత్ఫలానువాదక భాగార్థః సంగృహ్యతే యత్ర యస్మిన్ విరాట్ప్రాప్తిరూపే నాకే పూర్వే సాధ్యాః పురాతనాః విరాడుపాధిసాధకాః దేవాః సన్తి తిష్ఠన్తి తం నాకం విరాట్ప్రాప్తిరూపం స్వర్గం హ ఏవ తే మహిమానః తదుపాసకా మహాత్మానః సచన్త సచన్తే సమవయన్తి ప్రాప్నువంతి వడ భాషః ఆషకః । సృష్టేః ప్రవాహనిత్యతాం దర్శయతి తదుక్తమ్ సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి"॥

౭. శుక్లయ॥దయా॥భా॥ "(యజ్ఞేనయజ్ఞమ)యే విద్వాంసో యజ్ఞం యజనీయం పూజనీయం పరమేశ్వరం యజ్ఞేన తత్స్తుతిప్రార్థనోపాసన రీత్యా పూజనేన తమేవా యజన్త యజన్తే యక్ష్యన్తి చ। తాన్యేవ ధర్మాణి ప్రథమాని సర్వేభ్యః కర్మభ్య ఆదౌ సర్వైర్మనుష్యైః కర్తవ్యాన్యాసన్ నచ తైః పూర్వం కృతైర్వినా కేనాపి కించిత్కర్మ కర్తవ్యమితి (తేహనా.) త ఈశ్వరోపాసకా హేతి ప్రసిద్ధం నాకం సర్వదుఃఖరహితం పరమేశ్వరం మోక్షం చ మహిమానః పూజ్యాస్సన్తః సచన్త సమవేతా భవంతి కీదృశం తత్ (యత్ర పూర్వే సాధ్యాః.) సాధ్యాః సాధనవంతః కృతసాధనాశ్చ దేవా విద్వాంసః పూర్వే అతీతా యత్ర మోక్షాఖ్యే పరమే పదే సుఖినః సన్తి న తస్మాత్ బ్రహ్మణశ్శతపరార్ధ సంఖ్యాతాత్ కాలాత్ కదాచిత్పునరావర్తన్త ఇతి కింతు తమేవ సమాసేవన్త॥ అత్రాహు నిరుక్తకారా యాస్కాచార్యాః। యజ్ఞేనయజ్ఞమయజంత దేవా అగ్నినాగ్నిమయజన్త దేవా అగ్నిః పశురాసీత్తమాలభన్త తేనా యజన్తేతి చ బ్రాహ్మణమ్ తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్ తేహ నాకం మహిమానః సమసేవన్త యత్ర పూర్వే సాధ్యాః సన్తి దేవాః సాధనాద్ద్యుస్థానో దేవగణ ఇతి నైరుక్తాః ని-అ.౧౨-ఖం ౪౧॥ అగ్నినా జీవేనాన్తఃకరణేన వాగ్నిం పరమేశ్వరమయజన్త అగ్నిః పశురాసీత్తమేవ దేవా ఆలభన్త సర్వోపకారకమగ్నిహోత్రాద్యశ్వమేధాన్తం భౌతికాగ్నినాపి యజ్ఞం దేవాః సమసేవన్తేతి వా సాధ్యాః సాధనవన్తో యత్ర పూర్వే పూర్వభూతా మోక్షాఖ్యానన్దే పదే సన్తి తమభిప్రేత్యాత ఏవ ద్యుస్థానో దేవగణ ఇతి నిరుక్తకారా వదన్తి। ద్యుస్థానః ప్రకాశమయః పరమేశ్వరః స్థానం స్థిత్యర్థం యస్య సః। యద్వా సూర్యప్రాణస్థానాః విజ్ఞాన కిరణాస్తత్రైవ దేవగణో దేవ సమూహో వర్తత ఇతి"॥

ఇతి నారాయణ నామ్నా పురుషసూక్త నామ్నా చ వ్యవహ్రియమాణో ౭నువాక

స్సమాప్తః (య॥అ॥ప్ర ౩ అ ౧౨.)

ఓమ్.

అథ త్రయోదశోఽనువాకః.

ఋషిః. నారాయణః ఛన్దః. ఉపాన్త్యే ద్వే అనుష్టుభౌ. శేషాస్త్రిష్టుభః.

మం॥౧॥ అద్భ్యస్సమ్భూతః పృథివ్యైరసాచ్చ । విశ్వకర్మణస్సమవర్తతాధి । తస్యత్వష్టావిదధద్రూపమేతి । తత్పురుషస్యవిశ్వమాజానమగ్రే ౨॥ వేదాహమేతమ్పురుషమ్మహాన్తమ్ । ఆదిత్యవర్ణన్తమసః పరస్తాత్ । తమేవం విద్వానమృత ఇహభవతి । నాన్యః పన్థావిద్యతేఽయనాయ॥ ౩। ప్రజాపతిశ్చరతిగర్భే అన్తః । అజాయమానోబహుధావిజాయతే । తస్యధీరాః పరిజానన్తియోనిమ్ । మరీచీనామ్పదమిచ్ఛన్తివేధసః॥౪॥ యోదేవేభ్యఆతపతి।యోదేవానామ్పురోహితః । పూర్వోయోదేవేభ్యోజాతః।నమోరుచాయబ్రాహ్మయే। ౫॥రుచంబ్రాహ్మంజనయన్తః।దేవాఅగ్రేతదబ్రువన్। యస్త్వేవంబ్రాహ్మణోవిద్యాత్ ।తస్యదేవాఅసన్వశే॥ ౬॥హ్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ। అహోరాత్రేపార్శ్వే । నక్షత్రాణిరూపమ్ । అశ్వినౌవ్యాత్తమ్ ఇష్టమ్మనిషాణ । అముమ్మనిషాణ । సర్వమ్మనిషాణ ఓంశాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః॥

అ॥ ౧॥ (పూర్వానువాకమునందు చెప్పంబడినధాతయనుపురుషుడు) అద్భ్యః = ఉదకములవలనను, పృథివ్యై = భూమియొక్క. రసాచ్చ = సారమువలనను, సమ్భూతః = పుట్టినవాడు, విశ్వకర్మణః = జగన్నిర్మాతయగు పరమేశ్వరునివలన, అధిసమవర్తత = ఆధిక్యముచే బుట్టెను. తస్య = ఆ పురుషునియొక్క, రూపం = రూపమును

త్వష్టా = పరమేశ్వరుడు, విదధత్ = చేయుచున్నవాడై, ఏతి = ప్రవర్తించుచున్నాడు. పురుషస్య = ఆ ధాతృసంబంధముగు, కృత్స్నం = ప్రసిద్ధమయిన, విశ్వం = జగత్తు అగ్రే = సృష్ట్యాదియందు, అజానం = అంతటనుబుట్టినది॥ ౨॥ అహం = నేను, మహాన్తం = సర్వోత్కృష్టుడయినట్టియు, ఆదిత్యవర్ణం = ఆదిత్యునియొక్క తేజస్సువంటి తేజస్సుగలిగినట్టియు. తమసః = ప్రకృతికంటె, పరస్తాత్ = బాహ్యమునందున్నట్టియు ఏతమ్ పురుషం = ఈ పరమేశ్వరుని. వేద = తెలిసికొనుచున్నాను. తం = ఆ పరమేశ్వరుని, ఏవం = ఈప్రకారముగా, విద్వాన్ = తెలిసికొనినవాడు, ఇహ = ఈజన్మమందు, అమృతః = మరణరహితుడు భవతి = అగుచున్నాడు, అయనాయ = మోక్షప్రాప్తికొఱకు, అన్యః = ఇతరమయినటువంటి, పన్థాః = మార్గము, న విద్యతే = లేదు॥ ౩॥ ప్రజాపతిః = పరమేశ్వరుడు, గర్భే = బ్రహ్మాండమునందు, అన్తః = లోపలను, చరతి = సంచరించుచున్నాడు. అజాయమానః = జన్మరహితుడయినను, బహుధా = అనేకవిధములుగా, విజాయతే = అగుచున్నాడు. తస్య = ఆపరమేశ్వరుని సంబంధమయినటువంటి యోనిం = జగత్కారణమగు స్వరూపమును, ధీరాః = జ్ఞానులు, పరిజానన్తి = తెలిసికొనుచున్నారు, వేధసః = విధాతలు, మరీచీనాం = మరీచీమొదలగు మహర్షులయొక్క, పదం = స్థానము ఇచ్ఛంతి = కోరుచున్నారు. యః = ఏపరమేశ్వరుడు, దేవేభ్యః = దేవతలకొఱకు, ఆతపతి = ప్రకాశించుచున్నాడో, యః = ఏపరమేశ్వరుడు, దేవానాం = దేవతలకు, పురోహితః = పూర్వమునుంచి హితకరుడగుచున్నాడో, యః = ఏపరమేశ్వరుడు, దేవేభ్యః = దేవతలకొఱకు, పూర్వః = మొదటివాడు, జాతః = అయినాడో, రుచాయ = ప్రకాశమానుడగు, బ్రాహ్మయే = వేదప్రతిపాద్యుడగు భగవంతునికొఱకు, నమః = నమస్కారము॥ ౪॥ దేవాః = విబుధులు, అగ్రే = సృష్ట్యాదియందు, బ్రాహ్మం = పరబ్రహ్మ సంబంధమయినటువంటి, రుచం = చైతన్యమును, జనయన్తః = గోచరముగజేసికొనుచున్నవారయి, తత్ = ఆబ్రహ్మతత్వమునుగూర్చి, అబ్రువన్ = బలికిరి, (ఓభగవంతుడా) యః బ్రాహ్మణః = ఏజనుడు, ఏవం = ఈప్రకారముగా, త్వా = నిన్ను, విద్యాత్ = తెలిసికొనునో, తస్య = ఆపురుషునియొక్క, వశే = స్వాధీనమునందు, దేవాః = సర్వవిబుధులు అసన్ = ఉంచున్నారు ॥ ౫॥ హ్రీశ్చ = లజ్జయును, లక్ష్మీశ్చ = లక్ష్మియును తే = నీకు, పత్న్యౌ = భార్యలు. అహోరాత్రే = అహోరాత్రములు, పార్శ్వే = పక్షభాగములు నక్షత్రాణి = తారలు, రూపం = శరీరము, అశ్వినౌ = అశ్వినీదేవతలు, వ్యాత్తం = వివృతమగు ముఖము, ఇష్టం = ఇష్టమగు ఆత్మబోధమును, మనిషాణ = అంగీకరించుము. అముం = గవాశ్వాది సంపత్తును, మనిషాణ = కలుగజేయుము సర్వం =

ఐహికాముష్మిక రూపములగు సమస్తమును, మనీషాం = ఒసంగుము॥

తా॥ భగవంతుడు శృతి ప్రపాదకములయొక్క సారములవలన ధాతయను పురుషుని సృష్ట్యాదియందు సృజించుచు ప్రశంసించెను. ఆ ధాత సంబంధమయిన ఈ జగత్తు అంతటను బ్రవర్తించెను. మహదాదిప్రదేశు స్వప్రకాశుడును ప్రకృతికంటె అతిరిక్తుడునగు ఆ పరమేశ్వరుని దెలిసికొనుచున్నాను. ఏ జనుడీ ప్రకారము తెలిసికొనుచున్నాడో ఆ జనుడు మోక్షమును బొందును. మోక్షప్రాప్తికి ఇంతకంటె వేఱు మార్గము లేదు. బ్రహ్మాండములో సంచరించుచు జన్మరహితుడయినను నానావిధముగ ప్రకాశించుచున్నాడు. మరీచ్యాది మహర్షులయొక్క స్థానమును గోరుచుండెడి జ్ఞానులు ఆ పరమేశ్వరునియొక్క స్వరూపమును దెలిసికొనుచున్నారు. విబుధులకొఱకు ప్రకాశించుచున్నట్టియు, విబుధులకు హితమును జేయుచున్నట్టియు ఆది రహితుడ ఆ పరమేశ్వరునికొఱకు నమస్కరించెదను. ఏ జనుడు ఈ ప్రకారముగ దెలిసికొనుచున్నాడో ఆ జనునకు సర్వవిబుధులు ఆజ్ఞావర్తులయ్యెందురని బ్రహ్మజ్ఞానులు చెప్పుచున్నారు. ఓభగవంతుడా నీకు లజ్జా లక్ష్ములు పత్నులుగను అహోరాత్రములు పార్శ్వములుగను నక్షత్రములు స్వరూపముగను అశ్వినులు ముఖముగను నుంచున్నారు. అట్టి నీవుమాకు ఇష్టముగు ఐహికాముష్మిక సుఖము నిమ్ము॥

౧. య॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ "అథత్రయోదశోఽనువాకః। అథోత్తర నారాయణాఖ్యః కశ్చిదనువాకస్తస్యచ వినియోగం పురుషమేధ ఆపస్తమ్బ ఆహ। ఉత్తరనారాయణే నాదిత్య ముపస్థాయేతి। తత్ర ప్రథమామృచమాహ। (౧) "అద్భ్యః సమ్భూతః-విశ్వ మాజానమగ్రే" (౧)ఇతి। యోఽయం విరాడ్రూపో నారాయణాఖ్యః పురుషః సోఽయం 'అద్భ్యః సమ్భూతః' సర్వత్ర * వ్యాప్తేషు జలేషు క్షీరమధ్యే మణ్డవత్ బ్రహ్మాణ్డగోలక ముత్పన్నమ్। నకేవల మద్భ్య ఏవకిన్తు 'పృథివ్యై రసాచ్చ' భూమ్యాః సమ్బన్ధీ యోఽయంరసః సారః తస్మాదప్యుత్పన్నః। మణ్డస్య యోఽయం ఘనీభావః సపార్థివః, సచ, తస్మాద్ద్రవ్యాంశాః † తే అప్యాః, యత్కఠినం సాపృథివీ, యద్ద్రవం తదాప ఇత్యాది శ్రుతేః। 'విశ్వకర్మణః' జగత్కర్తుః పరమేశ్వరాత్, 'అధి సమవర్తత' ఆధిక్యేన నిష్పన్నః, యోఽయం బ్రహ్మాణ్డాభిమానీచేతనః పుమాన్ సోయ మీశ్వరాంశః 'తస్య' విరాట్పురుషస్య, 'రూపం' చతుర్దశ లోక రూపావయవ సంస్థానం విదధత్, నిష్పాదయన్। 'త్వష్టా' విశ్వకర్మా జగదీశ్వరః, 'ఏతి' ప్రవర్తతే, 'పురుషస్య' విరాడాఖ్యస్య, సమ్బన్ధి 'తత్' విశ్వం, ప్రసిద్ధం * దేవమనుష్యాదిరూపం సర్వం, జగత్ 'అగ్రే' సృష్ట్యాదౌ, 'ఆజానం' సర్వత ఉత్పన్నమ్॥ అథ ద్వితీయామాహ। (౨) "వేదాహమేతం విద్య

తేజసాయ" (౨)ఇతి। పూర్వవత్ వ్యాఖ్యేయమ్॥ అథ తృతీయామాహ। (3) "ప్రజాపతిశ్చరతి. పదమిచ్ఛన్తి వేధసః" (3) ఇతి। బ్రహ్మణ్డరూపే 'గర్భే', 'అన్తః' మధ్యే, ప్రజాపతిః, విగ్రహవాన్ భూత్వా 'చరతి' 'సద్వా' స్తవేన రూపేణ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యేతాదృశత్వాత్ 'అజాయమాన ఏవ', తథాపి మాయికేన రూపేణ 'బహుధా' స్థావరజఙ్గమాదిబహుప్రకారైః, విశేషేణ 'జాయతే' 'తస్య ప్రజాపతేః', 'యోనిం' జగత్కారణరూపం వాస్తవం స్వరూపం, 'ధీరాః', ధైర్యవన్తో యోగేన నిరుద్ధేన్ద్రియాః మహాత్మానః, 'జానన్తి.' 'వేధసః' విధాతారః స్రష్టి కర్తారః *।తమేవోపాస్యం 'మరీచీనాం' మరీచ్యత్రి ప్రముఖానాం మహర్షీణాం, 'పదం' జగదుత్పాదకత్వలక్షణం, 'ఇచ్ఛన్తి'॥ అథ చతుర్థమాహ। (౪) "యో దేవేభ్యః, రుచాయ బ్రాహ్మయే" (౪) ఇతి। 'యః' పరమేశ్వరః, 'దేవేభ్యః' దేవార్థం, 'ఆతపతి' సర్వతః ప్రకాశతే, దేవానాం దేవత్వసిద్ధయే తద్ధృదయేషు చైతన్యరూపేణ ప్రవిశ్యావిర్భవతి। 'యః,' చ దేవానాం పురోహితః, బృహస్పతిః, బభూవ। బృహస్పతిర్దేవానాం పురోహిత ఇతి శ్రుతేః। 'యః' చ 'దేవేభ్యః,' 'పూర్వో జాతః' ప్రథమభావీ హిరణ్యగర్భరూపేణోత్పన్నః, హిరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్ర ఇతి శ్రుతేః। తాదృశాయ 'రుచాయ', రోచమానాయ స్వయమ్ప్రకాశాయ, 'బ్రాహ్మయే', పరబ్రహ్మస్వరూపాయ, బ్రహ్మణా వేదేన ప్రతిపాద్యాయ వా, 'నమః', నమస్కారోఽస్తు॥ అథ పఞ్చమీమాహ। (౫) "రుచం బ్రాహ్మం-దేవా అసన్వశే" (౫) ఇతి। 'దేవాః', సర్వే 'అగ్రే', సృష్ట్యాదౌ, బ్రహ్మవిద్యాసమ్ప్రదాయ ప్రవర్తనకాలే, 'బ్రాహ్మం రుచం, పరబ్రహ్మసమ్బన్ధిచైతన్యం, 'జనయన్తః', విద్యయా ప్రాదుర్భావయన్తః, 'తత్' బ్రహ్మతత్త్వమ్, సమ్బోధ్య 'అబ్రువన్', వక్ష్యమాణం వాక్యముక్తవన్తః। కిం తద్వాక్యమితి తదుచ్యతే। హే పరమాత్మన్ 'యః', కశ్చిత్ బ్రాహ్మణః, పుమాన్ 'త్వాం' 'ఏవం', యథోక్తప్రకారేణ, 'విద్యాత్', 'తస్య', బ్రహ్మవిదః, 'సర్వే దేవాః', 'వశే అసన్', అధీనా భవన్తి, స్వయం హి తేషాం దేవానామన్తర్యామీ పరమాత్మా భవతి, తస్మాద్దేవా ఏతదధీనా న త్వస్య దేవా ఈశ్వరాః। ఏతమేవార్థం వాజసనేయినో విస్పష్టమామనన్తి। య ఏవం వేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి స ఇదగ్ం సర్వం భవతి తస్య దేవాశ్చనాభూత్యా ఈశతే। ఆత్మా హ్యేషాం స భవతీతి॥ అథ యజురాత్మానం కశ్చిన్మన్త్రమాహ। (౬) "హ్రీశ్చ తే-సర్వమ్మనిషాణ" (౬) ఇతి। 'హ్రీః', లజ్జాభిమానినీ దేవతా। 'లక్ష్మీః', ఐశ్వర్యాభిమానినీ దేవతా। హే పరమాత్మన్। 'హ్రీశ్చ,' లక్ష్మీశ్చ, 'తే', తవ, 'పత్న్యౌ', భార్యాస్థానీయే। యే చ 'అహోరాత్రే,' తే 'పార్శ్వే,' పార్శ్వప్రాయస్థానీయే। 'నక్షత్రాణి', ఆకాశదృశ్యమానాని, 'రూపం,' తవ

శరీరస్థానీయం *। 'అశ్వినౌ,, యౌ దేవౌ తౌ తవ 'వ్యాత్తం,' వివృతముఖస్థానీయం। తథావిధ హే విరాట్పురుష 'ఇష్టం,' అస్మదపేక్షితం ఆత్మబోధం, 'మనిషాణ,' అనుమన్యస్వ, దేహీత్యర్థః। 'అముం,' లోకే దృశ్యమానం గవాశ్వాదికం. 'మనిషాణ' ప్రియశ్చ, కిం బహునా సర్వం మనిషాణ, ఐహికమాముష్మికం వా సర్వం ఇష్టం దేహి॥ ఇతి సాయనాచార్యవిరచితే మాధవీయే వేదార్థప్రకాశే యజురారణ్యకే తృతీయప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః ॥"

౨. య॥ రామా॥ భా॥ "అద్భ్యస్సంభూత ఇతి-అద్భ్యః భూతాంతరసంసృష్టాభ్యః ఉదకేభ్యః య ఇతి శేషః సర్వప్రపంచకారణభూతః బ్రహ్మాండః-సంభూతః ఉత్పన్న ఇత్యర్థః-పృథివ్యై రసాచ్చ పృథివ్యై పృథివ్యా ఇత్యర్థః-రసాత్-అన్నరూపాత్-బ్రహ్మాండాంతవర్తి దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది స్థావరాదిసర్వప్రపంచశ్చ సంభూతః-సః ద్వివిధః-ప్రపంచః-విశ్వకర్మణః-అధిసమవర్తత-విశ్వం ప్రపంచం కర్మ యస్య సః-విశ్వకర్మా-పురుషోత్తమః-విశ్వకర్మా మనసా యద్విహాయా ఇతి సహస్రనామసూక్తం-తస్మాదధీశ్వరాత్-లోకతః-లోకేశ్వరాది విభాగవత్త్వేన సంవృత్తః-ఏవం తస్య ప్రపంచస్య రూపం విదధత్-త్వష్టా-సర్వప్రపంచకర్తా-ఏతి - ప్రపంచధారణ పోషణాద్యర్థమంతరాత్మత్వేన వ్యాప్నోతీత్యర్థః-తత్పురుషస్యేతి-తత్ తస్మాత్ సృష్ట్యాది విధానాత్-విశ్వం-చేతనాచేతనాత్మకం జగత్-పురుషస్య నిరుపాధిక పురుష శబ్దవాచ్యస్య శ్రియఃపతేః-శేషభూతోఽహమితి చ యావత్ - ఏవమగ్రే పూర్వమేవాహం-అజానం జ్ఞాతవానస్మీతి వేదపురుషః ప్రాహ-వయం పురుష ఇత్యత్ర ఆహ॥ వేదాహమేతమితి-ఏతం పూర్వోక్త సమష్టిసృష్టి ప్రపంచకర్తారం అత ఏవ మహాంతం-పురుషం శ్రీమన్నారాయణం ఆదిత్యవర్ణం యుగపదుదితానేక సూర్యతుల్య కాంతి సదృశ దివ్యశరీరం తమసః పరస్తాత్-ప్రకృతేః పరభాగ విద్యమాన పరమపదే విద్యమానం శ్రీమన్నారాయణం అహం వేద-వేద్మి ఇత్యాహ వేదపురుషః స్వయం సమ్యగ్విదిత్వా-హితపరేణాచార్యేణ ప్రసన్నాయ శిష్యాయ వక్తవ్యమితి-జ్ఞాపనాయ వేదనం కార్యం ముముక్షుభిరితి సిద్ధం-వేదనఫలమాహ॥ తమేవం విద్వానితి-తం పూర్వోక్తం మహాపురుషమేతం శ్రియఃపతిం నిరుపాధిక సర్వశేషిత్వేన విద్వాన్-జానన్-ఇహ అమృతో భవతి-క్రమముక్తి వ్యావృత్త్యర్థమిహ శబ్దః-ఇహ జన్మని ఇతోఽన్యముపాయాంతరం నిషేధతి-నాన్య ఇతి-అయనాయ అమృతత్వప్రాప్తయే ఉక్తాన్మహా పురుషాత్-అన్యః పంథాః మార్గః-ఉపాయ ఇతి యావత్ - న విద్యతే నాస్తీత్యర్థః - అన్యః-పంథా నాస్తీత్యనేన-సిద్ధోపాయభూత పరమపురుషాదన్యస్మిన్ నిర్విశేష చిన్మాత్ర బ్రహ్మజ్ఞానాదేవ మోక్ష ఇతి వాదో భ్రాంతి పూర్వక ఇతి గమ్యతే-సిద్ధోపాయభూత శ్రీమన్నారాయణః కింకరోతీత్యాహ॥ ప్ర

జాపతిశ్చరతిగర్భే అన్తరితి-ప్రజాపతిః పరమేష్ఠీ-శ్రియఃపతిః- చేతనస్యాద్వేషాభిముఖ్యజ్ఞానోత్పత్త్యర్థం - చేతనేనావివాదాకాంక్షీ సన్ - గర్భే-అన్తశ్చరతి-అన్తర్యామి సన్ వర్తతే-అన్తర్యామిత్వేప్యనుభవితుమయోగ్యోఽహమితి మత్వా-అజాయమానోఽపి-నకారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదినా స్వస్య జననాదిశూన్యత్వేపి బహుధావిజాయతే-అఖిలమనుజనయన విషయతాంగతః - ఆశ్రితోపాసనార్థం అజవత్స్వ స్వభావయుక్తరామకృష్ణ నృసింహాదిరూపేణ విశేషేణ ప్రతియుగం జాయతే-ఏతస్య జగజ్జన్మాదికారణత్వం అప్రాకృతత్వం జ్ఞానినో జానంతీత్యాహ-తస్యధీరాః పరిజానన్తి యోనిమిత్యాహ॥ ధీరాః బ్రహ్మవిద్వాంసః నారదాదయః ఆచార్యోపలబ్ధ జ్ఞానినం తస్యశ్రియఃపతేః యోనిం అవతారకారణం పరి జానంతి-ఆశ్రితరక్షణార్థ మవతారాన్ ప్రాప్నోతీతి జానంతి-కిమర్థం పరిజానంతీత్యాహ-మరీచీనాం పదమిచ్ఛంతి వేధసఇతి । వేధసః సర్వస్రష్టుః శ్రియఃపతేః సంబంధినాం మరీచీనాం-మరీచివద్విమల సూర్యకిరణవన్నిత్యవిమలజ్ఞానవతాం॥ నిత్యసూరిణాం పదంస్థానం పరమపదం ఇచ్ఛన్తి-గురుముఖాత్సర్వశేషిణం భగవంతం పరమప్రాప్య మిత్యవగమ్య తే- తేనభగవతావివాదనివృత్తేసతి-తేనైవసాధనేన పరమపదం ప్రాప్తుమిచ్ఛంతీత్యర్థః-అథ ప్రపన్నస్యకైంకర్య ప్రార్థనం దర్శయతి శ్రుతిః॥ యోదేవేభ్య ఆతపతీత్యాదినా- యః శ్రియఃపతిః-దేవేభ్యః విష్ణుభక్తిపరోదేవః విపరీతస్తథాసుర ఇత్యుక్త శ్రీమహాభాగవతాః - నిత్యసూర్యాదయః కైంకర్యపరేభ్యః ఆతపతి-కైంకర్యవిరోధి బాహ్యాంతరశత్రూన్-ఆతపతి-దహతి నాశయతీత్యర్థః-యః శ్రియఃపతిః-దేవానాం నిత్యసూరిణాం పురోహితః-పురః అగ్రేభావిస్వాత్మ భోగప్రదః ఆసీత్-యః శ్రియఃపతిః దేవేభ్యః నిత్యసూరిభ్యః పూర్వః-తత్సమర్పిత కైంకర్య గ్రహణార్థం జాతః - కృపయాస్వయమేవావిర్భూతః నమోరుచాయ బ్రాహ్మయేరుచాయ రోచనశీలాయ-భాసమాన దివ్యమంగళ విగ్రహాయ బ్రాహ్మయే పరబ్రహ్మణే-బ్రహ్మైవబ్రాహ్మః-స్వార్థే-ఇఞ్ నమః నిత్యకైంకర్యమస్తు॥ ఉక్తార్థే పూర్వానుష్ఠానం దర్శయతి-రుచమితి-బ్రాహ్మం-రుచం-బ్రహ్మసంబంధినీం-రుచం ప్రీతింజనయంతః- దేవాః విష్ణుభక్తిపరాః-నిత్యసూర్యాదయః-అగ్రే శ్రీమన్నారాయణస్యాగ్రే పురతః తత్ నమః అబ్రువన్ - భగవత్ప్రీత్యేక ప్రయోజన కైంకర్యం నమసా అభ్యర్థయంత ఇత్యర్థః- ఏవం-భగవత్కైంకర్య ప్రార్థనేన వినాతేషాం ప్రాప్యాంతరాభావాత్ -ఇదమేవ ప్రార్థయంతే-ఏతాదృశ కైంకర్యం కుర్వతః ఫలమాహ॥ యస్త్వైవం బ్రాహ్మణ ఇతి-యః కశ్చిద్బ్రాహ్మణః బ్రహ్మజ్ఞానీ ఏవంవిద్యాత్ -భగవత్కైంకర్యమేవ పరమ ప్రాప్యమితి-పరమపురుషార్థమితి మన్యేత-తుశబ్దస్సర్వజ్ఞాని వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి-తస్యేతి తస్య పూర్వోక్త శ్రియఃపతి కైంకర్యశాలినః దేవాః బ్రహ్మాదయః ఇన్ద్రియాణివా-వశే-స్వాధీనా ఆసన్ భ

వంతి-స్వాధీనా భవంతీత్యర్థః-స్మరంతిచ-పరమాత్మనియోగక్తో విరక్తో పరమాత్మనీతి పూర్వోక్త ప్రార్థిత భగవత్కైంకర్యం లక్ష్మీవిశిష్ట భగవత్కైంకర్యమైన ముఖ్యమి త్యాహ-హ్రీశ్చతే ఇత్యాది-హ్రీః భూమిః-లక్ష్మీశబ్దసాహచర్యాత్. అహోరాత్రేఅహోరాత్రం హ్రీశ్చ భూమిశ్చ తేతవ నారాయణస్య పత్న్యౌభార్యే-సర్వకాలం పార్శ్వేభాగస్థ ఇతి శేషః-ఉభయపార్శ్వేయోరుభౌన తే ఇత్యర్థః॥ తేరూపం నక్షత్రాణి నక్షత్రకాంతి విశిష్టం-అశ్వినౌ వ్యాత్తం-తేతముఖ మిత్యధ్యాహారః-అశ్వినీ దేవతాముఖ వదతి సౌందర్యం-ఏవం నిత్యానపాయి శ్రీదేవీ భూదేవీ సహితసుందర దివ్యవిగ్రహత్వం-ఇష్టం-తవేష్టంనిత్యసూరీణా మిష్టవిషయం కైంకర్యం మనిషాణ-దేహి పునరపి అముంపూర్వోక్తవిషయం కైంకర్యం మనిషాణదేహి,-సర్వంమనిషాణ-పునరపి సర్వవిధకైంకర్యం మనిషాణ-దేహి-అయంఛాందసో ధాతుః బానార్థః - అద్భ్యస్సంభూత ఇత్యాదిపంచభిః ఋగ్భిః బ్రహ్మాండ-స్రష్టృత్వంతదంతర్గత స్థావరజంగమాత్మక సర్వజగత్స్రష్టృత్వం-చిదచిదంతర్యామిత్వం తన్నియామకత్వంచ భగవతః-ఆదిత్యవర్ణతుల్యత్వం-త్రిపాద్విభూతిమత్వం సర్వశేషిత్వం బహుధాజాయమానత్వం ధీరపరిజ్ఞాయమానత్వం నిత్యసూరిప్రాప్యత్వం స్వభక్తవిరోధి నిరాసకత్వం- నిత్యానపాయ విశిష్ట శ్రీభూదేవీవిశిష్ట సుందరదివ్యమంగళ విగ్రహకత్వం-ఆశ్రితానాంభక్తానాంతాదృశభక్త ప్రార్థితలక్ష్మీవిశిష్ట భగవద్విషయక కైంకర్య ప్రదత్వంచోక్తం॥ ఇతిశ్రీమచ్ఛ్రీభాష్యం జగన్నాథాచార్య సూనురామానుజాచార్య కృతిషు తైత్తిరీయాంతర్గత ప్రథమ ప్రశ్నగత పురుషసూక్త ప్రతిపదార్థదీపికా నామక వ్యాఖ్యాసమాప్తా॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ భా॥ "ఇతిపురుషసూక్తానువాకః । అద్భ్యః సమ్భృత ఇత్యుత్తర నారాయణే నాదిత్యముపస్థాయేతి (౧౩, ౬, ౨, ౨౦) షట్కండికాఉత్తరనారాయణమ్ । ఉపాన్త్యేద్వే అనుష్టుభౌ శేషాస్త్రిష్టుభః ఆదిత్యదేవత్యాః । పూర్వకల్పే పురుషమేధయాజీ ఆదిత్యరూపం ప్రాప్తః స్తూయతే । అద్భ్యః జలాత్ పృథివ్యాఃసకాశాచ్చ పృథివ్యపాంగ్రహణంభూతపఞ్చకోపలక్షకంభూతపంచకాత్ యోరసః సంభృతః పుష్టఃతథావిశ్వంకర్మయస్యవిశ్వకర్మణఃకాలస్యరసాత్ప్రీతేఃయోరసోఽగ్రేప్రథమం సమవర్తత-సమభవత్-భూత పఞ్చకస్య కాలస్యచ సర్వం ప్రతికారణత్వాత్. పురుషమేధయాజినో లిఙ్గశరీరే పఞ్చభూతాని తుష్టానికాలశ్చతత్తుష్టేభ్యః కశ్చిద్రస విశేష ఫలరూప ఉత్తమ జన్మప్రద ఉత్పన్న ఇత్యర్థః । తస్య రసస్యరూపం విదధత్ ధారయన్ త్వష్టా ఆదిత్యః ఏతి ప్రత్యహముదయం కరోతి, అగ్రే ప్రథమం మర్త్యస్య మనుష్యస్యసతస్తస్యపురుషమేధయాజినఃఆజానందేవత్వం

ముఖ్యం దేవత్వం సూర్యరూపేణ । ద్వివిధా దేవాః కర్మదేవా ఆజానదేవాశ్చ కర్మణోత్కృష్టేన దేవత్వం ప్రాప్తాః కర్మదేవాః సృష్ట్యాదావుత్పన్నా ఆజానదేవాః తే కామదేవేభ్యః శ్రేష్ఠాః యే శతం కర్మదేవానామానన్దాః స ఏక ఆజానదేవానామానన్ద ఇతి (౧) శ్రుతేః సూర్యాదయ ఆజానదేవాః॥ ౧౭॥ ౧-బృహదార. మా-౪, ౧, ౩౫॥ ఏతం మహాన్తం సర్వోత్కృష్టం పురుషం సూర్యమండలస్థం మహం వేద జానామి ఇతి ఋషేర్వచనమ్ కీదృశమాదిత్యవర్ణమాదిత్యస్యేవ వర్ణో యస్య తమ్ । ఉపమాన్తరాభావాత్స్వోపమమ్ తథా తమసః పరస్తాత్ దూరతరమ్ తమోరహిత మిత్యర్థః । తదుక్తమ్ నైనా విద్యోచ్యతే । తమేవాదిత్యం విదిత్వా జ్ఞాత్వా మృత్యుమత్యేతి అతిక్రామతి పరం బ్రహ్మ గచ్ఛతి । అయనాయ మోక్షాయాన్యః పన్థా మార్గః న విద్యతే సూర్యమణ్డలాన్తః పురుషమాత్మరూపం జ్ఞాత్వైవ ముక్తిః॥ ౧౮॥ యః సర్వాత్మా ప్రజాపతిః అన్తర్హృదయస్థితస్సన్ గర్భే చరతి గర్భమధ్యే ప్రవిశతి అజాయమానో నిత్యస్సన్ బహుధా కార్యకారణరూపేణ విజాయతే । మాయయా ప్రపఞ్చరూపేణ ప్రసృత్యతే । ధీరాః బ్రహ్మవిదస్తస్య ప్రజాపతేః యోనిం స్థానం స్వరూపం పరిపశ్యన్తి అహం బ్రహ్మాస్మీతి జానన్తి । విశ్వావిశ్వాని సర్వాణి భువనాని భూతజాతాని తస్మిన్హ తస్మిన్నేవ కారణాత్మని బ్రహ్మణి తస్థుః స్థితాని । సర్వం తదాత్మకమేవేత్యర్థః॥ ౧౯॥ యః ప్రజాపతిరాదిత్యరూపో దేవేభ్య ఆతపతి ద్యోతతే యశ్చ దేవానాం పురోహితః సర్వకార్యేష్వగ్రే నీతః యశ్చ దేవేభ్యః సకాశాత్పూర్వః జాతః ప్రథమముత్పన్నః తస్మై ఆదిత్యాయ నమః । రుచాయ రోచతే ఽసౌ రుచః తస్మై దీప్యమానాయ ఇగుపధలక్షణః ప్రత్యయః తథా బ్రాహ్మయే బ్రహ్మణో ఽపత్యం బ్రాహ్మి ఇఞ్ టిలోపః బ్రహ్మావయవభూతాయ వా ౨౦॥ దేవాః దీవ్యమానాః ప్రాణాః రుచం శోభనం బ్రాహ్మం బ్రహ్మణో ఽపత్యమాదిత్యం జనయన్తః ఉత్పాదయన్తః అగ్రే ప్రథమం తత్ సత్ ఽబ్రువన్ ఊచుః - బ్రాహ్మజాతాపత్తినిపాతః । తత్కిముక్తమాహ యో బ్రాహ్మణః హే ఆదిత్య త్వా త్వామేవ ముక్తవిధినా ఉత్పన్నం విద్యాత్ జానీయాత్ తస్య బ్రాహ్మణస్య దేవాః వశే అసన్ వశ్యా భవన్తి ఆదిత్యోపాసకా జగత్పూజ్యో భవతీత్యర్థః॥ ౨౧॥ ఋషిరాదిత్యం స్తుత్వా ప్రార్థయతే హే ఆదిత్య శ్రీశ్చ లక్ష్మీశ్చ తే పత్న్యౌ జాయాస్థానీయే త్వదీయే ఇత్యర్థః । యయా సర్వజనాశ్రయణీయో భవతి సా శ్రీః శ్రియతే ఽనయా శ్రీః సమ్పదిత్యర్థః । యయా లక్ష్యతే దృశ్యతే జనైః సా లక్ష్మీః సౌన్దర్య మిత్యర్థః । అహోరాత్రే తవ పార్శ్వే పార్శ్వస్థానీయే । నక్షత్రాణి గగనస్థాని తవ రూపం తవైవ తేజసా భాసమానత్వాత్ తేజసాం గోలకః సూర్యో నక్షత్రాణ్యప్సు గోలకా ఇతి జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తిః । అశ్వినౌ ద్యావాపృథివ్యౌ వ్యాత్తం వికాసిత

ముఖాస్థానీయౌ అశ్వినౌ వాతే వ్యాప్నుతరా అశ్వినౌ ద్యావా పృథివ్యౌ ఇమెహీంచగ్ం
సర్వమశ్నువాతా మితిశ్రుతేః। యఃఈదృశస్తంత్వాంయాచె ఇష్ణన్ కర్మఫలమిచ్ఛన్
శక్ ఇషాణ ఇచ్ఛఇషుఇచ్ఛాయామ్ వికరణవ్యత్యయః ద్యావా ఇష అభిక్షయ్యోర్క్యాదిః
అస్మేచ్ఛార్థః కిమెషణీయం తత్రాహ అముంపరలోకంమెమమ ఇషాణమముప
రలోకః సమీచీనోఽస్త్వితీచ్ఛా అమోఘిచ్ఛత్వాదిష్టం భవతీత్యర్థః। సర్వంమె
మమ ఇషాణసర్వలోకాత్మకోఽహం భివెయ మితీచ్ఛేత్యర్థః ముక్తోభవెయ మిత్యర్థః
సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మేతి స్మృశ్రుతేః॥ ౨౨॥ శ్రీమన్మహీధరకృతే వెపదీపెమ
నోహరె నరమెధోఽధ్యాయ ఏషఏకత్రింశోఽయ మీరితః॥ ౩౧॥

౭। శుక్లయ॥దయా॥భా॥ (అద్భ్యః సంభృతః.) తేనపురుషేణ పృథివ్యైపృథి
వ్యుత్పత్త్యర్థ మద్భ్యోరసః సంభృతః సంగృహ్యాతేన పృథివీరచితా। ఏవమగ్నిరసేనా
గ్నేః సకాశాదాప ఉత్పాదితాః। అగ్నిశ్చ వాయోః సకాశాద్వాయురాకాశా దు
త్పాదితఆకాశః ప్రకృతేః ప్రకృతిస్స్వసామర్థ్యాచ్చ। విశ్వంసర్వం కర్మక్రియమాణ
మస్య సవిశ్వకర్మాతస్య పరమెశ్వరస్య సామర్థ్యమధ్య కారణాఖ్యేఽగ్రె సృష్టెః
ప్రాగ్జగత్సమవర్త్తవర్త్తమాన మాసీత్। తదానీం సర్వమిదం జగత్కారణ భూత
మెవనె దృశమితి। తస్యసామర్థ్యస్యాంశాన్ గృహీత్వాత్వష్టారచన కర్తేదం సక
లం జగద్విదధత్ పునశ్చేదం విశ్వంరూపవత్త్వమెతి।తదెవమర్త్యస్య మరణ ధర్మక
స్య విశ్వస్య మనుష్యస్యాపిచ రూపవత్త్వం భవతి (ఆజానమగ్రె) వెదాజ్ఞాపనసమ
యె పరమాత్మాజ్ఞప్తవాన్ వెదరూపామాజ్ఞాం దత్తవాన్మనుష్యాయ ధర్మయుక్తెనై
వ సకామెన కర్మణా కర్మదెవత్త్వయుక్తం శరీరంధృత్వా విషయెన్ద్రియ సంయోగ
ఃన్మమిష్టం సుఖం భవతు తథా నిష్కామెన విజ్ఞానపరమం మోక్షాఖ్యంచెతి॥ ౧౭॥
(వెదాహమెతంపు.) కింవిదిత్వాత్వంజ్ఞానీభవసీతి పృచ్ఛ్యతె తదుత్తరమాహ। యతః
పూర్వోక్తలక్షణ విశిష్టం సర్వేభ్యోమహాన్తం వృద్ధతమమాదిత్యవర్ణం స్వప్రకాశ వి
జ్ఞాన స్వరూపంతమసోఽజ్ఞానాఽవిద్యాన్ధకారాత్పరస్తాత్పృథగ్వర్త్తమానంపరమెశ్వ
రం పురుషమహంవెదజానామ్యతోఽహంజ్ఞాన్యస్మీతి నిశ్చయః నైవతమవిదిత్వా కశ్చి
జ్జ్ఞానీభవితు మర్హతీతి। కుతః (తమెనవిదిత్వా.) మనుష్యస్తమెవ పురుషం పరమా
త్మానం విదిత్వాఽతిమృత్యుం మృత్యుమతిక్రాన్తంమృత్యోః పృథగ్భూతం మోక్షా
ఖ్యమానందమెతి ప్రాప్నోతి। నైవాతోఽన్యత్రెతి। ఏవకారాత్తమీశ్వరంవిహాయ
నైవకస్య చిదన్యస్య లెశమాత్రాప్యుపాసనా కెనచిత్కదా చిత్కార్యేతి గమ్యతె
కథమిదం విజ్ఞాయతేఽన్య స్యోపాసనానైవకార్యేతి (నాన్యఃపన్థావిద్యతేఽయనా
య.) ఇతివచనాత్। అయనాయవ్యాపారికపారమార్థిక ముఖాయాఽన్యో ద్వితీ

యాఽన్యః పన్థా మార్గో న విద్యతే। కిన్తు తస్యైవోపాసనమేవ సుఖస్య మార్గోఽతోఽభిన్నస్యాఽన్యస్యాఽఽగతస్యోపాసనాభ్యాం మనుష్యస్య దుఃఖమేవ భవతీతి నిశ్చయః। అతః కారణాదేష ఏవ పురుషః సర్వైరుపాసనీయ ఇతి సిద్ధాన్తః॥౧౮॥ (ప్రజాపతి.) స ఏవ ప్రజాపతిః సర్వస్య స్వామీ జీవస్యాన్యస్య చ జడస్య జగతోఽన్తర్గర్భే మధ్యేఽన్తర్యామిరూపేణాఽజాయమానోఽనుత్పన్నోఽజః సన్నిత్యం చరతి। తత్సామర్థ్యాదేవేదం సకలం జగద్బహునా బహుప్రకారం విజాయతే। విశిష్టతయోత్పద్యతే (తస్య యోనిం.) తస్య పరబ్రహ్మణో యోనిం సత్యధర్మానుష్ఠానం వేదవిజ్ఞానమేవ ప్రాప్తికారణం ధీరా ధ్యానవన్తః (పరిప.) పరితః సర్వతః పశ్యన్తి (తస్మిన్హ తస్థుర్భు.) యస్మిన్భువనాని విశ్వాని సర్వాణి సర్వే లోకాస్తస్థుః స్థితిం చక్రిరే। హేతి నిశ్చయార్థే తస్మిన్నేవ పరమే పురుషే ధీరా జ్ఞానినో మనుష్యా మోక్షానన్దం ప్రాప్య తస్థుః స్థిరా భవన్తీత్యర్థః॥౧౯॥ (యో దేవేభ్య.) యః పూర్ణః పురుషో దేవేభ్యో విద్వద్భ్యస్తప్రకాశాధమాతపతి ఆసమన్తాత్తదన్తః కరణే ప్రకాశయతి నాన్యేభ్యశ్చ। యశ్చ దేవానాం విదుషాం పురోహితః సర్వైః సుఖైః సహ మోక్షే విదుషో దధాతి। (పూర్వో యో దేవేభ్యో జాతో.) దేవేభ్యో విద్వద్భ్యో యః పూర్వ మేవ సనాతనత్వేన వర్తమానః స జాతః ప్రసిద్ధోఽస్తి (నమో రుచాయ.) తస్మై రుచాయ రుచికారాయ బ్రహ్మణే నమోఽస్తు। యశ్చ దేవేభ్యో విద్వద్భ్యో బ్రహ్మోపదేశం ప్రాప్య బ్రహ్మరుచిర్బ్రహ్మ బ్రహ్మణోఽపత్యమివ వర్తమానోఽస్తి తస్మా అపి బ్రాహ్మయే బ్రహ్మసేవకాయ నమోఽస్తు॥ ౨౦॥ (రుచం బ్రాహ్మం.) రుచం ప్రీతికరం బ్రాహ్మం బ్రహ్మణోఽపత్యమివ బ్రహ్మణః సకాశాజ్జాతం జ్ఞానం జనయన్త ఉత్పాదయన్తో దేవా విద్వాంసోఽస్యైష మగ్రే తద్జ్ఞానం తద్జ్ఞానసాధనం వాఽబ్రువన్ బ్రువన్త్యుపదిశన్తు చ (యస్త్వేవం.) యస్త్వేవమమునా ప్రకారేణ తద్బ్రహ్మ బ్రాహ్మణో విద్యాత్ (తు) పశ్చాత్తస్యైవ బ్రహ్మవిదో బ్రాహ్మణస్య దేవా ఇన్ద్రియాణి వశే అసన్ భవన్తి నాన్యస్యేతి॥ ౨౧॥ (శ్రీశ్చ తే.) హే పరమేశ్వర తే తవ (శ్రీః) సర్వా శోభా (లక్ష్మీశ్చ) శుభలక్షణ వతీ ధనాదిశ్చ ద్వే ప్రియే పత్న్యౌ పత్నీవత్సేవమానే స్తః। తథాఽహోరాత్రే ద్వే తే తవ (పార్శ్వే,) పార్శ్వవత్స్తః। యః కాలచక్రస్య కారణభూతస్యాపి కల్పానయవవద్వర్తేతే తే సూర్యశ్చన్ద్రమసౌ నేత్రే వా [illegible] కారణస్యావయవాః సన్తి తత్త్వ [illegible] (వ్యాత్తమ్) వికాశితం ముఖమివ [illegible] యుక్తం వస్తు జగతి వర్తతే తదపి రూపం [illegible] హే విరాడధికరణేశ్వర మమ మాముం పరలోకం [illegible] (ఇష్ణన్) ఇచ్ఛాం కురు (ఇషాణ) స్వ

చ్ఛయా నిష్పాదయ తథా సర్వలోకం సర్వలోక సుఖం సర్వలోకరాజ్యం మామ దర్శనం కృపయాత్వమిహాద్య స్వారాజ్యం సిద్ధంకురు । ఏవమేవ సర్వాః శోభా లక్ష్మీశ్చ శుభలక్షణవతీః సర్వాః క్రియా మే మదర్థమిహాద్య హేభగవన్ పురుషపూర్ణ పరమేశ్వర సర్వశక్తిమాన్ కృపయా సర్వాన్ శుభాన్ గుణాన్మహ్యం దేహి। దుష్టాన్దుష్టదోషాంశ్చ వినాశయ సద్యః స్వానుగ్రహేణ సర్వోత్తమగుణభాజనం మాంభవాన్కరోత్వితి॥ అత్ర ప్రమాణాని॥ శ్రీర్హి పశవః। శ. కాం. ౧. అ. ౮। శ్రీర్వై సోమః। శ. కాం ౪. అ. ౧. శ్రీర్వై రాష్ట్రం శ్రీర్వై రాష్ట్రస్య భారః। శ. కాం. ౧౩. అ. ౧. లక్ష్మీర్లాభాద్వా లక్షణాద్వా లప్స్యనాద్వా లషతేర్వా స్యాత్ప్రిప్సాకర్మణో లజ్జతేర్వా స్యాదశ్లాఘా కర్మణః శిప్రేత్యుపరిష్టాద్వ్యాఖ్యాస్యామః॥ ని. అ. ౪॥ ఖం. ౧౦ ॥ శ్రీలక్ష్మ్యోః పూర్వోక్త యోరర్థ సంగతిరస్తీతి బోధ్యమ్ ॥౨౨॥

ఇత్యుత్తర నారాయణానువాకస్సమాప్తః.

య॥ ఆ॥ ప్ర॥ ౩॥ అ॥ ౧౩॥

పురుషసూక్తముతోగూడ నీయనువాకము పఠింపబడు చున్నందున అంతకుపయోగముగ నిచ్చుట నిది వ్రాయబడినది.

ఇత్యుత్తర నారాయణానువాక సహితం పురుష సూక్తం సమాప్తం.

ఈపురుషసూక్తము యజుర్వేద అరణ్యకమునందున్న పాఠముకంటె ఋక్సంహితా వాజసనేయ సంహితలయందున్ను అథర్వవేదమునందును కొన్ని భేదములతో పఠింపబడుచున్నందున ఆయాపాఠానుసారముగ నీదిగువను వ్రాయుచున్నారము.

ఋగ్వేదము.

మం. ౧౦. అ. ౭, సూ. ౯౦.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౧॥ సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ ।
సభూమింవిశ్వతోస్పృత్వాత్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమ్॥ (అ. ౧.)

పదం॥ సహస్ర-శీర్షా । పురుషః । సహస్ర-అక్షః । సహస్ర-పాత్ ।
సః । భూమిమ్ । విశ్వతః । వృత్వా । అతి । అతిష్ఠత్ ।
దశ-అఙ్గులమ్॥

మం॥ ౨॥ పురుష ఏవేదం సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్యమ్ ।
ఉతామృతత్వస్యేశానో యదన్నేనాతిరోహతి॥ (అ. ౨.)

పదం॥ పురుషః । ఏవ । ఇదమ్ । సర్వమ్ । యత్ । భూతమ్ ।
యత్ । చ । భవ్యమ్ । ఉత । అమృత-త్వస్య । ఈశానః । యత్ । అన్నేన । అతి-రోహతి॥

మం॥ ౩॥ ఏతావానస్య మహిమాతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః ।
పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి॥ (అ. ౩.)

పదం॥ ఏతావాన్ । అస్య । మహిమా । అతః । జ్యాయాన్ ।
చ । పురుషః । పాదః । అస్య । విశ్వా । భూతాని । త్రి-పాత్ । అస్య । అమృతమ్ । దివి॥

మం॥ ౪॥ త్రిపాదూర్ధ్వ ఉదైత్పురుషః పాదోఽస్యేహాభవత్పునః ।
తతో విష్వఙ్వ్యక్రామత్ సాశనానశనే అభి॥ (అ. ౪.)

పదం॥ త్రి-పాత్ । ఊర్ధ్వః । ఉత్ । ఐత్ । పురుషః । పాదః ।
అస్య । ఇహ । అభవత్ । పునరితి । తతః । విష్వఙ్ ।
వి । అక్రామత్ । సాశనానశనే ఇతి । అభి॥

మం॥ ౫॥ తస్మాద్విరాళజాయత విరాజో అధి పూరుషః ।
స జాతో అత్యరిచ్యత పశ్చాద్భూమిమథో పురః॥ (అ. ౫.)

పదం॥ తస్మాత్ । వి-రాట్ । అజాయత । వి-రాజః । అధి । పురుషః ।
సః । జాతః । అతి । అరిచ్యత । పశ్చాత్ । భూమిమ్ । అథో । పురః ॥

మం॥ ౬॥ యత్పురుషేణ హవిషా దేవా యజ్ఞమతన్వత ।
వసన్తో అస్యాసీదాజ్యం గ్రీష్మ ఇధ్మశ్శరద్ధవిః ॥ (అ. ౬)

పదం॥ యత్ । పురుషేణ । హవిషా । దేవాః । యజ్ఞమ్ । అతన్వత । వసన్తః । అస్య । ఆసీత్ । ఆజ్యమ్ । గ్రీష్మః । ఇధ్మః । శరత్ । హవిః ॥

మం॥ ౭ ॥ తం యజ్ఞం బర్హిషి ప్రౌక్షన్పురుషం జాతమగ్రతః ।
తేన దేవా అయజన్త సాధ్యా ఋషయశ్చ యే ॥ (అ. ౭)

పదం॥ తమ్ । యజ్ఞమ్ । బర్హిషి । ప్ర । ఔక్షన్ । పురుషమ్ । జాతమ్ । అగ్రతః । తేన । దేవాః । అయజన్త । సాధ్యాః । ఋషయః । చ । యే ॥

మం॥ ౮ ॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః సమ్భృతం పృషదాజ్యం । పశూం-
స్తాంశ్చక్రే వాయవ్యానారణ్యాన్గ్రామ్యాశ్చ యే ॥ (అ. ౮)

పదం॥ తస్మాత్ । యజ్ఞాత్ ॥ సర్వ-హుతః । సమ్-భృతమ్ । పృషత్-ఆజ్యమ్ । పశూన్ । తాన్ । చక్రే । వాయవ్యాన్ ॥ ఆరణ్యాన్ । గ్రామ్యాః । చ । యే ॥

మం॥ ౯ ॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుత ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే ।
ఛన్దాంసి జజ్ఞిరే తస్మాద్యజుస్తస్మాదజాయత ॥ (అ. ౧౦)

పదం॥ తస్మాత్ । యజ్ఞాత్ । సర్వ । హుతః । ఋచః । సా

మాని । జజ్ఞిరే । ఛన్దాంసి । జజ్ఞిరే । తస్మాత్ । యజుః । తస్మాత్ । అజాయత॥

మం॥౧౦॥ తస్మాదశ్వా అజాయన్త యేకేచోభయాదతః ।
గావో హ జజ్ఞిరే తస్మాత్ తస్మాజ్జాతా అజావయః (అ. ౧౧)

పదం॥ తస్మాత్ । అశ్వాః । అజాయన్త । యే । కే । చ । ఉభయాదతః । గావః । హ । జజ్ఞిరే । తస్మాత్ తస్మాత్ । జాతాః । అజావయః॥

మం॥౧౧॥ యత్పురుషం వ్యదధుః కతిధా వ్యకల్పయన్ ।
ముఖం కిమస్య కౌ బాహూ కా ఊరూ పాదా ఉచ్యేతే॥ (అ. ౧౨)

పదం॥ యత్ । పురుషమ్ । వి । అదధుః । కతిధా । వి । అకల్పయన్॥ ముఖమ్ । కిమ్ । అస్య । కౌ । బాహూఇతి । కౌ । ఊరూ ఇతి । పాదా । ఉచ్యేతే ఇతి॥

మం॥ ౧౨॥ బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీద్బాహూ రాజన్యః కృతః ।
ఊరూ తదస్య యద్వైశ్యః పద్భ్యాం శూద్రో అజాయత॥ (అ. ౧౩.)

పదం॥ బ్రాహ్మణః । అస్య । ముఖమ్ ఆసీత్ । బాహూఇతి । రాజన్యః । కృతః । ఊరూఇతి । తత్ । అస్య । యత్ । వైశ్యః । పత్-భ్యామ్ । శూద్రః । అజాయత॥

మం॥ ౧౩॥ చన్ద్రమా మనసో జాతశ్చక్షోః సూర్యో అజాయత ।
ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ ప్రాణాద్వాయురజాయత॥ (అ. ౧౪)

పదం॥ చన్ద్రమాః । మనసః । జాతః । చక్షోః । సూర్యః । అ

జాయత । ముఖాత్ । ఇన్ద్రః । చ । అగ్నిః । చ । ప్రా
ణాత్ । వాయుః । అజాయత ॥

మం॥ ౧౪॥ నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణో ద్యౌః సమవర్తత ।
పద్భ్యాం భూమిర్దిశః శ్రోత్రాత్తథా లోకాఁ అకల్పయన్ ॥

పదం॥ నాభ్యాః । ఆసీత్ । అన్తరిక్షమ్ ॥ శీర్ష్ణః । ద్యౌః । స
మ్ । అవర్తత । పత్ ఽభ్యామ్ । భూమిః । దిశః । శ్రోత్రాత్ ।
తథా । లోకాన్ । అకల్పయన్ ॥

మం॥ ౧౫॥ సప్తాస్యాసన్పరిధయస్త్రిః సప్త సమిధః కృతాః ।
దేవా యద్యజ్ఞం తన్వానా అబధ్నన్పురుషం పశుమ్ ॥ (ఆ. ౭)

పదం॥ సప్త । అస్య । ఆసన్ । పరి ఽధయః । త్రిః । సప్త । స
మ్ ఽఇధః । కృతాః । దేవాః । యత్ । యజ్ఞమ్ । త
న్వానాః । అబధ్నన్ । పురుషమ్ । పశుమ్ ॥

మం॥ ౧౬॥ యజ్ఞేన యజ్ఞమయజన్త దేవాస్తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యా
సన్ । తే హ నాకం మహిమానః సచన్త యత్ర పూర్వే సా
ధ్యాః సన్తి దేవాః ॥ (ఆ. ౧౮)

పదం॥ యజ్ఞేన । యజ్ఞమ్ । అయజన్త । దేవాః । తాని । ధ
ర్మాణి । ప్రథమాని । ఆసన్ । తే । హ । నాకమ్ । మ
హిమానః । సచన్త । యత్ర । పూర్వే । సాధ్యాః । స
న్తి । దేవాః ।

ఇతి ఋక్సంహితాయాం దశమమండలే నవతితమం

పురుషసూక్తం.

శ్రీ

శుక్లయజుర్వేదము.

అ. ౩౧. కం. ౧—౧౬.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్

మం॥ ౧ ॥ సహస్రశీర్షాపురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ ।
సభూమింసర్వతస్పృత్వాఽత్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమ్॥ (ఆ.౧)

మం॥ ౨॥ పురుషఏవేదగ్ంసర్వం యద్భూతంయచ్చభావ్యమ్ ।
ఉతామృతత్వస్యేశానో యదన్నేనాతిరోహతి॥ (ఆ. ౨)

మం॥ ౩ ॥ ఏతావానస్యమహిమాతో జ్యాయాంశ్చపూరుషః ।
పాదోఽస్యవిశ్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతన్దివి ॥(ఆ. ౩)

మం॥ ౪ ॥ త్రిపాదూర్ధ్వఉదైత్పురుషః పాదోఽస్యేహాభవత్పునః ।
తతోవిష్వఙ్వ్యక్రామత్సాశనానశనేఅభి॥ (ఆ. ౪)

మం॥ ౫ ॥ తతోవిరాడజాయత విరాజోఅధిపూరుషః ।
సజాతోఅత్యరిచ్యత పశ్చాద్భూమిమథోపురః॥ (ఆ. ౫)

మం॥ ౬ ॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః సమ్భృతమ్పృషదాజ్యమ్ ।
పశూంస్తాంశ్చక్రేవాయవ్యా నారణ్యాగ్రామ్యాశ్చయే॥

మం॥ ౭ ॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతఋచస్సామానిజజ్ఞిరే ॥
ఛన్దాంసిజజ్ఞిరేతస్మాద్యజుస్తస్మాదజాయత॥ (ఆ. ౧౦)

మం॥ ౮॥ తస్మాదశ్వాఅజాయన్త యేకేచోభయాదతః ।
గావోహజజ్ఞిరేతస్మాత్తస్మాజ్జాతాఅజావయః॥ (ఆ. ౧౧)

మం॥ ౯॥ తంయజ్ఞమ్బర్హిషిప్రౌక్షన్పురుషఞ్జాతమగ్రతః ।
తేనదేవాఅయజన్త సాధ్యాఋషయశ్చయే ॥ (ఆ. ౮)

మం॥ ౧౦॥ యత్పురుషంవ్యదధుఃకతిధావ్యకల్పయన్ । ముఖంకిమస్యా
సీత్ కింబాహూకిమూరూపాదా ఉచ్యేతే॥ (ఆ. ౧౨)

మం॥ ౧౧॥ బ్రాహ్మణోఽస్యముఖమాసీద్బాహూరాజన్యః కృతః ।
ఊరూతదస్యయద్వైశ్యః పద్భ్యాగ్ం శూద్రో అజాయత॥

మం॥ ౧౨॥ చన్ద్రమామనసోజాతశ్చక్షోః సూర్యో అజాయత ।
శ్రోత్రాద్వాయుశ్చప్రాణశ్చముఖాదగ్నిరజాయత॥ (ఆ౧౪)

మం॥ ౧౩॥ నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తత ।
పద్భ్యాంభూమిర్దిశశ్శ్రోత్రాత్తథాలోకాన్ అకల్పయన్॥

మం॥ ౧౪॥ యత్పురుషేణహవిషా దేవాయజ్ఞమతన్వత ।
వసన్తోఽస్యాసీదాజ్యం గ్రీష్మఇధ్మశ్శరద్ధవిః॥ (ఆ. ౬)

మం॥ ౧౫॥ సప్తాస్యాసన్పరిధయస్త్రిస్సప్తసమిధః కృతాః ।
దేవాయద్యజ్ఞంతన్వానా అబధ్నన్పురుషమ్పశుమ్॥(ఆ౭)

మం॥ ౧౬॥ యజ్ఞేనయజ్ఞ మయజన్తదేవాస్తానిధర్మాణిప్రథమాన్యా
సన్ । తేహనాకమ్మహిమానస్సచన్త యత్రపూర్వేసాధ్యాః
సన్తిదేవాః॥

ఇతివాజసనేయి పురుషసూక్త పాఠసమాప్తః।

(అ. ౩౧. కం. ౧.—౧౬.)

అథర్వవేదము.

౧౯. ౬.—అ.

[illegible] త్ ।

సభూ [illegible]

॥ త్రిభిః పద్భిర్ద్యామరం [illegible] ।

తథా వ్యక్రామద్విష్వఙ్ శనానశ నెఅను॥ [illegible]

॥ తావన్తో [illegible] పూరుషః ।

[illegible]

ఉతామృతత్వస్యేశ్వరో యదన్యేనాభవత్సహ॥ (ఆ. ౨)

మం॥ ౫ ॥ యత్పురుషంవ్యదధుః కతిధావ్యకల్పయన్ ।

ముఖంకిమస్యకింబాహూ కిమూరూపాదాఉచ్యేతే॥ (ఆ ౧౨)

మం॥ ౬ ॥ బ్రాహ్మణోఽస్యముఖమాసీ ద్బాహూరాజన్యోఽభవత్

మధ్యంతదస్యయద్వైశ్యః పద్భ్యాంశూద్రోఅజాయత॥ (ఆ ౧౩)

మం॥ ౭ ॥ చన్ద్రమామనసోజాత శ్చక్షోఃసూర్యోఅజాయత ।

ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చప్రాణాద్వాయురజాయత॥(ఆ.౧౪)

మం॥ ౮ । నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తత ।

పద్భ్యాంభూమిర్దిశఃశ్రోత్రాత్తథాలోకాంఅకల్పయన్॥ (ఆ. ౧౫)

మం॥ ౯ ॥ విరాడగ్రేసమభవ ద్విరాజోఅధిపూరుషః ।

సజాతో అత్యరిచ్యత పశ్చాద్భూమిమథో పురః॥ (అ. ౫)

మం॥ ౧౦॥ యత్పురుషేణహవిషా దేవాయజ్ఞమతన్వత ।

వసన్తో అస్యాసీదాజ్యం గ్రీష్మఇధ్మశ్శరద్ధవిః॥ (అ. ౬)

మం॥౧౧॥ తంయజ్ఞంప్రావృషా ప్రౌక్షన్పురుషఞ్జాతమగ్రశః ।

తే దేవాఅయజన్త సాధ్యావసవశ్చయే॥ (అ. ౭)

మం॥౧౨॥ తస్మాదశ్వాఅజాయన్త యేచకేచోభయాదతః।

గావోహజజ్ఞిరేతస్మా త్తస్మాజ్జాతాఅజావయః॥(అ.౧౧)

మం॥౧౩॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుత ఋచస్సామానిజజ్ఞిరే ।

ఛన్దాంసిజజ్ఞిరేతస్మాద్యజుస్తస్మాదజాయత॥ (అ. ౧౦)

మం॥ ౧౪॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుత స్సంభృతమ్పృషదాజ్యమ్ ।

పశూంస్తాంశ్చక్రే వాయవ్యానారణ్యాగ్రామ్యాశ్చయే। (అ. ౯)

మం॥౧౫॥ సప్తాస్యాసన్పరిధయ స్త్రిస్సప్తసమిధఃకృతా ।

దేవాయద్యజ్ఞంతన్వానా అబధ్నన్పురుషమ్పశుమ్॥ (అ. ౭)

మం॥౧౬॥ మూర్ధ్నో దేవస్యబృహతో అంశవస్సప్త సప్తతీః ।

రాజ్ఞస్సోమస్యాజాయన్త జాతస్యపురుషాదధి॥

ఇత్యాథర్వణః పురుషసూక్తపాఠః సమాప్తః.

(కాం-౧౯-అ-౬)

ఈమూడుపాఠములలోనుండెడి మంత్రములచివర అంకెలు యజుర్ారణ్యక పాఠక్రమము ననుసరించినవని తెలియందగును.

పు రు ష సూ క్త మ్.

స మా ప్త మ్.